

JUDr. Emil Stodola

Osvetová knižnica ● sväzok 2

KRÁJ
Dobruška
Č. 100
1933
KRAJ
Dobruška
Č. 100
1933

71-D-297

JUDR. EMIL STODOLA

P R E L O M

spomienky • úvahy • štúdie

1933

NAKLADATEL L. MAZÁČ V PRAHE

Úvodom

Obraz dnešného Slovenska je veľmi rozdielny od obrazu Slovenska predprevratového: Slovák stal sa štátnym národom, so všetkých strán dobiehajú naňho tie najrozmanitejšie úlohy, Slovensko prežíva svoju Sturm. und Drang periodu.

Slovák sa nacionalizuje, socializuje a pomaly europianizuje.

Slovák pracuje.

Pracujú starí a pracujú mladí, pracujú chlapi i ženy, ba už i deti (skauti, sokoli, orli atď.). V hojne rozvetvených politických stranách vidno predtým neslýchanú politickú činnosť. Každá strana s početnými politickými orgánmi burcuje zo sna svojich a formuje bataliony.

Každý vystupuje verejne, reční, píše. Na kultúrnom poli tisíce ľudových, mnoho meštianskych a stredných škôl a vysoké školy vykonávajú intenzívnu osvetovú prácu.

Ruka v ruke s nimi Matica, Živena, Spolok Sv. Vojtecha, Slovenská Liga, Osvetové sväzy, učené spoločnosti a rozličné vzdelávacie kruhy pracujú na pozdvihnutí zaostalého Slováka.

Spolky mládeže katolickej a evanjelickej, spolky antialkoholické, skautské atď. chcú pôsobiť na etickú stránku človeka, gymnastické popri tom i na telesnú. Rozličné spolky dobročinné, inštitúcie pre zdravie, veľké sociálne organizácie dávajú núdzným a vôbec pracujúcim i nezamestnaným vrstvám pomoc.

Nie menšia je práca na poli hmotnej kultúry: rozličné a predtým neznáme organizácie, spolky, školy a ústavy starajú sa o oblahčenie životných podmienok, o technické a odborné zdokonalenie práce roľníka, priemyselníka, kupca, o ľudový úver, meliorácie, regulácie vôd, vodovody, ovocinárstvo, včelárstvo atď. (Veľká svetová kríza, ako i konkurencia priemyslu zamoravského nás, pravda, hatí vo vývine.)

I výkvet ľudského ducha: práca na všetkých poliach umenia, sa hlási k slovu.

A tak rad radom. Všetko sa organizuje.

Do verejnej práci závidia konfesie a národnosti. Všetko to smeruje k polepšeniu životných podmienok: aby bol život ľahší a krajší, existencia zabezpečenejšia.

Slovák je človek dobrý, ale má aj veľké chyby.

Nebyť hašterivosti slovenskej a tým zapríčineného paralelizovania energie, výsledky práce boly by ešte väčšie a celkový obraz krajší. Hladajú sa nové cesty, nové smery a ide v nich o účelnosť práce, aby jej účinnosť bola väčšia.

Po prevrate nebolo mi dané politicky účinkovať. Dyhovujúc len svojmu vnútornému hlasu kategorického imperatíva, chcem v nasledujúcom,

čerpajúc zo svojich životných zkuseností, pripíeť náhľadmi svojimi k lepšiemu spolunažívaniu všetkých nás v štáte a národe, k náprave jednej-druhej veci, ktorá by, podľa môjho náhľadu, mala byť inak riešená.

Podávajúc aj svoj životopis, chcem ním ilustrovať, ako sa u nás žilo predtým a ako sa vyvíjaly pomery naše menovite tam, kde som i ja podľa skromných síl svojich zasahoval do nich. Ospravedlňujem sa, ak by pre môj pokročilý vek moja pamäť to alebo ono už nereprodukovala cele verne.

Pritom podobral som sa na ťažkú úlohu: povedať otvorené slovo, z objektívneho hľadiska viac-menej nad stranami stojaceho starého človeka, a to tak v otázkach konfesionálnych, ako i v otázkach nacionálnych, ktoré chcem riešiť v duchu obapolnej lásky.

Musel som sa odvážiť i na pole reformy našej správy. Podávam tam myšlienky a námety svoje v stručných obrysoch, čo smernice refo-riem, ktoré máme pred sebou. Viedla ma pri tom myšlienka, aby sa v budúcnosti v správe Slovenska premyslenejšie pokračovalo, aby sa nestávaly chyby a prenáhlenosti, ako v minulosti a aby sa doterajšie chyby podľa možnosti napravily. Úfam sa, že tam niektoré veci dosiahnu všeobecného súhlasu. Ak by azda aj neobstál ten alebo onen náhľad, úfam sa, že moje vývody poslúžia k započatiu zdravej debaty, tak na pr. i o nevyjasnenej otázke samosprávy Slovenska.

Na konci spisu podávam niečo zo štatistiky Slovenska. Hospodárske otázky hlboko zasahujú do nášho života.

Keď oboznamujem s výsledkami štúdia, ktoré som na tomto poli konal, vedie ma snaha podať proti rozličným mýlnym náhľadom aký-taký reálnejší obraz všeobecného stavu Slovenska a hmotného stavu špeciálne a prispieť k jeho správnejšiemu taxovaniu na tomto poli.

V Bratislave, dňa 12. októbra 1932

JUDr. Emil Stodola

Záznamy životopisné

Roky detské a chlapčenské

Narodil som sa 22. marca 1862 v Lipt. Sv. Mikuláši z rodičov Ondreja Stodolu a matky Anny rod. Kováčovej.

Pokrstili ma Emilom Miloslavom.

Každý z nás štyroch, buď Bohu chvála, dosiaľ žijúcich synov mal prímeno slovanské, z čoho vidno, aký slovenský duch panoval za časov Hodžových na mikuláškevej ev. fare. Teda: Jozef Rodomil, Aurel Bohuslav, Emil Miloslav a Kornel Milan Stodola.

Že sme, okrem najstaršieho brata Jozefa, podostávali latinské mená Aurel, Emil, Kornel, malo svoje príčiny v tom, že otec náš skončil viac tried gymnaziálnych a ztadiť si priniesol záľubu v latinčine a isté klasické reminiscencie.

Eudovú školu navštevoval som v Mikuláši a neskoršie vo Veľkej, v Spiši. Z mojich učiteľov na ev. ľudovej škole cirkvi vrbicko-sväto-mikuláškevej, kde som štyri roky strávil, rád sa roz-pamätávam na Kmeti-ho a J. Drahotína Makovického. Najmä Makovický, neskoršie ev. kňaz rodinou Makovickovskou stvorenej cirkvi ružomberskej, bol postavou nezapomenuteľnou. Nikdy nezabudnem na jeho krásne rozprávky, ktorými nás vždy ku koncu školy delektoval.

Po skončení štyroch tried elementárky poslali ma rodičia, tak ako to aj s bratom Aurelom urobili, ktorý bol na čare v Strážach, v Spiši, na

nemčinu do Veľkej. Po návrate odtiaľ učil som sa jeden rok prvú gymnaziálnu triedu súkromne u učebára Krmana, ktorý utratiac rozpustením gymnázia revúckeho svoje miesto, prišiel do Mikuláša za učiteľa. Zkúšku skladal som v Kežmarku. Druhú a tretiu triedu skončil som v Kežmarku, kde sme sa vtedy ešte zväčša nemecky učili, potom som šiel spolu s bratom Kornelom na maďarčinu do Lučenca, kde som hneď v prvom roku tak prospieval, že ma odmenili štipendiom 12 zl. za zdarný pokrok v maďarčine. Tak Maďari narábali s nami. Do VI. triedy som sa vrátil do Kežmarku, VII. a VIII. triedu skončil som v Prešporoku.

Naši rodičia a naša rodina

Náš otec pochádzal zo starej mikuláskej garbiarskej rodiny, naša matka bola dcérou Jozefa Kováča, tiež garbiara, ktorý pochádzal z roľníckych rodičov zo Žiaru.

Mali rodičia naši, ako už spomenuté, štyroch synov: Jozefa, Aurela, mňa a Kornela. Najstarší sa oženil s Ludmilou Bauerovou, Aurel s Darinou Pálkovou, Kornel s Oľgou a ja s Vincou Polóniovou. Najstarší a najmladší stali sa garbiarmi a viedli rodičovskú fabriku, brat Aurel stal sa strojným inženierom a pozdejšie profesorom na polytechnike v Zürichu, ja ale dal som sa na advokáciu.

Ako všetkých znamenitejších mikulášskych rodákov, tak i otca nášho charakterizovala mier-

nosť, ovládanie vášní svojich, ktorú vlastnosť si až do pozdneho veku zachoval a ktorá mu umožnila dožiť sa pekného veku 76 rokov a mať tichú starobu.

Mikulášskych mešťanov charakterizovala striedmosť. „Čo máš urobiť zajtra, urob dnes, čo máš zjesť dnes, ujedz zajtra,“ — patrilo k praktickým výchovným zásadám nášho otca, ktorý ich v živote so systematickou dôslednosťou dodržoval a ktorý sa tešil v kruhu svojich spoluobčanov zvláštnej dôvere ako človek sebavedomý, vždy pravdomluvný a statočný.

Vzácnějšíeho dedičstva sme po ňom nemohli dostať. On vštepoval i do svojich dietok tieto vlastnosti, ale bol, k vôli pravde nech je rečené, i trochu ctižiadostivý, popudlivý.

On nebol nikdy panskou papučou. Rodina naša udržovala priateľské styky s rodinou Hodžovskou. V krušných dňoch pred vyhnanstvom, keď mal byť Hodža vyhodený z fary, stal si otec k farským dverám a chytil kľučku so slovami, že ta nikto nevojde, kým mu ruky neodtnú.

Hodžovo utrpenie a patentálne boje nechaly hlboké stopy v dušiach Mikuláštanov a Vrbičanov.

Národného povedomia sme si my chlapeci nadobudli až medzi mládežou slovenskou.

Keď otca charakterizovalo sebavedomie, často aj prudkosť, tak mať moja bola vzorom dobroty a bola veľmi pobožná, chodila do kostola každú nedeľu a každý sviatok, išla aj na ranné služby božie, či pršalo, či snežilo.

Otec bol garbiarom.

Garbiarstvo je zvláštnosťou mikulášskou, má tam storočnú minulosť a je znamenitým príkladom, ako sa priemysel vyvíja pomaly z malých začiatkov na veľpriemysel, pravda, i príkladom na to, ako tento zabíja potom menší, aby sa pozdejšie sám stal obeťou azda ešte väčšieho, alebo za výhodnejších okolností pracujúceho priemyslu.

Na vandrovkách po cudzozemku, ale zvlášte po Nemecku naučili sa garbiari mikulášski vyrábať okrem krpcového remeňa pomaly aj remeň čierny. Bolo ich hodne, predtým až 30—40. Mali aj svoju cech. Ich kožiarne boli rozostavené povedľa ramena Smrečianky, ktorá od Okoličného smerom k Mikulášu tiekla do Váhu, ako aj povedľa Mlynice, kanálu to rieky Váhu.

Pred viac než sto rokmi menovali ich ševcami, preto, lebo z koží nimi vyrobených šili obuv. Oni navštevovali i jarmoky susedných stolíc na spoločne najatom, alebo aj svojom záprahu. Menší z nich nedeliami navštevovali aj susedné obce, pravda, s tovarom na chrbte. Tak na pr. i nebohý Peter Hubka, majiteľ Palace sanatoria v Nov. Smokovci, ktorý pri otvorení sanatoria tieto časy pripomenul slovami, že celý týždeň pracoval u majstra, večer krájal návlaky na krpce, ktoré potom nedeliami roznášal po dedinách. Mój otec zmožol sa na vlastný povoz, s ktorým chodil zvlášte na jarmoky spišské a došikoval ztadiaľ často 800 až 1000 zl., v tých časoch mnoho peňazí.

Rodina star. Pálkocov kupčila s dohánom a posielala povozy až do Krakova. Pred otvorením železnice chodilo sa pre surové kože do Pešti a inde, tiež vozmo, a to vždy v spoločnosti.

Pri vtedajších pomeroch nebola taká cesta cez „Hochwald“ pri Štrbe v zimnom čase veľmi príjemná; stávaly sa i také veci, ako raz, že na zaviatej úzkej ceste stretol sa otec so zemianskymi saniami Lehoczkého. Podľa hesla „vystúp sedliak pánovi“, aby Lehoczky mohol prejsť, musel otec sane prevaliť a potom tovar pomocou kočíšov znova na ne nakladať. Na takúto cestu si vždy revolver sebou vzal. Ujec Kováč zase chodil do Brezna na jarmok, kam som ho raz i ja ako 9-10 ročný chlapec odprevadil. U Golanecov sme spali na zemi na slame a u dcéry Golanecovej — dievčatka tiež v mojom veku — som ešte i „Er-oberung“ urobil: nechcela ma domov pustiť. Pri jednom návrate z Brezna postavil sa ujcovi do cesty na úzkych laviciach, ktorými sa prechádzalo cez potok, neznámy človek podozrivého výzoru, ujec sa palicou zahnal naňho, strčil ho s lavice a poberal sa rýchlym krokom ďalej. Ako už spomenuté, mali garbiari aj svoju cech. Tá by vedela o všeličom rozprávať. Nie div, že pri veľkom namáhaní v týždni cítili potom potrebu sem-tam sa i vyraziť. Príležitosť k tomu zadržávaly echódze cechy, najviac pri prepúšťaní učňov a tovaryšov, ktorí museli istý poplatok za to zaplatiť. Že po jednej takej ceche jeden z pánov pomýlil nie chodník, ale cestu do Vrbiče a že sa Mlynicou brodiac pridržal mosta namiesto ope-

radla mostového, patrí k annálom rozpustilosti cechových.

Niektorí z garbiarov, tak Ondrej Pálka, pozdejšie i Peter Pálka, Ján Pálka a rodina naša mali aj stabilné obchody na ulicu vo svojich domoch.

Mali garbiari naši neúnavné, vzorné ženy, ktoré sa pretekaly v práci okolo domácnosti a poľa, ktoré mal každý z nich.

Epochálnou udalosťou na poli garbiarskeho priemyslu mikulášskeho bola stavba košicko-bohumínskej železnice r. 1873, ktorá umožnila dovoz surových koží, tak kypsov až z Indie, i potrebných látok, zvlášť trieslovín, quebrachového dreva a extraktu z Argentíny, rybích tukov z Dánska, strojov z Viedne, Nemecka a Anglie. Ona umožnila zase vývoz koží hotových peštianskym a viedenským veľkokupcom a inam. Z rokov 1870—1880 datujú sa začiatky prechodu na pohon strojový: Lackovci, Žuffovci, pretvoriac mlyny na dielne, prví začínajú využívať vodnú silu. Peter Hubka si prvý zadováži parný stroj a v rokoch osemdesiatych zadovážia si parnú silu, resp. zväčšujú jestvujúcu všetci, teda jak Hubka, tak i Lackovci, Stodolovci, J. Pálka, Matej a Ondrej Žuffa, pozdejšie i Peter Droppa a Pazarini. Keď sa v garbiarni Kováčovsko-Stodolovskej r. 1882 tento prechod — po mikulášskom ohni — stal, pracovalo v starom „varštate“ mnoho tovaryšov, nádenníkov a učňov. Len ten, kto sledoval cez celý svoj život toto úsilie mikulášskych fabrikantov: stvoriť veľký priemysel, vie oceniť túto

prácu. Podaly si tam ruku húževnatá vytrvalosť, sporivosť, systematická práca — a obchodná zdatnosť.

Vyrábaly sa tam prvotne len čierne a vichsové kože a krpce. Pozdejšie aj spodné kože, boxy, chevreaux a iné sorty, hnacie remene atd. ... Niet nič žalostnejšieho, ako to, že tento priemysel upadá — či už zmenou nových okolností, či tým, že ho zatláča konkurencia česká pre lepšiu polohu fabrik pri zadovážovaní surovín (tarifová otázka). Je tragické, že takto práve z fakta utvorenia Československej republiky vyplynula pre par excellence pracovníkov a bojovníkov za slovenčinu najväčšia hmotná škoda.*

Brat Aurel

Z tohoto istého mikulášskeho prostredia vyšiel i náš brat Aurel, nachodivší už ako malý chlapec záľubu v konštrukcii. Pozdejšie stal sa profesorom v Zürichu a človekom svetového mena. Volaný bol na rozličné vysoké školy, tak r. 1902 na polytechniku petrohradskú a berlín-

* Že by garbiari mikulášski nestáli na výške technickej vyspelosti? Zvláštna vec: Veď Mikuláš oddávna vynikal znamenitými remeselníkmi, tak garbiarmi, kušniermi a inými, a ďal svetu celý rad technikov. Menujem niektorých: Matej Ballo, mestský chemik mesta Budapešti, bratia Martinkovci, jeden lesný inžinier, druhý vo vedúcom postavení u Ganza v Budapešti, banský ing. Petrovič u Rimamuránskej spoločnosti, L. Lacko, direktor martinskej Celulózy, Jozef Stodola ml., vo vedúcom postavení dielne na lakový remeň v Milwaukee v Amerike, Milan Žuffa, za čas asistent polytechniky v Berlíne.

sku, na polytechniku howardskú (do Ameriky), budapeštiansku a konečne po prevrate i pražskú. Všetky tieto pozvania — Budapešť z ohľadov politických — odmietol, poďakoval sa aj v Prahe a ostal verný svojej novej vlasti, do ktorej bol už prihlboké korene zapustil. Polytechnika drážďanská a stuttgartská vyvolily ho nedávno, súčasne s Hindenburgom a Zeppelinom, za svojho čestného meštana. Početné vysoké školy mu daly čestný doktorát. Jeho roku 1903 v prvom vydaní na 220 stranách uverejnený spis „Die Dampfturbinen“ vzrástol r. 1925 v 6. vydaní na spis o 1150 stranách a preložený je do hlavných rečí svetových.

Konám povinnosť vďaky, keď konštatujem, že on bol mojím majstrom. Snahu po lepšom vzdelaní, po systematickej práci, prehĺbenie svetoznátoru, filozofickejšie ponímanie života ďakujem hlavne jemu, ktorý už ako mladý žiak reálky autodisciplínu v každom ohľade priviedol na vysoký stupeň. K jeho metodám patrilo, že sme čas cez každé vakácie, keď sme boli spolu, mali prísne rozdelený a že si on na technike každú prednášku, kde treba bolo často ťažké matematické úlohy lúštiť, doma z pamäti rekapituloval a spísal. S ním pestoval som aj milú mi štvorročnú hru na klavír.

Vo všetkom bola u neho škola a presnosť.

Okolnosti, ktoré tu jeho veľkým schopnostiam poľa účinkovania neposkytovaly, zahnały nám ho, bohužiaľ, čoskoro do cudziny.

Starí rodiča, ujec Kováč

Vzácnym doplnkom domácnosti našej boli, kým ešte žili, starí rodičia Kováčovci a ich syn ujec Kováč, matkin brat, kým bol mladší a kým neupadol, čo starý mládenec, do osídíel maďarónskych i do pozdejšej svojej moróznosti a kým sa neoddal alkoholu. Ujec Kováč bol za mladý slovenský entuziasta, hrával pilne divadlá slovenské, napísal i sám viac divadelných kusov, z ktorých sa „Skupáň“ aj v Mikuláši hral. Láska k voľnej prírode prešla vari z neho na môjho brata Kornela. Veď už čo deti povodil nás po okolitých vrchoch a poukazoval zvláštnosti prírody.

Remeslo má zlaté dno. Ono umožnilo predkom našim posilať dietky svoje do škôl, ono umožnilo otcovi nášmu, že nás mohol lepšie dať edukovať.

O meste Mikuláši

Prv, než bych prešiel na moje študentské časy, musím sa ešte zmieniť o prostredí, v ktorom som žil v Mikuláši.

Liptovský Sv. Mikuláš patrilo medzi naše najinteligentnejšie mestečká, nie žeby tam bolo bývalo mnoho národnej diplomovanej inteligencie, — diplomovaný bol tam iba farár, učiteľ, fiškál, lekár, apatekár, — ale preto, lebo meštianstvo samo bolo inteligentné.

V Mikuláši najprv hrali slovenské divadlá a to už v rokoch tridsiatych minulého storočia.

(Viď o tom: Andrej Mráz v Slov. Pohl. roč. 47, č. 1.) Zaujímavé je, že to boly z najväčšej časti české kusy, o generáciu pozdejšie odvážili sa aj na také ťažké kusy, ako sú Schillerovi „Räuber“ (Naegelein hral majstrovsky Mocr). O divadle mikulášskom spísal ujec Kováč spis, vydaný nami a redigovaný Rehorom Uramom, ktorý bol neúnavným režisérom divadiel. Za Uramom prišiel učiteľ Daniel Bodický.

Mešťanstvo naše sa stálym čítaním usilovne vzdelávalo. Odberali i veľkomestské časopisy a popri domácej slovenskej tvorbe čítali vždy i knihy české.

Charakteristikou ľudí mikulášskych bola sebakázeň. Oni vedeli vo všetkom zachovať mieru, usilovali sa slušne zaobchodiť so svojimi ženami a s členmi svojich rodín.

Ich smysel pre vzdelanie prejavoval sa i tým, že dávali dietky svoje v značnom počte do škôl, oni sami však chodili za obohatením svojich vedomostí do sveta na vandrovky. Zvláštne je, že jednotliví z nich dali už dávno dietky svoje do Čiech — tak Augustíny, ujec Peter Pálka a iní. Aj Karol Ruppeltdt študoval na organistskej škole v Prahe.

Samozrejme, že ako dbali na vzdelanie, tak kládli veľký dôraz i na zdravie a preto vykazoval Mikuláš, berúc do toho už i sjednotené obce Vyšný a Nižný Hušták, pekný počet starcov.

Bolo tam i spoločenské spoludržanie a Beseda spojovala oddávna rovnako smýšľajúcich.

Na našich mali silný vzdelávaci vliv aj mikulášski Zidia: ako títo, tak i naši dali deti učiť hudbe, klavíru, hre na husle — a v nich sme mali i príklad, ako treba pečovať o zdravie. U nás sa pod vedením Ruppeltdtovým veľmi ujal spevokol, koncerty neboly zriedkavé.

V národnom ohľade a aj na mravy nepriaznive vlivali na našich zemänia, títo reprezentanti maďarizmu ex asse. Tomuto vlivu len ten odolal, kto sa zemianstva opodial držal.

Udalosti, akou bola maďarská revolúcia, a nesporne veľké osobnosti, akých malo maďarstvo počnúc Széchenyim značný počet, silne imponovaly a robily vec maďarskú sympatickou. Nie div, že značný počet našich malomešťanov tomuto silnému vlivu podľahol, tak Kollárik z Ľupče celý svoj majetok testoval maďarskej akademii.

Keď sa Mikuláš aj nevyznačil v minulosti činmi, akým bolo založenie gymnázia v Martine, v Kláštore pod Znievom, v Revúcej, ale i r. 1848-ho, i v časoch novších aj on dokázal, že v ňom národná myšlienka pevný stánok rozložila.

R. 1878/9 na štúdiach v Kežmarku

R. 1878 šiel som s bratom na štúdia do lycea kežmarského. Tento rok stal sa u mňa revolučným rokom môjho života. Vtedy sa u mňa prebudilo národné povedomie a od tých čias stala sa idea národná vedúcou myšlienkou môjho života.

Môj sklon k filantropii, ktorý som si už čo päťoklasník uvedomil, našiel svoju potravu a konkretizoval sa v láske ku krivdenému, zanedbanému, ale schopnému národu slovenskému. Nebolo treba len rozdúchať spiaci národný cit a on vo mne splápolal vo veselý ohník.

Toto preporodenie stalo sa u mňa vlivom už zvečnelého môjho priateľa, nášho kežmarského apoštola mládeže, Petra Kompíša. Kúzlom jeho oduševňujúcich slov bolo neodolateľné, bol on ozajstný, Bohom požehnaný buditel.*

Za tým opisujem, ako ma direktor na zodpovednosť ťahal, ako môžem s panslávom ako je Kompíš obcovať, pansláv vraj nemôže byť dobrý človek. „A kto mudroňovské brošúry číta, je už na zlej ceste.“ (Myslel na dva spisy dr. Michala Mudroňa, obsahujúce odpoveď na hanopisy dr. Grünwalda a Thebusa.) „Oj, pocítil som už raz,

* Môj ešte maďarský zápis zo dňa 31. marca 1879 o tejto pre mňa významnej udalosti znie nasledovne (v slov. preklade):

„Prežil som týždeň bohatý na udalosti.

Veľká duševná revolúcia ho charakterizuje.

Chvilu tieto musím za veľmi vážne považovať, lebo v nich začal pod vlivom ohrievajúceho slnka môjho priateľa Petra Kompíša klíčiť vo mne národný cit.

Začínam si uvedomovať, čo je to: môj národ, a vidím, že sa zaň nikdy hanbiť nemusím.

Moja smelosť rastie: ešte na začiatku roku, idúc s otcom, ostýchal som sa, keď nás niekto slovensky hovoriť počul.

Ó, osude, ako je to, že len náš národ nemôže voľne pestovať svoju reč, svoje zvyky! Nemožno nám to právo urvať!

Teraz vidím, čo je to charakter.“

čo je to trpieť za nevinnú vec,“ — zaznačil som si.

30-ho mája už elovensky píšem svoj denník, porovnávajúc sa s človekom predtým slepým.

Národné prebudenie malo u mňa za následok ozajstný vír plánov a myšlienok, ako vari u každého z nás v podobnom položení. Bola to pre mňa opravdová „Sturm und Drangperiode“.

Na ilustráciu, ako krásne vlival na nás Peter Kompíš, uvádzam z týchto čias ním složenú báseň:

Kto je môj priateľ?

Kto otí si Boha a jeho vôľu
rád poznáva, verne plní,
kto svoju dušu bár v diablov kolu
chodiac — hriechom nepoškrvni,
kto za pravdu poletí v boj:
to priateľ môj, to brat je môj.

Kto nenávidí otroctvo ducha,
kto ľúbi lety slobodné,
kto zlámať ľudstva rabské putá
chce, žiť vo svetle, nie vo tme,
kto za osvetu leje znoj:
to priateľ môj, to brat je môj.

Kto národ ľúbi viac než seba,
za svojet sa nezastydí,
kto i zomierať vie, keď treba
a v smrti tej nebo vidí;
koho nedesí vrahov roj:
to priateľ môj, to brat je môj.

Idealizmus, idealizmus, idealizmus: v tomto
znamení dialo sa preporodenie Slovákov pri uve-

domení si svojej národnosti, v tomto znamení dialo sa ono aj u mojich vrstovníkov a u mňa, v tomto duchu usilovali sme sa potom všetci vlivať aj na svoje okolie.

Bolo nás v Kežmarku len niekoľko, ktorí sme slovom Kompišovým načúvali; rado sa chodievalo do prírody, tok jeho reči bol už vtedy nepretržitý, vzdelanie na jeho vek — bol starší od nás — značné.

Samo sebou sa rozumie, že všetko, čo je české, pokladal som za naše, a bezprostredným účinkom prvého prebudenia bolo: preč z maďarskej školy — do školy českej.

Bolo to v auguste 1879, čo som sa na direktora Škodu v Přerove obrátil s dotazom o podmienky, pod ktorými by sme tam s bratom Kornelom II. triedu skončivším prijatí boli; ešte predtým v máji obrátil som sa do Olomouca na tamojšieho cis. kr. direktora českého gymnázia. Odpoveď i došla, bolo by bývalo treba ztratiť jednu triedu, bol som i na to odhodlaný, ale sa mi u rodičov plán môj uskutočniť nepodarilo. A tak som si aspoň to vymohol, že nás na nasledujúci školský rok pustili do Bratislavy, kde už boly kvitnúce národné krúžky, lepší profesori, väčšie mesto atď.

Nemožno dosť vyzdvihnúť význam výchovy a vzdelávania sa na veľkých vzoroch, význam obohacovania ducha veľkými myšlienkami fantázie, veľkými vzormi krásy; k tomuto má slúžiť klasické vzdelanie a znalosť literatúry veľkého národa. U mňa sa to vlivom brata Aurela začalo

čítaním nemeckých klasikov.* Pozdejšie oduševňoval som sa na Puškinovi, Lermontovu a na iných veľkých spisovateľoch.

1879—1881 v Bratislave

Tu študovali sme spolu s mladším bratom Kornelom, bývajúc na Veternej, potom na Pannenskej ulici, a chodili sme do ev. lycea, ja do siedmej, on do tretej a štvrtej triedy. Pre oboch nás nastaly tu časy omnoho rušnejšie a intezantnejšie, než predtým v Kežmarku a pláne v Lučenci. Tu hupli sme do národného života oboma nohami.

Ja stal som sa čoskoro zapisovateľom tajného lyceálneho spolku „Zora“, ktorého zápisnicu z r. 1879/81 uschovávam dosiaľ. Z tohoto spolkového života chcem jedno druhé spomenúť.

17. septembra 1879 bolo utvárajúce valné zhromaždenie v hostinci „Heuwage“ na Sennom námestí.

Schádzali sme sa v súkromnom byte blahej pamäti dr. Michala Mudroňa (Laurinská ul. č. 24, posch. II.), v izbe jeho syna Vladimíra a jeho vychovávateľa Ballu.

Dr. Michal Mudroň bol jednou z najkrajších postáv nášho verejného života: jurista prvotriedny (skladal vo Viedni doktorát, keď toho v tom čase ešte potreba nebola), kriminalista znamenitý. Jeho obranné reči boly povestné. Keď vy-

* Mládež by sa mala v školách oboznámiť s obsahom čím viac spisov svetovej literatúry.

šiel nový trestný zákon uhorský (z. čl. V. z r. 1878), bol mestskou radou bratislavskou požiadaný prednášať o ňom. Mal prednášku na radnici v prítomnosti početného obecnstva — a so zákonom v ruke, ale ináč cele voľne, bez akéhokoľvek rukopisu podal obsah celého zákona a posudzoval jeho prednosti. Proti nápadom dr. Belu Grünwalda na slovenčinu a farára Thebusza na ev. cirkev vydal dva obranné spisy v maďarskej reči, vyznačujúce sa klasickou logickosťou a širokým štátnickým rozhľadom. V zmenených okolnostiach bol by mohol pracovať na najvyšších miestach.

Ako jeho blíženec Pavel Mudroň, bol Michal Mudroň prototypom dobráckosti slovenskej — ale hmotne sa mu napriek tomu, že mal dosť veľkú kanceláriu, nevedlo dobre, a jeho brat Pavel Mudroň musel zaňho na ten čas veľké sumy platiť, keď prišiel do hmotných nesnází. Hovorilo sa, že jeho žena Freiherrin von Siegenfeld negazdovala dobre.

Že dr. Michal Mudroň, popredný advokát bratislavský, ale majetkom nebárs oplývajúci, priprial nám takýto útulok v svojom dome, riskujúc azda disciplinárku a postavenie svoje, svedčí o zvláštnej oddanosti tohoto znamenitého človeka veci národnej.

Členmi spolku boli r. 1879/80 a 1880/81 Ján Krno, Ján Lacko, Ľudovít a Ladislav Novomestský, L. Boor, Matej Slabej, Ľudovít Podhradský, V. Goldberger, E. Vannay, A. Hausmann, J. Zatkalík, Štefan Algöver, V. Lacko, Karol Ha-

senberg, Pav. Borsuk, Ľud. Semian, J. Cimrák, Jozef a Štefan Stanek, K. Križan, Viktorín, Martin Braxatoris, Štefan Hilmer, Ľudovít Maróthy, J. Ruttkay, Ján Čvikota, Vladimír Mudroň, Zigmund Križan a ja, všetci, okrem Cimráka, ktorý bol teolog, žiaci vyšších tried lycea. Zo žiakov nižších tried v tom čase tam študovavších spomínam Hattalu, J. Cablka a brata Kornela.

Za funkcionárov spolku boli vyvolení: osmotriednici J. Krno za predsedu, Karol Hasenberg a Štef. Algöver za podpredsedov, ja a Vil. Lacko za zapisovateľov, sextán M. Slabej za pokladníka a septimán J. Lacko za knihovníka.

Orgánom spolkovým bol hektografovaný časopis *Svit*, zostavovaný hlavne Cimrákom, pri pomoci J. Krna, Hasenberga a mňa.

Nasledujúceho roku stal som sa predsedom ja.*

* Na ukážku zo spolkového života nášho uvádzam z výročitej zprávy zapisovateľa:

Keď sa na tohoročné účinkovanie spolku nášho „Zora“ obzreme, môžeme si vyznať, že sa on usiloval aj tento raz svoju úlohu čestne konať.

Keď si pomyslíme, s akými nesnázami je spojené účinkovanie slov. spolku v terajších krušných časoch, keď si povšimneme, čo každý jeden z nás stavia na kočku, keď sa postaví proti prúdu zlonosnému, aké nesnádze musí oputnaný duch mládeže slovenskej a spolok zo všetkých strán hatený premáhať, aby dostal svojej úlohe: úlohe samovzdelania v tej veci, od ktorej nás odtrhla ruka zaslepeného neprajníka, keď si všetko toto pomyslíme, musíme vyznať, že je v takýchto okolnostiach už samé započatie niečoho veľká cnosť.

Tým väčšmi ale môžeme dôverovať v dobro veci, keďže obľahdom účinnosti a dobrej vôle neprevýšil nás ani to-

Poznamenat' sluší, že teologovia mali svoj osobitný spolok „Naprej“ a že s času na čas mávali tak zv. salaše, ktoré Mudroňovi koncipienti riadili. Pamätám sa na takýto salaš z r. 1881 (1882?), keď slovínský spevácky spolok „Zora“ urobil výlet z Viedne do Bratislavy, bol som pri tom ako prvoročný jurista, na ten čas poslucháč viedenskej univerzity.

14. apríla 1881 prišlo mi od otca upozornenie, pravdepodobne ho dostal otec od Baltíka, že je so spolkom zle, aby sme bibliotéku bezodkladne preč poslali a sa rozišli. My však účinkovali sme i ďalej. Nám sa nič nestalo, ale celá hrúza perzekúcie dopadla pozdejšie na našich nástupcov.

hoto roku žiaden z tunajších maďarských a nemeckých spolkov, a dalo by sa úfať, že by náš spolok pri prajných pomeroch ešte väčšmi rozkvitol.

Materiálne prevyšoval rok tento minulý asi o 10—12 zl., čo o znamenitej obetavosti 25 údov svedčí.

Duševné účinkovanie bolo dosť živé, hoci sa toto iba na poli básnenia pochváliť môže.

Próza bola dosť slabo zastúpená. Lež tým bohatšie bolo rečenie. Tohoto roku sme mali 72 rečení, z ktorých je 20 dobrovoľných, lanského roku bolo pri tolkých asi údoch iba asi 55. Lež prác sme mali na to miesto tohoto roku o 9 menej, totižto 27.

Okrem toho sa vydalo 8 čísiel „Svitu“. A poslaly sa dva telegramy: jeden do Prahy a druhý do Martina. Toto bolo tohoročné naše duševné účinkovanie.

Končím riadky svoje s tým návrhom, aby spolok tomu nášmu spoluúdrovi a bratovi, ktorý aj tohoto roku vrelú obetivosť a starostlivosť ako o sriadenia, tak aj o duševné podporovanie nášho spolku „Svit“ preukázal, svoju vďaku tak preukázal, že mu za toto blahodárne účinkovanie zápisničnú vďaku vyslovuje a privoláva: nech žije Cimrák Bralský.

K veci patrí, keď spomeniem, že pod vedením Štefana Stanka, potom pod mojím, mali sme na mojom byte aj spevácky krúžok. Basov sme mali dosť, len s tenorami sme stáli slabo.

O vtedajších študijných pomeroch bratislavského lycea len nasledujúce: Vyučovanou rečou bola maďarčina, okrem literatúry nemeckej, ktorú direktor Michaelis veľmi pekne nemecky prednášal. Existovala ešte z dávnych čias príručná knižnica, obsahujúca slovenské knihy. Prof. Líška vydal z nej knihy tomu, kto o to žiadal. Výtečným učbárom bol prof. Schneller, ktorý vyučoval logiku a psychologiku a mal znamenitý vliv na mládež.

Veľmi vzdelaným učbárom, ale strašným šovinistom bol dr. Hofmann, ktorý nás svojimi mnohými urážlivými poznámkami do krvi pourážal. Ale nenávisť sme odplácali pasívnym odporom, na to nás nedostali, aby sme pri nejakej patriotickej slávnosti ústa otvorili k spievaniu maďarskej hymny. Z maďarčiny som pod ním temer prepadol.*

* Poznačil som si niektoré z jeho brutálnych výpovedí: 3. mája 1880 v VIII. tr. pri prednáške o I. Leopoldovi: „A csehkek az egész ausztriai történelemben mint a szabadság hóhérai szerepelnek.“ (Cesi v celej histórii Rakúska hrajú zástoj katov svobody.)

Keď Štefan Algóver na jeho otázku, či čítal ktorýsi spis Vörösmartyho, odpovedal, že nie, povedal mu Hofmann: „Na hát, barátom, akkor vegyen egy kötelet és akassza fel magát!“ (No tak, priateľu, kúpte si povraz a obeste sa!)

Raz vyťýkal Maróthy-mu, že ako môže mať Slovák meno Maróthy.

V takomto ovzduší nás vychovávali na jednom z prvých lyceí Uhorska!

V ôsmej triede sa moje úmysly ohľadom budúceho povolania už konkretizovali smerom k advokácii, hoci som sa k tomu jaksi ťažko odhodlával.*

Ešte pripomeniem, že som sa radšej dal karcerovať pre návštevu hudobne krásnych bohoslužieb katolíckych v dome, než abych bol šiel na mne suchopárnymi sa zdajúce maďarské kázne Trsztyzenského.

Prenasledovanie mládeže

Ako som vyššie spomenul, r. 1880/1881 začalo na stredných školách našich hrmeť. 29. októbra 1880 došiel mi z kruhov žiackych list s nečitateľným podpisom, oznamujúci, že o našom tajnom spolku a o našom schádzaní sa majú vedomosti, aby som sa postaral o bezodkladné rozpustenie spolku, lebo že nás ináč udajú u direktora Michaelisa a hl. direktora Wiedermanna. Menoval aj viac mien na dôkaz toho, že vie i viac o nás. Mimo toho hrozil, že aj advokáta Mudroňa oznámi na polícii.

Ako málo sme si takýchto hrozieb všimali, toho najlepším dôkazom je, že sme sa do konca roku 1880 a r. 1881 ešte riadne schádzali.

* Z môjho denníka vypisujem z toho času, z 12. mája 1881, nasledujúci humanistický prejav: „Ako stojím v národnostnom ohľade? Nie som úplne uspokojený ideou národnostnou, užším to rámcom idey jedine večne pravej všeľudskej.“

Ale už vtedy začali mládež našu vyhadzovať a táto kapitola patrí k najsmutnejším z nášho národného útisku.

Môj kamarát od detských čias, Pavel Socháň, preparandista v Lučenci, písal mi viac listov ztadiaľ o stave národnej veci na ich ústave.*

Pod dojmom vyhodenia Socháňa a druhov píše mi otec: „Počúvaj ma, pre Boha Ťa prosím, ani

* 14. jan. 1880 Socháň píše, že tam už pred ním bol slovenský spolok pod predsedníctvom samého direktora Terray-ho, držali si Národné Noviny, mali aj hodnú slovenskú knižnicu. Terray ale so svojím spolkom zle pochodil, bol u ministerstva obžalovaný, padol pod vyšetrovanie, tak že len len že nevyfrkol; viacerých žiakov vyhodili.

„Teraz Terray čuší, ako voš pod chrastou, nosiac náličnicu ohromného maďarónstva na seba. Hudec, bojac sa o chlieb, čuší podobne.“

„V preparandii je slovenčina celkom udusená, býva prednášaná dva razy do týždňa, ale málokto ju navštevuje, lebo ju prednáša ev. kaplán, čo sa do slovenčiny máločo viac rozumie, ako hus do piva.“

Dalej mi Socháň píše, že sa na hospode Petra Šimkoviča sišli, „jeden celok utvorili a ho prísahou k tajnosti pre bezpečnosť proti nepriateľským nápadom upevnili“. Kruh počítal 10 členov, volal sa „Žiarou“, prvým predsedom bol Belócy.

„S Vaším ‚Svitom‘ (hektogr. orgán spolku štud. mládeže bratislavskej) sme sa chceli spojiť, ale nemali sme osoby, na ktorú by ho bolo možno donášať, ako aj ‚Orla‘ a ‚Ev. Školu‘.“

Na prvé shromaždenie r. 1880 priniesol každý odstrašujúce zprávy, tak že činnosť spolku zastavili. Ale podľa listu zo dňa 20. febr. 1881 „Žiara“ 21. januára zas začala žiarit, t. j. Socháňom redigovaný časopis lučenskej mládeže uzrel svetlo. Číslo vyšlo v jednom ex. na troch

do politiky, ani do národnosti sa nemiešaj. Ne-skoršie, keď budeš voľnejšie lietať, nedbám. Te-raz by ti to mohlo i pri matúre škodiť," atď.

Ja som, pravda, ako už aj vyššie spomenuto, šiel svojou cestou ďalej, ale pri každom voľnej-šom polete mal som ťažkosti s utrápenými dob-rymi rodičmi.

Zo svojho bratislavského pobytu musím ešte s vďakou spomenúť vzácny dom Kutlíkovský, kde nás, mladých študentov slovenských, milo prijí-mali. Vzácneho muža som poznal aj v osobe neb. Jozefa Janču, spisovateľa slovenského, ktorý nám raz ukázal oblok II. poschodia domu na Panen-

hárkoch s veľmi zaujímavým obsahom. Druhé číslo vy-šlo 12. februára. V tomže liste Socháň píše, že v B. By-стриci Bodického vyhodili.

17. marca 1881 zvestuje zlé veci. Triedny učbár 14. marca na konci hodiny povie: „Ez magyar állami intézet s mint ilyennek feladata, hogy az ő növendékei magyar szellemű, magyar gondolkozásu s e hazának hű fiait le-gyenek.“ (Toto je uhorský štátny ústav, a má ako taký úlohu, aby sa jeho chovanci stali vernými synmi vlasti, aby boli maďarského ducha a maďarského smýšľania.)

Slovensky hovoriť im zakázali. 17. marca prišiel ná-mestník direktora Zajzon a prezeral im kufre.

Čo sa stalo za tým, je známo; vyhodili Grönera, Ma-túšku, Denka, Šimkovica, Socháňa, Cajaka a Zgútha a zapríčinili tak viacerým z nich nenahraditeľnú škodu. Matúška si vzal život, tak ako sa stal pozdejšie tragickou obeťou maď. perzekúcie Dušan Ruppeldt.

Môj priateľ Socháň, ktorý bol akoby stvorený za pe-dagoga, od tých čias nevedel najst sám seba. V osvobo-denej vlasti sa jeho znamenitým folkloristickým vedo-mostiam primeraný pliacok nenašiel.

skej ulici, z ktorého sa r. 1848 v revolučné časy Ľud. Štúr na povraze spustiť musel. On sám, Jančo, mal veľmi ťažkú existenciu čo štátny úradník.

Po složení matúry nasledovalo štúdium vysoko-školské.

Otec, ktorý mi o vyhodení píše 5. apr. 1881, ilustruje, aký desný účinok malo to na rodičov Sociáľných. „Otec Socháňov — obecný vachtár na Vrbl. Huštaku, teraz už čiastky Mikuláša — príde k nám do sklepu (obchodu) a s hrúzou mi hovorí o hrozitánskom nešťastí, ktoré ich zastihlo. Naraz povie: Zastrelím ho! — No, myslím si, tu treba vynaložiť celú autoritu, i skríknem: — Prečo? Či nejaké klenoty pokradol? Je zlodej? Či zbojník? Sy-párne dakomu vylámal? Či v kartách ostatný krajiar, ba i háby k tomu prehral? Je mordár? Nuž preto, že otea a mať svoju, za ktorých sa nehanbí, zradíť nechce! — Toto všetko som krikom, rozčulene povedal, to pomohlo. — Chodte k Ružiakovi, ten nech píše P. Matúškovi, aby účinkoval u ministra, aby zmiernil súd lučenský. I šli — upokojenejší.“

Poobede už posielal otec Socháň „chúďatu“ 10 zl. na cestu. Ale to zmiernenie súdu neprišlo.

Moje univerzitné štúdia

O vysokoškolskom štúdiu našej mládeže pred prevratom

Za mojich čias mali sme po hlavných univerzitách monarchie všade slovenských študentov, ale ich bolo málo, po 15—20. Pre nedostatok študentských domovov, ako ich študenti majú dnes a ako ich už vtedy mali na pr. Srbi v svojom Tökölyanume v Budapešti, naša mládež zostala. Nemajúc dozoru, niektorí odbočili od pravej cesty a následky boli smutné, ba až tragické. Nemali sme pre našich študentov, ktorí boli zväčša nemajetní, ani potrebných štipendiálnych základín. Srbi, Rumuni, Sasi mali svoje národné cirkve, kde sa vychovali predovšetkým kňazi a učitelia v národnom duchu.*

Následok bol, že sme nemali dostatok národnej inteligencie a dôsledkom toho energia nášho

* K ilustrácii cirkevných pomerov srbských uvádzam prehľad srbských cirkevných fondov z r. 1888:

1. Neprikosnovenný (nedotknuteľný) fond	1,800.000 zl.
2. Fond klerikálny, z ktorého sa platia aj biskupi	2,000.000 zl.
3. Alumneum karlovacké	80.000 zl.
4. Na patriarchi, rezidenciu	200.000 zl.
5. Tökölyho fond	600.000 zl.
6. Hierarch. fond	180.000 zl.
Štipendia osobitné: Tökölyanum v Budapešti	400.000 zl.
Tökölyanum vo Viedni	500.000 zl.
Štipendia drobné	500.000 zl.

Podľa našich dnešných peňazí presahovali by tieto prostriedky 50 mil. Kčs.

národného zápasu nestála nikdy na výške energie týchto národov.

My nemali sme ani stredných škôl, ako ich mali títo. Mládež naša vychovaná bola v evanjelických a katolíckych ústavoch maďarských.

Ohromne nám chybovaly národne uvedomelé mestá. Stredná trieda miest s malými výnimkami bola väčšinou maďarského smýšľania.

Naša svojpomoc pri výchove mládeže bola najmä po zatvorení slovenských gymnázií úplne nedostatočná; boly tu cirkevné fondy (seniorálne štipendia), základiny jednotlivcov (Štúrovska, Makovickovská, Poloniovska základina, spolok Radhošť, Československa jednota, ale to všetko bolo málo.

S výchovou našej stredoškolskej mládeže odkázaní sme boli na dobročinné inštitúcie (alumnea, konvikty, Rot. Telekyánumské štipendium) lyceí najmä v lone cirkví nemeckých sa nachodiacich, ako i gymnázií, všetko to nenašských ústavov. Podobne mala sa veď s výchovou ev. teologov. Táto nenašská pomoc tvorí len čiastočnú rekompenzáciu za kruté údery, ktoré sa mládeži našej pozdejšie s tejto strany dostaly. Teologov nám výdatne pomáhali vychovávať v Nemecku (Gustáv-Adolfský spolok) a bol nemecký kultúrny vliv na nás, vďaka tejto podpore, veľmi významný.

Roku 1831—2 vo Viedni

R. 1831 nastúpil som vysokoškolské štúdium vo Viedni. Tu našiel som asi 15 členový kruh

„Tatrana“, do ktorého som sa vrhol s celou chuťou akademického občana, ktorý striasol putá gymnaziálne.

Ledva som tam začal štúdia, dostávam od mladšieho brata Kornela zprávy o perzekúcii prešovskej. Sospupili sa tam v tajný spolok: M. Slabej, Maršall, Daniel Migra, Aurel Styk, Holý, Hybian, Filipča, Žorna, Dan. Bodický, Kundrát, Orgován a brat Kornel. Predsedom bol Gustáv Maršall, jurista, rodák z Petrovca, zapisovateľom Migra, pokladníkom Styk, obidvaja žiaci učiteľského ústavu, knihovníkom brat Kornel, žiak V. tr. gymnázia.

Netrvalo dlho a prišla inkvizícia a vylúčení boli Gustáv Maršall, Matej Kundrát, Daniel Migra, Aurel Styk, Daniel Bodický, Julius Žorna, všetci okrem prvého žiaci učiteľského ústavu, brat Kornel dostal dvojdenný karcer (už-už sa rychtoval do Ruska!). Tamtí všetci vyhodení boli zo všetkých ústavov Uhorska.

Smutné pri tom je, že vyhrážania sa odhalením tajnej organizácie a útoky v novinách prichádzaly od kolegov. Nesvobodno zabudnúť ani to, že superintendentom bol vtedy veľký nepriateľ Slovákov, zlopovestný Czékus.

Čo bolo povedané o lučenských vyhodencoch, platí i tu: viacerým z nich zkazili život úplne, tak menovite môjmu priateľovi zo študentských čias, Maršallovi, ktorý potom predčasne v Amerike umrel.

Ako ilustráciu strašného spôsobu lapania a

trýznenia duší uvádzam tu revers,* pomocou ktorého zachránil sa teolog M. S. pred vyhodnotením. O podobnej prísaha písal mi aj priateľ P. K.

Takéto brutality proti mládeži boli vari v historických zemiach neznáme.

Vraciam sa k Viedni. Je mi vzácnou rozpomienkou, že som bol zapísaný i na filozofické prednášky T. G. Masaryka, vtedy docenta, ktorého spôsob prednášania ma nevýslovne upútal, len moje predbežné vedomosti nestačili k dobrému porozumeniu jeho prednášok. Jeho veda ma tak zaujala, že som potom všetko s dychtivosťou čítal, čo on napísal, a jeho vzdelávací vliv na mňa zostal mi pre celý život.

* „Nyilatkozat. Aláírott, midőn azon több oldalról ellem szórt rágalmat, mintha én panszláv volnék, avagy csak ilyen eszmékkel és üzelmekkel foglalkoznám is, visszautasítom s mint koholmány ellen tiltakozom, egyszersmind mind magam, mind azon intézet becsülete érdekében, melynek tagja vagyok, kijelentem, hogy csak édes magyar hazánk s magyar menzetünk javáért fogok közreműködni s igérem, hogy magyar hazánk és nemzetünk rám mint hű polgárára mindenkor számíthat. S. M., eperjesi ev. ker. koll. theologus s. k.“

(Osvedčenie: Dolupodpísaný odmietam z viac strán sa mi dostavšie upodozrievanie z panslavizmu, alebo že by som sa čo aj len zaoberal s takýmito veciami a pletichami, a protestujem proti tomu ako výmyslu, súčasne osvedčujem sa tak v záujme svojom, ako aj v záujme toho ústavu, ktorého som členom, že budem účinkovať len za dobro našej uhorskej vlasti a nášho maďarského národa a sľubujem, že naša uhorská vlasť a náš maďarský národ vždy bude môcť na mňa počítat ako na svojho verného občana. M. S., teolog. dištr. preš. kolegia v. r.)

Prednášky profesorov som rád navštevoval, ale najväčšiu pôvabnosť nachodil som tam v styku s početnými slovanskými študentmi a v navštevovaní rozličných večierkov a slávností ich spolukami usporiadaných.

V spolku Tatrane spravili ma zapisovateľom. Zpomedi vtedajších členov Tatrana menujem E. Šimku (ako predsedu spolku), Alex. Fábryho, Joz. Burjana, Jula Markoviča, Sama Kuchtu a Emila Pálku, ktorý nás s neúnavnou námahou a systematicnosťou cvičil v speve, ďalej menujem Hasenberga, Nehybu a Karla Medveckého.

Ozajstného spolkového života v tak malom kruhu byť nemohlo. Len sa sem-tam kritizovali prinesené práce, sem-tam sa rečnilo, ale prímnoho sa debatovalo. Aranžovala sa na širšom základe i vecná loteria v prospech spolku. Vo svojej výročitej zpráve nútený som bol spolku vytýkať mnohé neplodné debaty. Spolok konal úlohu svoju ako sdužovateľ Slovákov a reprezentant slovenčiny.

Ako pravý Slovan učil som sa rusky, bol som členom, ba bibliotékárom ruského spolku „Bukovina“ a Slovanského speváckeho spolku, účinkujúceho pod vedením znamenitého Buchtu (Čecha), člena orchestru viedenskej opery.*

* Vo svojich zápiskoch zo dňa 20. nov. 1881 zase nachodím humanistické poznámky. „Čo je humanita? Humanita je rešpektovanie ľudskej individuality a tomu priradené pracovanie v živote.“

27. nov. 1881 registrujem Komers k pocte Vasila Verščagina, ktorého Rieger charakterizoval krásnymi slovami:

V jeseni 1882 nasledovala II. základná zkúška v Prešporku na jurid. akademii.

Zase smutná zvesť zo študentských kruhov: Janko Krno, vynikajúci študent slovenský, bol r. 1881 z bratislavskej právnickej akademie a všetkých škôl uhorských vylúčený. (Našiel potom útočisko v Petrohrade, kde študoval r. 1882/1883, pozdejšie bol pripustený k štúdiám na peštianskej univerzite.)

Berlín, 1882 (zimný semester)

Dobrym rodičom ďakujem, že mi dovolili odprevadiť v jeseni r. 1882 do Berlína brata Aurela, ktorý opustiac svoju peštiansku prax, šiel sa ešte zdokonaľiť na techniku do Berlína. Strávil som tam pol roka a zatým v Prahe ešte pol roka a to na filozofickej fakulte.

Pobyt v Berlíne bol v istom smere pre môj celý život z toho ohľadu smerodajný, že tam počúval som veľkého národohospodára dr. Adolfa Wagnera, čiastočne Schmollera a že som si ztadiaľ odniesol zvláštnu záľubu v národnom hospodárstve a v spojení s tým v štatistike, a okrem toho i smysel pre veci sociálne.

„Sišli sme sa k počte muža, ktorý kreslil hrúzy vojny, aby bol apoštolom mieru.“

14. febr. 1882 zapisujem si, že sme v sobotu boli u Čechov, ktorí sa tešia vybojovaniu českej univerzity.

O Poliakov si notirujem: „Poznaj a súd (a nezatrcaj).“

„Slovenský nacionalizmus,“ poznamenávam ďalej, „je priveľmi idealistický, spolieha sa priveľmi na východnú pomoc.“

Treba poznamenať, že na Slovensku bolo mnoho ľudomilov, ale buržoázia naša a roľnícky ľud náš trpely veľmi pre nepriaznivé robotnícke pomery — ako všade inde — a sociálne hnutie bolo veľmi potrebné.

Nauky katedr. socializmu

Nauky dr. Ad. Wagnerom, Schmollerom a inými v tom čase hlásané, známe pod menom tak zv. štátneho alebo katedrového socializmu, staly sa základom novodobého sociálneho nazierania v legislatíve a administrácii. Ony prekliesnily si cestu do štátneho života (Bismarek), majú veľkú etickú hodnotu, obsahujú správnu kritiku hospodárskeho života a oddá sa ich v krátkosti i tu rekapitulovať.

„Novodobé národné hospodárstvo vychádza z toho, že každý človek si je sám pánom svojho osudu. Ale konjunktúry ukazujú, akým je to nesprávnym predpokladom. Veď konjunktúry sú súhrnom práve oných technických, sociálnych a právnických podmienok, ktoré podmieňujú hodnotu statkov a tak teda aj dôchodku a majetku neodvisle od vôle a činnosti vlastníckovej.“

Vidíme, že stúpanie statkov (= a javak, die Guter) a tak tedy celé hospodárske polozenie jednotlivcov je v podstate výplyvom konjunktúr a nie činnosti alebo neostrážitosti jednotlivcovej.

Dr. Wagner myslí, že sú nevýhody konjunktúr nepochybne veľké a pripisuje dotyčne nepriaznivých konjunktúr veľký význam poisťovníctvu, t. j. teda poisťovníctvu proti kríze, správnejšiemu daňovníctvu, obmedzeniu súkromného a do popredia tiskaniu štátneho hospodárenia.

Uznáva za zásadu, že žiadne individuum nesmie zahynúť pre nedostatok prostriedkov, potrebných ku krytiu existenčných potrieb.

Ale úlohou society je starať sa aj o to, aby nižšie triedy mohli ukojiť aj svoje kultúrne potreby. Toto závisí od dostatočného národného dôchodku a jeho správneho rozdelenia. Dnešná distribúcia je výslednicou záujmového boja, ktorý sa vybojováva na poli svobodnej konkurencie.

Tento výsledok možno pozmeniť hlavne nápravou mravov (na toto hlavnú váhu kladie Schmoller).

Ale tento faktor je nie dosť rýchly a nie dosť mohutný, preto funguje čo druhý faktor štát a právo, ktoré zasahujú do hospodárskeho života daňovou politikou a iným spôsobom.

Historická (Roscherova) škola hlásala historický kvietizmus, podľa ktorého štát nemá pre distribúciu žiadne ciele statuovať. Aj britská národohospodárska škola (Adam Smith) hlásala, že distribúciu statkov treba nechať na seba. Toto neobstojí. Neobstojí ale ani právna základňa moderného systému voľnej súťaže a voľného umlúvania a treba na nevýhody tie poukázať so stanoviska distribúcie a so stanoviska sociálnopolitického.

Systém voľnej konkurencie a voľného umlúvania vedie síce k víťazstvu schopnejších, ale aj nesvedomitejších živlov a vedie k víťazstvu veľ priemyslu.

Nerovnosť ľudská nie je naturálnym faktom, ale výplodom premenlivých vonkajších okolností, sociálnych ustanovizní, nesprávnej distribúcie.

Že úspech ide ruka v ruku nielen s väčšou schopnosťou, ale aj s väčšou nesvedomitosťou, vidíme každodenne (nesolidarita).

Dr. Wagner z nevýhod tohoto systému uzatvára na potreba jeho doplnku verejnocharitatívnym (humanistickým) systémom.

U mňa sa nauky tieto staly tiež základom sociálneho nazierania na veci hospodárske a smyslu pre kolektívnosť.

Mickiewiczov večer 30. nov. 1882

Zpomedzi slovanských spolkov navštevoval som v Berlíne Českoslovanskú Besedu a Spolok poľ-

ský. 30. novembra 1882 dostalo sa mi veľkej cti môcť pri večierku Mickiewiczovom a na bankete, dávanom Spolkom poľským, na ktorom boli dvanásť poľskí poslanci a kde ja usadený som bol hneď vedľa nich, pozdraviť ich menom Slovákov, „ktorí sú im takí blízki rečou a utrpením“. Ešte po 39. rokoch mi jeden z účastníkov večierka, univ. profesor poznanský dr. J. Paczkowski, srdečne pripomenul milý účinok môjho vtedajšieho vystúpenia.

V poznanských Poliakoch, zastúpených početnými študujúcimi v Berlíne, poznal som kvet národa poľského, húževnatý, vytríbený v boji s najpokročilejším nepriateľom a vedychtivý.*

Praha 1883 (letný semester)

Moja neodolateľná túžba poznať český život, oboznámiť sa s ľuďmi, poznať mesto Prahu, viedla ma na letný semester 1883 do Prahy na univerzitu českú, ktorá bola práve otvorená. Myslím, že by sa mal každý slovenský študujúci po-

* Poznámka mimochodom: Z domu dostávam 28. dec. 1882 zprávu, že bol „Conventbal“, že bola lotéria na stavbu veže, usporiadanie ktorej bolo hlavne dielom ujca Kováča (vypustené bolo 20.000 lósov). „Vytiáhnutý lós vzal do ruky najprv p. advokát Suchtár a nahlas po maďarsky oznámil jeho číslo, potom ho oddal p. kurátorovi Lackovi a ten podobne zase hlasite po slovensky oznámil číslo.“ Bál sa skončil dosť dobre, prítomný bol hlavný župan, aj ablegát Peter Matúška a viac zemanov — nie ale zemaniek, tie sa od meštianskej spoločnosti vždy absentovali.

dívať na jeden rok do Prahy. Naše ozajstné sblíženie by vari len takto nastalo.

Počúval som tam dr. Rezka (historiu), Haněla, Gebauera (výklad Slávy dcery), tu i tu Bráfa. Učil vtedy na univerzite i Hattala. Uvedený Náprstkom do jeho bibliotéky, pilne som čítal české knihy, obľúbil som si zvlášte Svatopluka Čecha a mnoho som chodil do spolkov, zvlášte krajo- vých. Prahou som nadšený. K charakteristike účinku pobytu v Prahe na vnímavého Slováka zaznačujem i tu vtedajšie svoje dojmy verne podľa svojich zápiskov.*

* 2. júna 1883 píšem:

Pokorný, Hejduk, Holeček, Píě, Herben, Friě, Barák, Krejčí, Skoda (direktor pferovského gymn.) a ten dlhý rad milovníkov slovenčiny, oj úcta Vám!

Vy pripútali ste si duše mladi slovenskej! Hoj stále!
Vďaka Ti, matuška Praha!

Ty prekonala si moje posledné pochybnosti. Ty vznik- tila si vo mne sladký pocit: že nie je Slováč samotný, že potrebuje len ruku vystrieť a stisnú mu ju miliony peknoduchého národa.

Hoj, majstre Hus, Jeroným, Zizka, vy starí a vy noví hájiteľa ideálnych statkov človečenstva, úcta Vám! Vy vzorom naším máte byť a ním aj budete!

Hoj, leží v tom živote, ktorý ma otáča, ohromný zdroj pre rezké ohlášanie sa smelých úmyslov.

6. júna 1883 píšem:

Od niekoľkých týždňov zaoberám sa najviac krajinými spolkami a feriálnymi klubmi. Českým životom spoločenským a životom českým vôbec. Česi sú takrečeno výluč- ným predmetom môjho zkusovania.

České historické, spoločenské, literárne postavy začí- najú vzbudzovať môj obdiv a moju lásku!

Keď pobyt v Berlíne mal pre mňa rozhodujúci vliv v smere sociálneho nazierania, pobyt v Pra- he mal na mňa rozhodujúci účinok v smere na- cionálnom a že som si český národ ešte väčšmi obľúbil, než dosiaľ.

Činný som bol v Detvane, mal som tam pred- nášku o Gogoľovom Revizorovi. Ako v Brati- slave, tak i tu cvičil som kamarátov z Detvána v štvorspeve. Z priateľov spolku spomínam J. Herbena, Jarosl. Túmu, z členov Paľa Kramára, Cyr. Krěméryho, Pavla Socháňa, J. Šípku, Joz. Brežného, Hanzela, Cyr. Holubyho. Dr. J. Her- ben bol už vtedy vynikajúcim mladým človekom, ktorý vštepoval nám zásady reálneho hľadania na život a ktorý nás svojou znamenitou prípra- vou povzbudzoval k prehlbovaniu sa v štúdiách.

Vzácnou postavou kruhu okolo Radhošta bol dr. Fr. Tábořský. Milo sa pamätám z časov tých na rodinu red. Rud. Pokorného, na prof. dr. Píěa, na rodinu Oswaldovu, na Vojtu Náprstka, ktorý mi prístupnou urobil svoju knižnicu, na dr. Tyr- ša, u ktorého som sa hlásil do Sokola. Z umelcov na L. Kubu a Jožka Úprku, ktorí boli vtedy v svojich začiatkoch.

Vtedy začal som aj svoju žurnalistickú čin- nosť, napíšuc do Nár. Novín (čís. 83 z r. 1883) článok „Slovo o spolčovani mládeže“ a do čís. 87 z r. 1883 článok „Zo života pražských dro- tárov“.

K uskutočneniu mojej obľúbenej myšlienky o založení krajo- vých spolkov došlo až po prevrate. V schôdzke peštianskej mládeže r. 1912 pred-

nášal som o potrebe, sriadiť podľa českého vzoru študentskú akademiu cez prázdniny. Idea táto našla v kruhu tomto, vďaka horlivej zaujatosti zvlášť dr. Urama, úplného súhlasu, vojna však prekazila jej uskutočnenie. Išlo tu o veľkú vec: bolo nás málo a tieto krajové spolky svojimi prázdninovými akademiami mali strhnúť všetko sebou a k nám.

Celý nadšený som bol drobnou prácou, ktorú som v kruhoch českého študentstva videl. Táto rozprestierala sa i na bibliotéky. Tak hneď po ohni r. 1883 chytili sme sa v Mikuláši s Milošom, Jurkom a Brankom Lackom, Jankom Pálkom a bratom Kornelom do založenia cirkevnej bibliotéky. Spravovali ju oni viac rokov.

Roku 1883 vyhorel Mikuláš a Vrbica, ohnúť padol za obeť i náš starý „varštat“. Najviac z vôle ujca Kováča sa stalo, že nestavali sme na starom mieste v rozmeroch skromnejších, ako to otec chcel, ale v rozmeroch relatívne veľkých na mieste, kde naša fabrika teraz stojí.

Krok tento hlboko zasiahol do života všetkých nás a stal sa zvlášť pozdejšie príčinou veľkých premien v živote našom a veľkých starostí pre nás.

Následkom požiaru moja matka ťažko ochorela.

Predbežné najhlavnejšie premeny boli, že brat Aurel prišiel k stavbe fabríky na jedno-ročný pobyt do Mikuláša, kde si našiel aj družku života v osobe Darinky Pálkovej, a brat Kornel stal sa garbiarom.

Po školskom univerzitnom roku nasledoval zväčša obligátny výlet na augustové slávnosti do Martina, ktoré patrily k najkrajším veciam, čo som v živote zažil. A zaslúžil by si ten Martin, za to, čo národu na poli shromažďovania a povzbudzovania vykonal, úplného uznania.

R. 1883/1886 v Budapešti — Univerzita — Národný život

V jeseni 1883 nastúpil som cestu do Budapešti, kde skončil som II., III. a IV. právnický rok.

Počúval a obľúbil som si tam zvlášť prednášky dr. Kautza o nár. hospodárstve, dr. Pulszkého o filozofii práva, dr. Szilágyiho o politike, dr. Plósza o súdnom poriadku a obchodnom práve, dr. Lánge o štatistike a dr. Kerékgyártóva o Széchenyim.

Postava Széchenyiho, tohoto veľkého človeka, ktorý domáhal sa preporodenia a dobra svojho národa, ako nikto iný, veľmi utkvela v mojej pamäti: on zakladá maďarskú vedeckú akademiú, zakladá magnátske kasíno a iné spolky, stavia nádherný most na Dunaji a tunel v Budíne, plaví sa nesčíselne ráz po Dunaji a Tise cieľom študovania dopravných pomerov na týchto riekach. Napokon Széchenyi tragicky umiera v melancholii v Döblingu.

Na vývoj politických vecí u Slovákov neblaho vplývalo, že revolúcia maďarská zlomená bola pomocou cudzej slovanskej veľmoci a je tragické, že sa Slovania a Rumuni uhorskí pre chyby Maďarov k ich boju za svobodu a proti abso-

lutistickému režimu Habsburgov, ktorý ich všetkých rovnako gniavil, pripojiť nemohli.

Život národný tiekol vtedy v Budapešti tokom veľmi skrovným. Bol tam slovenský spolok pod predsedníctvom Ivanoviča, neskoršie Švehlu a schádzalo sa to všetko v skromných hostinčekoch Kapustu-Institutorisa. Nedeliami šlo sa do kaviarne Hereinovej. Zpomedzi členov spolku miho sa pamätám okrem Ivanoviča na Cyrila Kresáka, Jesenského, J. Zimányiho, Andr. Raffayho a iných. Príležitosťou, ktorá celú Slovač peštiansku shromažďovala, boly fašiangové zábavy v Starej strelnici, kde človek našiel ozaj pekný kruh ľudí pohromade. Na čele peštianskej slov. ev. cirkvi stál Bachát, po jeho boku inšpektor Peter Matúška, obaja opodiaľ národného života, ale pani Bachátová rada prišla so svojou dcérou, pozdejšie ženou učiteľa Izáka, medzi nás.

Zpomedzi vážnych občanov, stojacich ale mimo spolkového života, spomeniem kachliara Brxu, ktorý mal obchod v ulici Márie Valerie a s ktorým mal priateľské styky i dr. Michal Mudroň z Bratislavy. V parlamente bol okrem Petra Matúšku dobrý Jozef Kajuch, ktorý sa stal pozdejšie švagrom biskupa Császku a prešiel, myslím, do Kalocse za ním.

Vynikajúcich, ale k nám sa nepriznávajúcich profesorov, úradníkov, lekárov atď. bola v Budapešti celá kopa.

So závišťou sme hľadeli na spoločnosť srbskú, ktorá tam mala biskupa, svojich kňazov, vyso-

kých sudcov, lekárov, obchodníkov atď. a schádzala sa v lepších lokáloch.

Nie div, že tá naša vtedajšia spoločnosť dostatočne nepritahovala. (Inak to bolo o 30 rokov pozdejšie!) Účinkovanie bolo veľmi ťažké a často som si zúfal.

Robil som i ako funkcionár slovenského spolku so svojím priateľom Cyrilom Kresákom a inými okrem toho všetko možné na obživenie spoločenského života; keď prišiel zvláštnjší náš človek do Pešti, hneď sme sa okolo neho shromažďovali. Celkový účinok býval skromný.

Z činnosti svojej v Budapešti uvádzam zpomedzi iných svoju prednášku k príležitosti otvorenia Národného Divadla v Prahe. Silno tam bojujem za naše sblíženie a za odhodenie falošných predsudkov o sebeckosti českej a pod., poukazujuúc na to, že hlavnou príčinou disonancie medzi nami je, že sú Česi starší, vyspelejší, pokročilejší. Až i my pokročíme, sblížime sa s nimi.

Ako dôležitú fázu z môjho vnútorného vývinu spomeniem, že sa v Pešti vo veciach nazierania na naše národné pomery stávam kritickejším. V Prahe presvedčil som sa o tom, že len mravčia, drobná práca, spoliehanie sa na svoje vlastné sily nás spasí. V Pešti pridružily sa k tomu isté obavy, že sa v tom i inom dopúšťame i my, Slováci politických chýb. Tak menovite v prejavocho našej žurnalistiky o Rusoch a cárizme chybála elementárna opatrnosť a kritika a mohly prejavy tie nepriateľa podráždiť a národnej veci škodiť. Tak smútočný rámeč časopisov Černo-

kňazníka a Slovenských Pohľadov, keď umrel cár Alexander III., s básňou Vajanského „Zomrels', cáre, osloboditeľu nevoľníkov, nevoľných nás ešte dost“, hranie ruskej hymny cigánskou kapelou na Sylvestra r. 1891 v Martine, alebo pri inej príležitosti v martinskom ev. kostole po službách božích na organe, ďalej chválospevy na ruské inštitúcie, atď.

Iné spoločenské styky peštianske

K milým spoločenským stykom peštianskym patrilo častejšie navštevovanie spolku Srbske Kolo, Tökölyanumu a rumunského spolku Petru Major, ktorý mal miestnosť v dome Mocsonyovskom. (Mocsonyovci boli rumunskí boháči, majitelia viacerých domov v Pešti.) So závišťou hľadeli sme na znamenité hmotné pomery týchto študentov, na pohodlie, ktoré poskytovalo Tökölyanum, a s nevýslovnou radosťou registrujem, že sme sa dnes po prevrate niečoho podobného, ba ešte omnoho veľkolepejšieho dožili aj my Slováci v hlavných mestách republiky. K mojím milým známym z čias študentských a pozdejších čias patrili zpočiatku Srbov dr. Ostoič, dr. Alex. Petrovič, dr. Emil Gavrila, dr. Laza Sekulič, Dušan Popovič, zpočiatku Rumunov dr. Štefan Pop Csicsó, Amos Françu, Albíni a iní. K vzácnym mojím peštianskym známostiam patrili Edmund Steinacker, znamenitý priateľ Slovákov, saský snemovný poslanec a gener. tajomník peštianskej obchodnej komory, do domácnosti ktorého ma uviedol J. Krno, ktorý Stei-

nackerovho syna, terajšieho profesora na slov. ev. teol. fakulte v Bratislave, učil slovenčine. Spomínam ešte vzácneho archiereja Kardašievča, ruského kňaza v Budíne, ku ktorému ma zaviedol pozdejšie Srb Lukič.

I Steinacker i Kardašievč už spia večný spánok, tamten v Klosterneuburgu, tento vo Vacove, kde predchádzalo jeho internovanie počas vojny.

Večer rumunsko-srbsko-slovenský

18. dec. 1884 zaznačujem si, že sme mali rumunsko-srbsko-slovenský večer. Myšlienka táto skrsla v kruhu nás študentov a jej uskutočnenie dalo mnoho práce, zvlášte mne. Ale tento prejav solidarnosti mládeže národnostnej znamenite sa vydaril.

Večer mali sme na I. posch. známej reštaurácie Szikszay-ho na rohu Rákocziho ul. a malej Okružnej cesty.

Bolo nás asi 40—50. U kolísky tohoto bratania sa troch národností, ktoré malo potom ďalekosiahlejšie následky nielen v pestovaní spoločenských stykov, ale i v politike, stáli sme: Štefan Pop Csicsó, terajší predseda snemovne v Bukurešti, dr. Amos Françu, pozdejší advokát v Kluži, so strany rumunskej, Alexander Petrovič, pozdejšie šéf tlačovej kancelárie v ministerstve v Belehrade, so strany srbskej a so strany slovenskej: ja.

Všetci sme rečnili. Boli sme pozorovaní. Obeť večierku stal sa Petrovič, ktorý dostal konsilium abeundi a prešiel do Belehradu. Prestáli

sme dosť strachu i my ostatní. Opatrný inšpektor Tökölyana, Čika Steva (Popovič), nebol s nami spokojný.

Tóti — „Tót közművelődési egyesület“

Paralelne so slovenskou spoločnosťou existovala i spoločnosť „tótska“. „Tóti“ boli tí páni, čo účinkovali v „Tót közművelődési egyesület-e“: Czambel, Janovec, Šťastný a niektorí iní.

Czambelovi a jeho priateľom nechýbäl národný cit, veď čo študenti vykonali niečo pre tie časy zázračného: keď Blaha Lujza v divadle „Népszínház“ v kuse „Tót leány“ slávila triumfy, oddali jej títo mladí ľudia veniec (kytku?) za 80 zl.(1), na stuhe ktorého bol takýto nápis: „Budapesti tót egyetemi hallgatók Hankának“. To bola senzácia!

Ale ich účinkovanie, tak vydávanie časopisu Vlast a Svet, i redigovanie vládnych Slovenských Novín smerovalo proti slov. národnej veci, ono kliesnilo cestu oportunistu, ktorý bol pre nás poddajných Slovákov záhubným, a toto otravovanie verejnosti nebolo vyvážené ani ich dobrými úmyslami a skutkami, ani vynikajúcimi spismi Czambelovými.

21. apríla 1885 bol som čo referent Národ. Novín na valnom shromáždení „Tót közművelődési egyesületu“, tejto maďarskej náhražky za bývalú Slov. Maticu. Predsedal biskup Czászka, medzi prítomnými boli aj honetní, objektívni ľudia, ako Michal Zselinszký, Peter Matúška, Joz. Kajuch a iní. Tam som ale počul z úst

jedného rečníka slová, ktoré sa mi hlboko vryly do duše: „A tót nép nem létezík, csak tótul beszélt egyesek“ (Eudu slovenského niet, sú len slovensky hovoriaci jednotlivci). Takto vyzeral ten kultúrny spolok slovenský. Ozaj bastardné dielo slabých, vždy ku kompromisom náchylných ľudí. (Tu by mohol prof. Chaloupecký aplikovať svoje nerozmyslené slová o bastardnej kultúre Slovákov.)

Srážka s maďarským študentom

Dňa 5. mája 1885 stal sa mi nemilý incident. V jednej študentskej reštaurácii na Magyar utca stala sa medzi mnou a jedným maďarským študentom, ktorý hanobil — pravda, v podnapitom stave — Slovákov, srážka, kde som mu musel vynadať v prítomnosti všetkých do „durva nevetletlen pimasz“-ov. Vec ďalších konzekvencií nemala. Niečo podobne nepríjemného sa mi potom v živote nikdy nestalo.

Pravda, istá nevraživosť proti nám bola všade. Tak predtým nemecký učenc, teraz tuhý Maďar, profesor dr. Jul. Kautz, pri otázkach z verejného práva, keď zkušal dr. Janka Schwartz z Pukanca, začal zle-nedobre na Srbov, aké nesprávne požiadavky majú, a obrátil sa k Schwartzovi so slovami: „Persze, ön igazat adna nekik.“ (Pravda, Vy by ste im dali za pravdu.)

V Pešti nás študentov slovenských nepokladali za hodných pozornosti, po pravde peštianski profesori aj svoju vlastnú mládež zanedbávali. V Prahe mali sme prístup do spoločnosti univerzít-

ných profesorov, spisovateľov, redaktorov, a potom nás nemalo ta tiahnuť?

Študovala mládež slovenská vo veľmi nevýhodných pomeroch v Budapešti — najmä aj v ohľade mravnom. Pripojenia k rodinám nevelmi bolo. Naproti tomu boli Szerecsen utca, Magyar utca, Király utca a iné ulice polosveta silno navštevované.

Vo Viedni a zvlášte v Prahe žila mládež riadnejšie, v Pešti žili sme už silno ako v oriente.

Návrh na založenie spolku podľa vzoru „Radhošťa“

Zo svojej vtedajšej širšej činnosti uvádzam návrh na založenie všenárodného spolku na podporovanie študujúcej mládeže, uverejnený v 87. čísle Nár. Nov. z roku 1885 pod nadpisom: „K činu za mládež.“ (Zvláštna vec, že taký významitý človek, ako bol štud. med. Pavel Kramár, s vecou nesúhlasil, dôkazom čoho je jeho list z 1. aug. 1885.) K uskutočneniu nedospelo. Bolo by to bývalo v šlapajach Radhošťa, na ktorý spolok sa vždy veľmi rád rozpomínam.

Koncert spev. spolku Tatranu v Mikuláši na Vianoce r. 1884

V spevokole Tatrane v Mikuláši, vedenom Ruppeldtom, prežil som mnohé krásne chvíle svojho života. (Vypomáhal som dlhší čas aj ako zapisovateľ.) Spevokol tento mával mnohé a na naše pomery veľmi pekné koncerty. Ale vrcholom účinkovania spolku bol snáď koncert, usporiadaný na Vianoce r. 1884 v stoličnej dvorane. Spievali sme utešený sbor Bendlov, Križiáci na

mori a iné. (Bez českých komponistov existencia slovenského speváckeho spolku nebola ani mysliteľná.) Slečna Ilka Ballová a môj brat Aurel, ktorý bol vtedy v Mikuláši, hrali štvorročne na klavíri Lisztovu II. rapsodiou. Účinok koncertu bol veľký, ale aj krik po novinách a v parlamente a to pre toto: Prišli na koncert aj martinskí hostia na čele s Vajanským (bol tam i Rudolf Krupce). Po koncerte sme im pripravili ovácie a Vajanského po sále na rukách nosili. (Rozumie sa, že to bolo trocha nerozmysleným dielom nás mladých.)

Nuž dobrý Peter Matúška mal dosť roboty očistiť župu pred očami verejnosti pre toto neslýchané poškvernenie župného domu liptovského. Sálu sme viac pre koncerty nedostali.

Ináč bol Peter Matúška človekom, ktorý v duši nehladel na veci maďarské veľmi optimisticky, o čom svedčí i rozhovor, ktorý sme mali s ním asi v tieto časy, keď sme ho s bratom Aurelom raz od nás vypevádzali. Bola reč o národnostnej politike Maďarov a on na to po nemecky: „Es kann ein Gewitter kommen und Alles wegfehen.“ A tak aj prišlo.

Výlet na Kriváň

Z prázdninovej činnosti uvádzam výlet na Kriváň, usporiadaný r. 1855 Socháňom, mojím bratom Aurelom a mnou, pričom nám veľmi nápomocný bol i vždy činný Karol Ruppeldt. Bola to podarená manifestácia horného Liptova. Počet účastníkov bol asi 70.

Budapešť nechcel som opustiť bez pokusu, založiť tam slovenský študentský spolok, preto podal som stanovy takého spolku a pilne chodil za vecou — ale márne.

Zkúšky a advokátska prax

1887—1890 Žilina, Mikuláš

Po složení I. rigoróza nastúpil som začiatkom r. 1887 svoju advokátsku prax ako praktikant u neb. Jána Milca v Žiline.

„So srdcom čo aj snád' šľachetným“ — zapisujem si 12. febr. 1887 — „mnoho nevybojujem; čo dvíha ťarchy, je um.“

Vžívanie sa do novej postati išlo veľmi pomaly. Zo žilinského pobytu môjho stala sa mi najvzácnejšou spomienka na môjho priateľa a principála Jána Milca a na jeho vzácnu domácnosť, na známych Folkmana, Hoffmana, Reka a dr. Kubicu, z okolia Žiliny na r. k. farára Rom. Zajnuša v Bytčici a na Rehákovcov vo Veľkej Bytči.

Ináče bola Žilina v tom čase v národnom živote mŕtvou. Ani slovenského divadla, ani slovenského spolku nebolo, jestvovala iba krčmová spoločnosť. Čo malo národný ráz a význam, bola J. Milcom založená a spravovaná Vzájomná pomocnica.

Cez leto mal som nemilý incident s generálom Balyovszkým. Za príkladom iných vstúpil som vtedy aj ja do trojtýždňového kurzu pre výcvik landšturmistických oficierov. Kurz navštívil generál Balyovszký. Jeden z účastníkov kurzu, slúžny J. Szegó nemal pri spoločnom obede inej roboty, ako zadrapiť sa, ako sa to u takýchto ľudí samo sebou rozumelo, do panslávov. Nemohol

som to bez poznámky nechať a upozornil som, že o tých takzvaných panslávoch mýlne náhľady panujú. Generál ostro odpovedal, že keby sa takí príslušníci vojska našli, urobili by s nimi krátky proces. Ja na to vystúpil som z kurzu, no na žiadosť veliteľa pluku som zostal.

S bratom Aurelom, ktorý je u Rustona v Prahe, udržujem stále styky. V liste z 18. júna 1887 sa sťažuje na pomalý postup, vraj preto, lebo robí chyby v rátaní, hoci uznávajú jeho schopnosti. Spoločensky má veľmi ťažké postavenie, je opustený so svojou radinou. „U Čechov som úplne kompromitovaný pre moje nemecké sympatie a Nemci ma vyhlásili za pansláva, lebo nemôžem súhlasiť s ich nesmiernym šprihaním na všetko, čo je české a slovenské vôbec,“ píše Aurel.

V prvej polovici r. 1888 skladal som ťažké III. rigorozum (tétéles), za čím nasledovala krátka prax mikulášska u dr. Holéczyho, a v prvej polovici r. 1889 stal som sa najprv doktorom juris a potom utriusque, lebo som podľa svojej starej pasie vo vedách štátnych složil aj doktorát štátnych vied. Trvalo to hodne dlho s tým skladaním rigoróz a 22. januára 1888 si vzdychám, že som sa vari priveľmi rozptyľoval, že som pre druhých primnoho pracoval... „Chcieť byť privčas faktorom politickým sa pomstí.“

Bolo už veľmi na čase, že som tie zkúšky složil, lebo otec mal v rodine ohľadom mojej osoby pre moje národné chovanie sa u ujca Kováča, ktorý sa vždy viac a viac do zemiansko-

maďarskej spoločnosti dostával, veľmi ťažké postavenie.

V mesiaci júli a auguste 1889 vykonal som vo veľkej spoločnosti, láskavosťou mojich k obetiam vždy hotových rodičov, cestu do Paríža a stavil som sa na zpiatočnej ceste vo Švajciarsku. V Paríži boli početní uhorskí kušníeri, ale aj niektorí slovenskí, tak Peter Chudovský, ktorého som si ako priateľa obľúbil, ďalej Štepita, Benko, Slabej. Po návrate vstúpil som do praxe k Jánovi Ružiakovi, sotrvál som tam až do konca roku 1890. U dr. Holéczyho i u Ružiaka som sa mnoho naučil, u prvého zvlášte poriadku, čoho bolo u nás v tomto čase v advokátskych kanceláriách veľmi málo. Ružiak zase znal „savoir vivre“, spôsoby zachádzania s priateľom-nepriateľom ako málokto.

Z časov mojej mikulášskej praxe pamätám, že asi v tomto čase vypukol v Mikuláši vo fabrikách na remeň strajk. Pomery robotníctva boli neznesiteľné; mnohí museli v susedných dedinách o 4-ej ráno vstávať, aby prácu započali o 5-ej ráno, domov sa z nej vracali po 7. hodine večer a to či v zime, či v lete, v pľušti, daždi, snehu. Aby to mohol človek vydržať, bolo k tomu treba železného zdravia. Strajkom vymohli si sníženie práce o 2 hodiny. Neostýchal som sa, hoci syn fabrikanta, ísť orodovať za nich k hl. slúžnemu Joobovi.

Aby robotníctvo malo čo čítať, založili sme, ako spomenuté, s Milošom Lackom, jeho bratmi, J. Pálkom a mojím bratom Kornelom cirkevnú

bibliotéku, pozdejšie založil som bibliotéku aj v našej fabrike.

Z časov tých ako zvláštnu fázu života svojho vyzdvihujem, že pod vlivom matkiným a potom aj preto, že ev. cirkev bola naším jediným národným útočiskom, rád som sa venoval veciam cirkevným a stala sa mi návšteva kostola duševnou potrebou. Chodieval som do kostola s matkou. Prečo chodím toľko do kostola? — pýtal sa ma raz Eördög, notár vrbický, zaťatý nepriateľ národa a cirkvi. „Preto, že cirkev má toľko nepriateľov,“ bola moja odpoveď na jeho osobu adresovaná. Jeho šľachetná žena však, akoby v pocite chýb mužom spáchaných, darovala dom a pekný pozemok sirotíncu mikulášskemu.

Advokátska zkúška

Advokátsku zkúšku složil som koncom mája 1891. S vďakou rozpomínam sa na vzácného priateľa M. K., nedávno zosnulého univerzitného profesora v Budapešti, s ktorým som pred zkúškou spolu pracoval a ktorému ďakujem veľmi cenné impulzy k systematickej práci odbornej. Kanceláriu otvoril som si hneď zatým v lete r. 1891 v Mikuláši, najprv v dome rodičovskom, potom u ujca Ondreja Pálku.

Lipt. Sv. Mikuláš 1891-1911

Rok 1891, otvorenie kancelárie

Rok 1891 stal sa pre môj život epochálnym, lebo složil som advokátsku zkúšku, započal advokátsku prax, a začal myslieť na ženbu.

Ešte som sa v Liptove takrečeno ani nezohrial a už 20. júla 1891 zaznačujem hromadný výlet Slovákov, na čele s Pavlom Mudroňom, do Prahy na výstavu, na ktorom som sa s Ružiakom aj ja zúčastnil. Cestovali sme v jednom kupé so etihodným učiteľom Mičátkom z Kysáču a jeho dcérou Eržikou, teraz zaslúžilou činitelkou na poli slovenského národného a ženského hnutia v Južoslávii. Nadšené vítanie našej výpravy na rozličných väčších staniach, oduševnené prijatie v Prahe, kde nám bol vodcom na výstavišti gróf Thun, stalo sa každému účastníkovi nezabudnuteľným.

Rok 1892, ženba

V zime r. 1891/2 vychodil som si družku života v osobe Vincy Polóniovej, dcéry veľkoobchodníka a veľkostatkára Gabriela Polóniho a Johanny Polóni r. Capkovej v Bukarešti, ktorá sa mi stala vzácnou oporou v dobrých i zlých časoch života, oporou v hmotnom i duševnom ohľade. Sobáš konal sa pri účasti vzácného hosťa Hurbana-Vajanského, ujca Jozefa Capku, Jožka Fábryho, členov rodiny nevestinej a členov rodiny

mojej. Otec, vzhľadom na svoj vek, ostal doma. Brat Aurel prišiel až z Zürichu.

Prvú cestu do Rumunska použil som k zastaveniu sa v Brašove, kde som na požiadanie Steinackerovo konferoval s red. Muresianom o tamojšej event. kandidatúre Steinackerovej do uhorského snemu.

Dr. Aurel Muresianu

Konferencia táto pre Steinackera úspechu nemala, ale veľmi milo mi padlo, že som mohol nadviazať styky s mužom tak vzácnym, ako bol Muresianu. Dr. Aurel Muresianu bol vedúcou osobnosťou rumunskou, redaktorom a vydavateľom Gazety Transylvaniei a majiteľom kníhtlačiarne. Sišli sme sa s ním potom ešte na národnostnom kongrese r. 1895 a ešte raz uňho. Imponovalo mi, akej úcty sa mu dostávalo od oficiálnych kruhov; tak ho, so mnou idúceho, predišiel v pozdrave župan (sedmohradský mladší gróf). S pietou myslím podnes naňho.

Muresianu bol synom veľkého rumunského básnika, ktorý napísal národnú hymnu „Destcapta-te Rumané“ a bol vzácnou buditeľskou postavou.

Národné pomery v Mikuláši v rokoch 1890

Prv, než by som začal líčiť svoj život v Mikuláši, menovite i na verejnom poli, musím konštatovať nasledujúce: v Mikuláši sa už i v tých časoch žilo národne, hovorilo sa medzi sebou slovensky, koncerty, divadlá boli slovenské. Právda, došikovali nám do Mikuláša úradné kruhy

zavše i maďarských kočujúcich „szinészov“ (hercov), na predstavenia ktorých sme ale nechodili.

Vďaka tomu, že mešťanstvo v Mikuláši bolo uvedomelé a zámožné, ba — najmä pozdejšie — čiastočne aj bohaté, bol tu princíp nacionalizmu rešpektovaný natoľko, že si úrady a maďarská spoločnosť hlúpe nápady na Slovákov nedovoľovali, okrem šovinistického, vládou podporovaného plátku „Tátravidéki hiradó“, tlačeného a redigovaného Steierom, ktorého syn teraz žije a píše proti nám v Budapešti, a za čas aj pseudo-grófom Matúškom.

Ale zato v úradoch šlo všetko po maďarsky. Úradná reč, ešte aj citácia pred súd a upovedomenie o zápise do grundbuchu bolo všetko maďarské. Slovenské usnesenia už v sedemdesiatych rokoch prestali vydávať. Župní úradníci a sudovia boli zväčša zemani.

Zvláštnym trňom v oku boli nám, ako konkurencia škôl cirkevných, štátne ľudové školy a mešťianka, kde vyučoval materiál veľmi posbieraný.

Hovoriť pred úradom po slovensky bolo inteligentovi, znajúcemu snáď maďarsky, zazlievané.

Deti z r. kat. školy musely farára pozdrávať po maďarsky „Dicsértessék Jézus Krisztus“. Už v ovodách (detských opatrovniach) začaly sa učiť po maďarsky a potom to tak šlo cez všetky školy.

Zvláštny kuráž bol potrebný k tomu, pýtať si na železnici lístok po slovensky, ako to raz urobila moja žena na Vrútkach, idúc zo Živeny domov. Nedajbože ten lístok dostať; nič nepomohlo pýtať si ho potom v reči nemeckej, francúz-

skej, nič nepomohla gestikulácia. Patričný úradník ju chcel sekírovať. Ona mu ale trefne odpovedala, že na Slovensku musí úradník slovensky vedieť a že úradníci sú k vôli obecnstvu. Zamiešala sa do toho potom kolegyňa pokladníkova, naša známa z Mikuláša, a tá jej potom lístok vydala.

Obečná správa — Rozdrobenosť

Mesto Mikuláš pozostávalo v tom čase zo štyroch obcí: z mesta Mikuláša, zo samostatných obcí Vyšného a Nižného Huštáka a z Vrvice. Silnými spojivami medzi nimi boli: cirkev, spevokol, ženský dobročinný spolok „Dobrodej“, divadelné predstavenia a koncerty.

Peňažné ústavy

Veľká chyba bola, že Mikulášťania a Horný Liptov popri mikulášskej takzv. židovskej sporiteľni nezaložili si svoj samostatný peňažný ústav. Filiálka turč. sv. martinskej sporiteľne, vzorne vedená Petrom Pálkom, J. Ružiakom, Ondrejom Uličným, Jonášom Guothom, tejto úlohe len čiastočne vyhovovala. Chybovali nám takí organizátori peňažníctva, akých mal národ náš na pr. v členoch rodiny Makovických a najmä v mojom priateľovi Vlad. Makovickom. Meštianska banka, založená remeselníkmi, prišla neskoro, vtedy už bol terén filiálkou martinskej sporiteľne zabratý.

Národný život točil sa okolo slovenského spevokolu „Tatrana“, vedeného Karlom Ruppeldtom, ktorého zásluhy o národný život v Mikuláši nemožno dosť oceniť, a okolo divadelných predsta-

vení, ktoré za celú generáciu riadil Rehor Uram a za ním Daniel Bodický. Predtým bol na tomto poli veľmi činným aj náš strýko Jozef Kováč.

Spolok „Dobrodej“

Dobročinný spolok „Dobrodej“ v lone ev. cirkvi shromažďoval mnohé ochotné panie. Bolo požehnaním pre Mikuláš, že mal vždy znamenité ženy, v ktorých žila tradícia hodžovská a Maríny Hodžovej. Hodža netrpel nadarmo, pamiatka jeho žila v srdciach Mikulášťanov i Mikulášťaniek.

Založenie Meštianskeho kasína r. 1891

Spoločenskú a politickú činnosť Mikulášťanov vo veľkej miere uľahčovalo množstvo hodných ľudí z bližšieho a ďalšieho okolia.

Mikulášu chýbäl spoločenský klub. Chodilo sa a popíjalo po krčmách, preto bolo treba starať sa najprv o spoločenský klub, kde by sme sa vo voľných hodinách schádzali, voľne tam hovoriť mohli a mali tam svoje knihy i časopisy. Preto som dobíjal na našich, aby túto vec urobili. To sa stalo dňa 29. decembra 1891 v konferencii meštianov, kde sa pretriasalo, či oživotvoriť bývalú Meštiansku besedu, ktorá ale už vyše 10 rokov nefungovala, a či urobiť spolok nový. Účinkoval som tam ako zapisovateľ, predsedom bol Ondrej Pálka st. Na návrh kolegu Adolfa Kállayho uzavreté bolo, započat novú činnosť na starom základe. Tým cieľom išlo sa konštitujúce valné shromaždenie a Meštianske kasíno začalo v miestnostiach býv. Magyar társalgásköru, ktorý sa presťahoval inam, svoju činnosť. (K vôli histórii

uvádzam, že poslední členovia slovenskej Meštianskej besedy v období 1. nov. 1879 až 31. okt. 1880 boli Ondrej Uličný, ako predseda, J. Ružiak, J. Matuška, A. D. Lacko, P. Miko, K. Ruppeltdt, dr. Jozef Holéczy, Lud. Ballo, J. Pálka, G. Lacko, Ad. Kállay, Peter Ballo jun., Rehor Uram, Jozef Scholtz, Jozef Stodola, M. M. Trnovský.)

Miestna ev. cirkev

Keďže sa vtedajší náš verejný život odohrával v cirkvi a to v ev. cirkvi, vábilo každého z nás ambicióznějších ľudí toto bohumilé pole. Činnosť svoju na poli cirkevnom začal som v miestnej cirkvi evanjelickej ako jeden z jej presbyterov. Farárom bol Baltík, inšpektorom Peter Miko, kurátorom Juraj Lacko st. Vážnou úlohou všetkých nás, ktorým záležalo na pokroku cirkvi, bolo predovšetkým usporiadanie cirkevných financií.

Pomery v tejto cirkvi boli, čo sa týka daňovania, veľmi smutné. Baltík a za ním Janoška sa oproti všemohúcemu inšpektorovi tejto cirkvi, Petrovi Mikovi, v tomto punkte darom namáhali o nápravu. Bola v cirkvi daň od hlavy. Vrbčania platili po 60 krajc., my v Mikuláši po pár zlatých a predsa boli tam za mojich čias už veľmi zámožní ľudia, garbiari a iní, medzi nimi i členovia rodiny Mikovskej, aj on sám. Zvláštna vec je, že sa mikulášska cirkev, ktorá mala dvoch biskupov, nezmôhla ani na poriadnejšiu faru, tak ako sa mesto nezmôhlo ani po prevrate na nejaký poriadnejší hotel — národný dom.

Hneď v svojich prvých rokoch na poli verejnom pocítil som i ja pravdivosť porekadla: „Nemo profeta in patria sua.“ Ale zmenilo sa to po desaťročnej namáhavej práci, keď ľudia poznali moju dobrú vôľu a zvlášte keď sme prišli k veľkým činom z r. 1901 a 1905—1910.

Pôsobenie v cirkvi sielnickej — Ján Cimrák

Zvláštnu radosť, ale aj starosť pôsobilo mi účinkovanie v cirkvi sielnickej, po boku môjho nezapomenuteľného priateľa Janka Cimráka, farára tejto cirkvi. Vyvolili ma ta r. 1892 pod inšpektorom Bobrovnickým najprv za advokáta cirkevného, potom po jeho smrti za inšpektora. Počas svojho sielnickeho účinkovania mal som príležitosť poznať martýrium slovenského kňaza rodoľuba, ktorý sa krok za krokom musí boriť s nepriateľmi svojho národa. Taký bol 30-ročný boj Jána Cimráka s notárom Szutóriszom. Môj úprimný pomer k Cimrákovi a styky s cirkvou sielnicou trvaly až po môj odchod z Liptova r. 1911. Mojmú nástupcom stal sa Miloš Lacko.

Hneď pri prvom kroku, ktorý som do Sielnice urobil, narazil som na tohoto zúrivca. Keď sme ta prišli r. 1882 s mojou ženou a s bratom Kornelom na majáles, ako hostia farárovi, okríkol nás Szutórisz, že čo tu hľadáme. Nehádali sme sa s ním, ale dali sme mu tromf v podobe oktavy poľa (8 mecí siafa s horou), ktoré sme s bratom darom odovzdali cirkvi na napomáhanie dôchodku farárovho.

O našej dvadsaťročnej spolupráci na poli národa, v lone cirkvi ev. sielnickej, menovite ale o svojej vyše tridsaťročnej borbe so Szutóriszom a niektorými inými, viac slabými, ako zlými ľuďmi, môj zvečnelý priateľ Cimrák na moje pobádanie spracoval svoje zápisky. Nevieť, čo je príčinou toho, že dosiaľ neprišli na verejnosť. Je to eminentný národný záujem, aby vzorná práca takéhoto vzácneho človeka a jeho manželky na poli cirkevnom a národnom, vzorná drobná práca pri konzumnom spolku, pri obci, na poli organizovania tkáčstva atď., neupadla do zabudnutia. Fyzické a duševné namáhania Janka Cimráka predčasne zlomily.

Činnosť cirkevnú pokladal som v našich pomeroch za nevyhnutelné komplementum národnej činnosti, udržoval som dobré styky s okolitými farármi a vrhol som sa na činnosť cirkevnú s celým oduševnením, hoci ako človek v miešanom manželstve žijúci, nemal som tam vždy ľahké postavenie.

Vývin vecí na cirkevnom poli som s pozornosťou sledoval od počiatku štúdií svojich v Budapešti — veď tam bývaly zavše generálne konventy. Nikdy nezabudnem, ako Martin Szentiványi, st. župan liptovský, odetý do maďarského magnátskeho kroja, na zasadnutiach konventov v dvorane ev. gymnázia na Deákovom námestí položil zavše šabľu svoju pred seba na stôl, aby potom vyrukoval so svojim „ceterum censeo“, že s dištriktom preddunajským treba urobiť poriadok, že on zná tých ľudí a nebezpečné pan-

slávске hnutie svojho dištriktu. Toto bol ten istý Martin Szentiványi, ktorý r. 1861 rečnil za práva Slovákov pod Lipami v Turč. Sv. Martine.

Seniorálne pomery v Liptove

Musím sa dotknúť zvláštneho zjavu: pretvorenia sa liptovského ev. seniorátu s majoritou maďarskou na seniorát s majoritou slovenskou.

Je to zásluhou hlavne Jána Ružiaka a jeho priateľov, seniora J. Kmetiho, A. Kállayho a potom J. Šimkoviča, že sa majorita, tvorená zemianskymi, nám nepriateľskými inšpektormi, pravda, pod vlivom času voľbou inšpektorov Slovákov, pomaly premenila na majoritu slovenskú, ba že sa Liptov — v ktorom pri mojom príchode 1892 boli ešte traja „maďarskí“, t. j. s Maďarmi držiaci kňazi — stal cele slovenským, kde len tu i tam ostal zeman-inšpektor.

Voľba Baltíkova, 1891

V rámci takto zmenených pomerov nie div, že Liptov stal si na čelo pohybu pri voľbe biskupa Slováka, a bol to zase Ružiak, ktorý vec umne do ruky lapil. (Baltíka odporúčali cirkvám za biskupa J. Kmeti, senior liptovský a Lad. Bobrovniczky, senior inšpektor liptovský, kurrendou z 11. marca 1890.) Inštalácia bola 26. augusta 1891 v Lipt. Sv. Mikuláši.

Vec dištriktu preddunajského, ktorá sa volením Baltíkovým tak mnohosľubne vyvíjala, prišla neskoršie do závozu a skončila sa roztrhaním jeho.

Dištr. konvent 1893

Voľbou biskupa stal sa sídlom dištriktu Mikuláš, a dištrikt preddunajský určil r. 1893, že má byť aj pokladnica so základinami ta preložená. Úloha prevziať pokladníctvo pripadla mne, ako novovyvolenému dištriktuálnemu pokladníkovi. To sa ale, následkom odporu Prešporčanov, nestalo. (Pri tom pamätnom dištriktuálnom konvente bol úspešný koncert, na ktorom i moja žena spievala krásne rumunské romancy.)

Maďarské kruhy cirkevné oddávna zlým okom hľadely na to, že v preddunajskom dištrikte mali Slováci majoritu. Pod zámienkou upomernenia dištriktov, v skutočnosti cieľom roztrhania dištriktu preddunajského svolali na r. 1891 synodu, ktorá zasedala 1891—1893.

Tu povstal medzi našimi tuhý boj, či ísť ta, alebo neíť. Štefanovič viedol ostrú kampaň proti tomu, aby sme šli, ja s mojej strany som sa so stanoviskom tým nestotožňoval a dal som výraz opačnému náhľadu tak pri hlasovaní v dištriktuálnom konvente v Mikuláši, ako aj pri porade, ktorú sme mali v Martine. Pokladal som nás za prisľabých k dekomponovaniu synody, ako sa to neskoršie aj dokázalo. Holuby (listom zo dňa 11. dec. 1896) aj Mocko a Dohnányi vyslovili súhlas s mojím zdržanlivejším stanoviskom.

Národnostný kongres 1895

Na r. 1895 padá veľavýznamná politická udalosť: bol národnostný kongres v Budapešti, na ktorom sme sa Slováci hŕfne zúčastnili. Bolo to

veľkolepé dielo dr. Miloša Štefanoviča a jeho srbských a rumunských priateľov. Ja mal som potešenie stretnúť sa tam medzi inými s mojím milým známym dr. Muresianom, redaktorom Gazety Transylvaniei. Z rozhovoru s ním vedeného poznačil som si: „Ein jedes Volk wird dazu, wozu es seine grossen Männer machen.“ Medzi slovenskými účastníkmi vynikal veľmi pekný počet Nitranov.

Kongres bol majstrovsky vedený dr. Politom Desantičom, týmto znamenitým reprezentantom Srbov, a bol znamením toho, že národnosti dvíhajú hlavu.

Bezprostredného účinku kongres nemal. Túžba a boj národností o všeobecné volebné právo a exekvovanie národnostného zákona ostaly počas celého maďarského panstva nesplnenými.

Zastávanie týchto dvoch vecí tvorilo hlavný postulát našich ľudových shromáždení. Veď počet voličov bol r. 1905 v mojom okrese s vyše 40.000 obyvateľmi 3501. Dnes je tam asi 20.000 voličov a voličiek.

O osobe Baltíkovej

Vrátiac sa k cirkevným veciam, chcem sa dotknúť ešte osoby Baltíkovej, ktorého životu po jeho smrti, pri všetkých jeho chybách, dostalo sa čestnej spomienky aj z pera takého významného muža, ako je Michal Bodický (v Cirkevných Listoch).

Tu podávam jeho veľmi zaujímavú obranu,

ktorou bránil svoje stanovisko proti nezúčastneniu sa synody, a ktorou vysvetľoval, prečo nútený bol postaviť sa proti svojim bývalým voličom v dištrikte. Chyba bola, že nevyvodil konzekvencie a nepoďakoval sa z úradu biskupa, keď dôveru majority utratil, resp. keď situácia bola neudržateľná, tak by jeho skutočne vynikajúca osoba bola v histórii zapísaná v rade prvých mužov Slovenska.

Dňa 23. augusta 1894 mám poznačený zaujímavý rozhovor s ním. (Poznamenávam, že som sa neskoršie preto, že porušil solidárnosť so stranou, i ja od neho odvrátil.) Prišiel som k nemu s tým, že by som si želal počuť jeho mienku o cirkevných veciach dištriktuálnych.

Biskup Baltík začal s ochotou rozprávať a rozprával predovšetkým o tomto temate: Snaha našej strany, formálne sa odtrhnúť (od krajinskej cirkvi), podľa jeho mienky k úspechu nepovedie. Dnes ešte nieto toho zákona o náboženskej svobode, podľa ktorého by sa takéto utvorenie cirkvi našej uskutočniť dalo. Čo sa oboslania gener. konventu týče: nelegálnosť pokračovania našej strany je v tom, že je dnešného dňa gener. konvent „a legfelsőbb adminisztratív és felügyelési forum“ (najvyššie administratívne a dozorčie forum). Dnes ho nemožno ignorovať, ako bolo ešte pred 2 rokmi možné; zákon obor činnosti dištr. konventu imperatívne predpisuje — on legálne veci vždy štítí a háji; veď v konferencii on sám pomohol, aby štatút o manipulovaní kasy (dištriktuálnej) bol hotový — sám išiel dištriktu po ruke.

Ad meritum: odvolal sa na dr. Hurbana, že sa tenže vyslovil bol po 18 mesačnom vykonávaní úradu superintendenta vedľa patentu nasledovne: „Bratia moji drahí, ja na generálny konvent pôjdem a čo ma hneď ukamenujete, lebo ja ďalej toto prenasledovanie od rychtára, notára, slúžneho atď. neznesiem; tam sa sťýkam s ľuďmi vzdelanejšími a mám predsa možnosť polepšenia stavu cirkvi.“

Notabene: z gener. cirkvi len asi 27 a či 37 cirkví ostalo pri patente, ostatné odstúpily; niečo podobného nastane teraz u nás v boji o odtrhnutie sa od synody alebo zotrvanie v nej.

Príčinou Hodžovho pádu bolo to, že obišiel medzítka cirkevne uznané. Jeho cirkev už nebola patentálna, lež autonómna a on ešte vždy na stanovisku patentu stál. Keď konal jednu dišpenzáciu pre Kordoša, obišiel zákonné medzítka, i mal z toho proces (viď o tom aktá u cirkvi vrbicko-sväto-mikulášskej).

Vytýkal neúprimnosť našej strane: nič mu nepovedia, čo mienia a prekvapia ho potom; však by on povedal za každým, pokiaľ ide s nami.

Zaujímavé sú detaile o poslednom jeho (Baltíkovom) pobyte v Martine a v Trenčíne z príležitosti dištriktuálneho konventu. On dvakrát písal seniorovi Horváthovi, aby mu na stanicu poslal koč a ten aby stále stál pred jeho bytom. Nestalo sa to, následkom čoho šiel potom na podžupanovom koči. (Podžupanom bol známy Beniczký.) Podžupan ho hneď večer dňa 14. augusta po príchode na obed v deň konventu pozval — on pozvanie prijal. Mudroň prišiel len nasledujúceho dňa, teda 15. augusta poobede o 2. hod. Peter Makovický je svedok na to, že sa mu poďakoval, že už pozvanie prijať nemôže, avšak dodal, že veď je ešte dosť príležitosti byť spolu. Tým naznačil, že by rád spolu bol so stranou a že je on k tomu kedykoľvek hotový. Ba, že by on vďačne tam u podžupana bol prethol stolovanie, len aby sa ešte medzi nás ustanoviť mohol, keby bol vedel, že to do 6 hod. potrvá.

V Trenčíne sa mu ešte špatnejšia história stala: deň pred konventom povolal ho hlavný župan (katolík) na obed, on prijal; ale len ak ho miestna cirkev do 10 hod. nasledujúceho dňa na nejaký obed nepovolá. Stalo sa to, že ho Dohnányi o 2. hod. popoludní po skončenom konvente týmito slovami oslovil: či sa nebude páčiť k nám na obed? Na to odpovedal, že ďakuje, že je už viazaný.

Príchod Juraja Janošku, redaktora Cirkevných Listov, exponovaného národovca slovenského, roku 1895 do Mikuláša nebol bez ťažkostí. Diplomatickú cestu bolo treba prekonať, čo sa mu aj podarilo.

Príchodom jeho ožil tak cirkevný, ako aj národný život. Jeho blahodárne pôsobenie v Mikuláši trvalo jednu celú generáciu. (Len mimochodom spomeniem, že Janoška ako bol činnnej, tak bol aj bojovnej povahy človek a tak staly sa medzi ním a vedúcimi činiteľmi seniorátu — on stal sa čoskoro konseniorom — niekdy aj nemilé srážky. Prihodia sa ona aj medzi nami dvoma, ale človek mojej povahy hľadel takéto veci zase čo najskôr vyrovnáť. Medzi ním a Ružiakom i Šimkovicom ako seniorom vznikly ale diferencie vážnejšieho rázu.)

Hneď v prvých rokoch jeho pôsobenia prišlo sa, myslím, na popud slatinského Fábryho, k založeniu Tranoscia, úč. spolku na vydávanie ev. kníh. Založenie a udržiavanie spolku bolo potom cez desaťročia dielom Janoškovým a ochotnej správy. (Dnes je predsedom senior Šenšel a podpredsedom Miloš Lacko.) Za farárovania Janoškovho sa mnoho všeličoho postávalo. Medzi iným spomeniem krásnu výpravu k tešínskym ev. Poliakom k slávnosti Tranovského, svojho času mikulášskeho farára, na ktorej sme sa pod Janoškovým vedením viacerí Mikulášťania zúčastnili a milé styky s poľskými evanjelikmi nadviazali.

Kým život protestantských Slovákov ukazuje obraz neprestajného pokroku, zdravého boja o uplatnenie sa reči v cirkvi, vidíme u katolíkov — a to aj v miestnej cirkvi — opak toho.

Katolícki Slováci v mojom meste v cirkvi a škole zle vzdorovali náporu maďarizmu a menovite čo sa zavádzania maďarských bohoslužieb týka. Farár dr. Kožár, človek nevšedných ináč schopností, tomuto zlu nevzdoroval.

Ešte horšie stála vec v škole katolíckej, kde vari iba náboženstvo v slovenskej reči vyučovali.

Ztrata dieťaťa

V súkromnom živote stihol ma v tom čase bolestný úder: ztrata nášho prvorodzeniatka, 2-ročnej dcéry Vincušky. Umrela na šarlach.

Slovenský večer v Prahe 1896

R. 1896 bol v Prahe Československou jednotou (predseda prof. dr. Pastrnek) usporiadaný Slovenský večer na Žofíne. Tam hovoril senior Jozef Holuby svojím nevyrovnatelným milým spôsobom o všeličom zo života ľudu slovenského. Moja žena spievala slovenské piesne. Na klavíri som ju sprevádzal ja. Študenti tancovali odzemok. Obecenstvo bolo vybrané. Koľká to radosť, môcť tam popri usporiadateľoch večera vidieť vznešené postavy dr. Riegra, dr. Matúša, z mladších dr. Vlčka, dr. Herbena, Táboorského a iných. Naším neunavným sprievodcom bol Bubela a red. Hořica.

K nám pripojili sa ochotne Vajanský a vždy čulý Matúš Dula, ktorí mali v Prahe milého známeho hostiteľa v osobe zámožného obchodníka Víznera. Večer stal sa znamenitou manifestáciou československej vzájomnosti; dvorana bola preplnená.

Česká spoločnosť pražská prijala nás ešte na viacerých milých večeroch, tak v Umeleckej Besede, panie v ich Domácnosti, umelci (sochár Schnirch), dr. Herold so ženou, a pi. Laudová vo svojich domácnostiach. Boli sme aj u študentov českých a všade hovorili sme o vzájomných sympatiách a láske.

Pobyt v Prahe skončili sme v milom kruhu pražskej slovenskej študujúcej mládeže, kde mali sme príležitosť poznať jej vodcu, Vavra Šrobára.

Maďarské milénium 1896

Tvrdom deň mal som v deň osláv maďarského milénia r. 1896.

Moje pevné predsavzatie bolo: neosvetliť okná. V celom Mikuláši iba tri domy neboly osvetlené: náš, Viktora Pálku a Jána Krivoša. K akémuto takému krytiu svojej osoby vyložil som do okna obraz kráľa Františka Jozefa. Vytýkali mi to a zarazenie bolo veľiké.

Nasledovalo oznámenie žandarmerie u peštianskeho trestného súdu, akožto súdu, kompetentného pre urážku kráľa, spáchanú vraj vložným obrazu kráľovho do neosvetleného okna a vystavením ho prípadnému pohaneniu skrz obečnosť.

Peštiansky fiškus mal toľko rozumu, že pokračovanie zastavil.

Pred vybitím okien chránený som bol našimi hodnými Vrbičanmi, ktorí vo fabrike našej pracovali, s Martinom Markom a Adamom Porubikom na čele.

Smrť otcova 1898

R. 1898 stihla ma bolestná ztrata: smrť nášho otca následkom porážky.

Politická organizácia v Mikuláši

Vrátiac sa k našim verejným pomerom, musím konštatovať, že som v Mikuláši pri svojom osadení sa tam nijakej národno-politickej organizácie nenašiel a doložím hneď, že som sa môjmu dávnomu priateľovi J. Ružiakovi — ktorý radšej pracoval menej okázale, s prípadu na prípad, než systematickým organizovaním máss, ľudovými zhromaždeniami a organizačne vôbec — preto, že som na tieto veci stále dobíjal, stal hodne nepohodlným a že tým pomer náš trpel.

Ako znak prebúdajúceho sa národného vedomia spomínam, že sa nám už pri miestnej priemyselnej výstave r. 1893 podarilo docieľiť tej vymoženosti, že nápisy a vedenie nebolo len maďarské, ako to oficiálne kruhy chcely, ale paralelné, maďarské a slovenské. Fungoval som tam ako slovenský notár. (Pri výstave tej spomínam si na horlivého Jána Strišku.) Výstavu navštívil i gróf Eugen Zichy, zvaný „ipargróf“ — priemyselný gróf. (K obedu na jeho počesť dávanému

ma župan Kürty, hoci som bol slovenským zapi-
sovateľom výstavy a aj ináč činný pri nej, samo-
zrejme nepozval.)

Nepochodil Kürty ani u mojej ženy, ktorej sa
chcel požičať veršov kráľovny rumunskej (Car-
men Sylva) zalichotiť. Chcel ju do maďarskej
spoločnosti dostať. To sa mu nepodarilo.

Ústredný výbor národnej strany v Turč. Sv. Martine

R. 1895 stal som sa členom Ústredného výboru
Slovenskej národnej strany v Turč. Sv. Martine.
Ústredný výbor pozostával pôvodne z málo čle-
nov: Mudroňa, Dulu, Halašu, dr. Sama Daxnera,
dr. Mil. Štefanoviča, red. Ambra Pietra, Jozefa
Škultétyho, Štefana Fajnora, dr. J. Schwarz.
R. 1895 bol výbor rozšírený o 16 členov a tak
som prišiel doňho i ja.

Výbor schádzal sa obyčajne každoročne raz
v Martine; predsedom bol Mudroň, podpredse-
dom Dula a neúnavným tajomníkom a finančným
ministrom Ondrej Halaša, spiritus movens bol ale
dr. Miloš Štefanovič. Že sa Ústredný výbor udržal,
je hlavne ich zásluhou. Výboru patrí zásluha, že
udržal kontinuitu v našom národnom živote v naj-
ťažších časoch.

O Národné Noviny staralo sa konzorcium Pa-
vel Mudroň a spol. Zase tí istí.

Pán Boh nám doprial v časoch otroctva zvlášt-
neho šťastia: že sme mali nevšedné osobnosti,
ozajstné individuality. Keď nazrieme do sloven-
ského Plutarcha, najdeme tam taký pekný počet
znamenitých ľudí, že človekovi až duša zaplesá.

Po prevrate sa nové individuality ešte len tvoria.

Ano, bol tu rad mužov, ale aj znamenitých
žien, ktorý dal Slovensku a slovenskému hnutiu
taký nobilný charakter, a ktorý hnutie naše uro-
bil obeť hodným a sympatickým predovšetkým
nám samým, ale aj našim bratom slovenským,
špeciálne Čechom, ďalej Rumunom, Srbom a ce-
lému svetu. Spoločenskými vlastnosťami a osob-
nou sympatičnosťou svojou vynikal Pavel Mu-
droň, tešiaci sa i úcte nepriateľov, pri ňom rov-
nako vynikal svojou húževnatosťou i reprezenta-
tívnosťou Matúš Dula a odpočinku v národnej
práci nezaujímajúci Andrej Halaša. Neoceniteľnou
oporou národného výboru boli Národné Novi-
ny a v nich hlavne sústavná neúporná práca
Hurbana-Vajanského a Joz. Škultétyho. Veľkým
šťastím našich národných dejateľov boli ich že-
ny, ktoré mali plné porozumenie pre prácu a
úsilie svojich mužov.

Turč. Sv. Martin vykonal každoročnými shro-
maždeniami Živeny i Muzeálnej spoločnosti veľké
veci za národ. Veľmi cennú oporu mal v blízkom
Državí, domove ruských a balkánskych kupcov
s bielym tovarom (predtým ich volali šefraník-
mi), ľudí to slovenského, neodvislého ducha. Takto
sa Martin stal Piemontom národného života a by-
tia nášho a Melkou celého národa. Tie každoroč-
né shromaždenia bývaly v auguste a trvaly tri
dni. Bolo to vždy veľké víťanie a podávanie i
stískanie rúk. Prvý deň bývalo divadelné pred-
stavenie. Hrali martinskí ochotníci, všetko výteč-
ní herci. Ondrej Halaša býval režisérom, ale zá-

roveň hercom, a súčasne sa staral i o predaj vstupeniék, vôbec bol všadeprítomný a neúnavný. Na druhý deň pred obedom bývaly slávnostné valné zhromaždenia Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Živeny. Potom nasledoval spoločný obed v Národnom Dome. Pred jedením povstalo celé občestvo a martinský spevokol krásne a precízne zaspieval staroslovanský „Otčenaš“. Býval to velebný a vznešený dojem. Potom nasledovali toasty. Prvý toast patrilo kráľovi. V tých časoch povedal ho vždy býv. župan liptovský Ján Francisci, muž krásnej postavy, za tým nasledovali iné, jeden ohnivejší ako druhý. (Zo žijúcich vodcov politických menujem tu Andreja Hlinku.) Deň bol zakľúčený večer tanečnou zábavou. Tam vládla veselosť, tešili sa spolu mladí i starí. Zakľúčením slávností na tretí deň býval tradičný výlet pod martinské Stráne. Tam nálada vyvrcholila vo voľnej prírode, pri speve, hudbe, odzemení i preskakovaní vatier.

Do veľkej chyby upadáme, keď taxujeme našich ľudí len podľa toho, aký bol ich vzťah k Prahe, ako sa to v novšie časy robí. Veď predsa musíme hľadiť najprv na to, aký bol ich vzťah k národu.

Pravda, všetka česť tým, ktorí našli cieľu-primeranejšie a snáď aj národne správnejšie a reálnejšie cesty pre našu politiku.

Ludové zhromaždenie v kláštornej záhrade 1899

V rokoch deväťdesiatych začaly sa po Slovensku hufnejšie robiť ľudové zhromaždenia, hoci

časťe boli i zákazy (tak v Pukanci 1893). Tento vzácny spôsob účinkovania medzi ľuďmi sme si nemohli dať prekaziť. Preto začali sme špekulovať i my Mikulášťania, ako to robiť. Nuž vylepili sme plakáty, poodkazovali do dedín, postavili spevokolové koncertné podium pod lipy v kláštornej záhrade, vykonajúc si samozrejme najprv dovolenie u hl. slúžneho Jooba. Mali sme z práce tejto veľkú radosť. Prišlo ľudu viac tisíc. Videli sme, že národ dozrieva.

Bolo to v lete r. 1899. Ružiak predsedal, ja som zapisoval a v ruke držiac národnostný zákon, rečnil som o ňom. Neprehrešujem sa proti pamiatke hl. slúžneho Jul. Jooba, keď prezradím nasledovné: Keď mal prísť rad na mňa, Jóob mi pošepol po maďarsky: „Ja Vás budem pretrhovať, Vy si nič z toho nerobte, len hovorte ďalej.“ Tak sa i stalo. Ale nasledujúci rečník, Karol Salva, nemal takýto dohovor s ním a veľmi sa rozčuľoval, keď ho Jóob pretrhoval a mu vari aj slovo odňal.

Stereotypnými rezolúciami zhromaždení v tom čase konaných, bolo: žiadame rozšírenie volebného práva,* exekvovanie národnostného zákona.

My nastúpili sme zhromaždením tým aktivistickú politiku. Ono bolo predohrou voľby Ružiakovej a ďalších našich volieb z r. 1905—1910.

* V programe strany bolo všeobecné tajné hlasovanie. Ja som veci tak pochopoval, že k všeobecnému hlasovaciemu právu musí národ dozrieť, preto zdôrazňoval som rozšírenie volebného práva.

Facit shromaždenia bolo, že lepšia časť voličstva bola pod našim vlivom, v našich rukách.

Vecí župy liptovskej

V správe župy liptovskej nastala bola medzi časom zmena: županom bol L. Kürty, človek veľmi „schneidig“, ale absolútne bez smyslu pre naše potreby, ba naopak, vždy náš nepriateľ. R. 1900 stal sa županom omnoho miernejší a vzdelaný Aristid Szmrecsányi.

V župe bol vtedy podľa zákona čl. XXI. z r. 1886 ešte virilný systém, polovicu členov zo 160 členov sa skladajúceho municipálneho výboru tvorili virilisti, t. j. najväčšiu daň platiaci mešťania.

V časoch týchto bol už v plnom prúde presun majetkov z rúk zemánov do rúk sedliackych. Zemianstvo naše snáď aj podľa príkladu ruského rapídne upadalo a jeho majetky zakupovali radom sedliaci. Aj tu mali zásluhy naši ľudomilovia, Ružiak, Kállay, Čobrda a iní. Išlo tu o kúpy veľké, dosahujúce podľa dnešnej meny až miliónovej hodnoty. Toto bola tá opravdivá hospodárska emancipácia nášho ľudu zpod moci zemianstva. Farár Bohdan Kutlík z Križlic u Jilemnice kúpil mojím prostredníctvom od Rakovszkých majetok v Dechtároch v Liptove, stal sa nám cenným spolubojovníkom a rodine mojej vzácnym priateľom.

Povstávaním a vzťahovaním sa industrie a obchodu, tak menovite garbiarskeho priemyslu, ale aj následkom vzťahovania sa národného vedomia

voľbami, rozmnožil sa v Liptove počet našich členov municipálneho výboru až na 32. Nech mi je to nie za neskromnosť pripísané, keď poviem, že to bola skupina kvalitatívne imponujúca. Členovia národnej strany sedeli vždy na pravej strane predsedníctva, oproti nám na ľavej, ale vždy od nás odlúčené, bola skupina členov strany ľudovej, ktorá mala vo svojom kruhu veľmi vážneho činiteľa v osobe Andreja Hlinku.

Tak sa obraz kedysi feudálneho Liptova veľmi zmenil a pomaly, pomaly prechádzali sme do doby, keď si aj hlas ľudu cestu kliesnil do verejných poradných sborov.

Počas môjho dejstvovania v župnom výbore navštívil ma raz nebohý Štefan Rakovszký, vodca ľudovej strany, opozičnej to strany rázu katolícko-konfesionálneho, ponúknuc mi kooperáciu s ich stranou, ba aj kandidáciu za stoličného fiškála na miesto Petra Vitáliša. Pre prijatie prvého návrhu pomery ešte neboly zrelé; veď ešte ani do nedávna nemali sme kooperácie nacionalistov s ľudovcami. Kandidáciu na miesto stoličného fiškála som zas pokladal za púhu demonstráciu. Preto k tejto kooperácii nedošlo. Ale istú morálnu oporu sme mali v ľudovcoch vždy a oni v nás, a aj to bolo mnoho, že oni nás nenapádali.

Krásne bolo pôsobenie slov. národnej strany v stoličnom výbore župy liptovskej za práva slovenčiny; vystupovalo sa organizovane. Vystupovali a častejšie prehovorili Ružiak, Janoška, Čobrda, Miloš Lacko, Bella, dr. Staroň, brat Kornel a ja. Tak pripadlo mi v roku 1898 povedať reč

proti pomadárčeniu mien obcí; v stálom výbore sme my dvaja s Kállaym hájili záujmy slovenčiny.

Slovensky prehovoriť v župnom výbore inteligentovi slovenskému nedovolili a Pavlovi Čobrdovi, ktorý designovaný bol stranou práve v tomto smere usnesenie vyprovokovať, župan Szmrecsányi — ináč dobrý a inteligentný človek — slovensky hovoriť nedovolil.

Pasovanie o miesta do stoličného výboru bolo spojené s veľkou námahou. Pamätám sa na svoje nechutné boje v Bobrovci s Andreánszkym a Pet. Sokolom, kde mi pripadla úloha opätovne agitovať za našich kandidátov. (Ja tiež som bol, spolu s bratom, virilistom.)

O surovosti vtedajších kortešačiek dnes nemáme ani pochopu.

Shromaždenie hlasistov 1899

R. 1899 bolo v Mikuláši shromaždenie hlasistov. Dr. Pavel Blaho obrátil sa na mňa so žiadosťou, aby som v Mikuláši spoločensky pripravil schôdzu mládeže, ktorá súhlasí so zásadami hlasistov. Učinil som to s ochotou. Stanovisko moje bolo po mojom pražskom pobyte r. 1883 hlasistom blízke.

Hlasizmus znamenal hlavne orientáciu k Čechom, ktorý vzťah bol u nás zanedbávaný. Zásada táto práve prevratom a kooperáciou pri osvobodovacej akcii, ako aj stvorením Československej republiky dosiahla úplného víťazstva.

(O prestrelkoch jeho sa teraz nezmieňujem, ponechávajúc to na iné miesto.)

Schôdza, konaná 6. augusta 1899, skončila sa dobre. Po nej bol pekný spoločný výlet do „Hája“.

Prívrženci hlasizmu dosiahli po prevrate najprvšie, zodpovedné miesta v štáte. Vytýkam im, že nedržia krok s časom. O tom zmienim sa v štúdií o samospráve.

Náhľady hlasizmu o drobnej práci, o striezlivosti, o tolerantnosti k iným, o otázke sociálnej zasluhujú, aby im bola aj v nových časoch čo najväčšia pozornosť venovaná a aby realizmus v tomto duchu bol znovu vzkriesený.

Politický proces bansko-bystrický 1900

R. 1900 pripadla mi česť byť jedným zo spoluobhájcov osemnástich Martinčanov s Mudroňom a Duľom na čele, žalovaných pre „laudatio criminis“, zvelebovanie z politického väzenia sa vrátivšieho Ambra Pietra, pred trestným súdom v Banskej Bystrici. Boli sme tam štyria dobrovoľne sa hlásivší obranci: dr. Markovič, dr. Staroň, dr. Ján Mudroň a ja.

Priebeh je známy: všetci boli posúdení, najťažšie Dula: na 6 mesiacov. Deéru Vieru mu veľkodušne osvobodili. Jej mladistvosť, jej krása našly pardon i pred fiškusom, i pred úbohými nástrojmi maďarskej vlády, sudcami na čele s Bolvanským, predsedom príslušného senátu a sedrie.

V dôsledku odsúdenia vybrala sa do Budapešti

deputácia panien pod vedením Margity Paulinyovej prosiť o isté úľavy pre väzňov — no bezvýsledne. Prítomná bola aj moja žena, Ružiak a ja. Audienciu mali sme v tej veci u ministra pravosúdia Plósza.

Kríza rodinného podnikania

Industriálne podniky vystavené sú väčším-menším otrasom. Tak mala i naša firma r. 1900 a 1901 veľké ztraty.

Vedený snahou záchranu rodinného podniku vybral sa brat Kornel po tejto veľkej ztrате r. 1902 v treskúcej zime, takrečeno s nasadením života, na jarmok do Irbitu, ležiaceho za Uralom v Rusku, cieľom nákupu lacných koží. Doviezli ho, ťažko na lámku ochorevšieho, do špitála v Moskve.

Cieľ jeho cesty bol z časti dosiahnutý, ale celkové okolnosti fabriky našej stávaly sa čím ďalej tým horšími, tak že som za potrebné uznal dať vane advokácii a viac rokov stráviť v rodinnej fabrike, usilujúc sa návštevou zkušobných staníc vo Viedni a Freibergu v Sasku obohatiť si odborné vedomosti. Zvláštnu pečlivosť venoval som zavedeniu riadnych kníh s dvojitým kníhvedením, ktoré umožňuje zvlášte aj riadnu kalkuláciu, čoho u nás nebolo.

Fabriu sme r. 1905 akcionovali pomocou nášho testá Gabriela Polóniho.

Z týchto čias s vďakou si pripomínam ochotu, s ktorou sa na našom vždy viac a viac klesajúcom podniku zúčastňovali členovia našej správy: Ma-

túš Dula, Vladimír Makovický a predseda doz. výb. Jozef Capko.

V tejto pre mňa najťažšej epoche životnej prichodilo mi vykonať najťažšie úlohy môjho verejného dejstvomania: pripraviť voľbu Ružiakovu r. 1900 a trikrát vystúpiť ako kandidát slovenskej národnej strany r. 1905.

Výzva od Igora Štefánika ku kandidovaniu

K charakteristike čias, aké výhľady mal vtedy u nás národný kandidát, podávam list Igora Štefánika, kde ma volá za kandidáta na Myjavu — ktorej výzve som ale vyhovieť nemohol.

Blahorodý Panel

Kortešačné prípravy k nastávajúcím ablegátskym voľbám robia sa už na všetky strany, menovite ale vo vládných kruhoch. A tak driemať, hľiviať a spať ani my nemieme. Po krk sme nasýtení tými všakovými vládnymi, ľudáckymi a opozicionálnymi vyslanci i my, i ľud. A tak niet divu, že na všetky strany javí sa túžba a žiadosť za národným kandidátom. Takého by sme mali voliť všade. To ale sotva pôjde. Hriechy minulosti, zanedbanie obecného ľudu pomstia sa na otcoch. Teraz, keď by sme ten ľud potrebovali, nemáme ho, on je nie náš, nejde za nami. A nakoľko nás predsa nasleduje, činí to temer tak podľa, ako pri ktoromkoľvek inostrannom vodcovi: za peniaze. Ale nedá sa tajiť, že i pri všetkej jeho kleslosti žije v ňom ideál za ničím lepším, tie v ňom iskra túžby za národným kandidátom. To som zkusil i ja už od tých pár týždňov, odkedy sa na Myjave zdržujem. Mám nepretržite príležitosti s ľuďom sa sýkať, ba počuť jeho žiadosti i sťažnosti. On mi vraví: farár, rektor neozrie sa o nás, fiškál, lekár derie nás do blednej kože, a pri voľbách potom žiada, aby sme ho nasledovali kedy na pravú, kedy zase na ľavú stranu. Kde je potom tá pravda? Nemáme sa

vraj čomu diviť, keď si dá zaplatiť a hlasuje za väčší groš. Iná by sa ale držal pri našom človeku.

Nuž túto jeho vrstvu nevoľno nám príliš ideálne si predstavovať. Je to zotročené pokolenie, pestované a vžitú do demoralizácie. Avšak napriek tomu nie úplne padlé. Len pod dôstojnú zástavu treba ho shromáždiť. A túto zástavu malo by Vaše Blahorodie vytýčiť a niest do predu.

Tento návrh urobil som v užšom krúžku našich národovcov. A on bol v princípe prijatý. Otázka, či bude i u Vás? Snažne by Vás tedy prosil, ráčte si ho povšimnúť a potom Vaše náhlady mi sdeliť.

Náš ľud je nie ani anjel, ani diabol. A kto je v ňom najmúdrejší, ten je najplanší; tak rychtár, prísazný, hajčí a vôbec takéto úradné firmy. Prostý ľud zase lipne po groši. Tak ho zvykal Tisza-Bánffy. Nuž niet divu, že by ho bolo ťažko priviesť k takému altruizmu, kde by si za vótum nič nedal zaplatiť. Avšak stojí, že voňi Vám vládla musela by 5—6 násobne preplácať. A či to urobí a dobyje? Je otázka. Náš okres v páde Vášho vystúpenia bol by pre ňu hrozne drahý. Tak že ak Vy reskúrujete 10 tisíc zlatých, stanete sa naším vyslancom, i čoby vláda hneď 60—70 tisíc vynaložila. Lebo ak máte Myjavu a Brezovú, už ste asi zvíťazili. A keď tu i mnohé hlasy odpadnú, zaujme sa Vás Krajné a Kostolné a sláva je naša. Čo sa týka dolných katolíckych dedín (Vrbovo, Stráža, Kráľovany a Borovce), nuž tie sú síce otázne, avšak nerozhodujú a k tomu ľud je v nich spolahlivý. Ktorý sa Vám sľúbi, ten Vám neodskočí. A máme tam farára Straku, menovite jeho vlivného otca-gazdu a iných ľudí tiež, ktorí by nemálo vykonali.

A konečne všetko závisí od dobrých kortošov i tu i tam. Vy u nás ich sopár budete mať. A to oduševnených chlapov i medzi sedlačou. O inteligentoch nemôžete pochybovať. Všetko ale od toho závisí, či sa dosť zavčas začne agitovať. Vládna strana usiluje sa už teraz zabezpečovať si vóta, hoci o osobe kandidáta ešte mlčí. Avšak povráva sa, že miestny katol. farár (napospol neoblúbený) strojí vystúpiť. Až len tak, nepochybujem o Vašom víťazstve,

bo nedá sa ani predstaviť ľudu antipatickejšia osobnosť ako spomenutý, ktorého, keďže je nie ludnár, nepodporovali by ani katol. dolnie dediny. A čo hlavného uňho, „po ovocích jejich poznáte je“. Všakové historiky urobily ho náramne nepopulárnym. Avšak i čoby iný vystúpil, čo sa týka populárnosti, nebude sa môcť merať s Vami ani jedon. Už samé Vaše meno rodinné milo bude ľudu znieť v ušiach. K tomu ste evanjelikom, aký je u nás okres v ^{8/10}.

Čo sa týka našej myjavskej a špeciálne tejto inteligencie, tá je ešte väčšmi zotročená a dobantovaná panovaním Csenkeyovským, nežli ľud. Ona v počiatku nedôverivo bude hľadiť na výsledok. Avšak pritom urobí za Vás všetko možné. Jej skepsis je pochopiteľná, pravda, keď nezná ľud a keď ho vodí obyčajne po bludných cestách. A tak ho ani nevie oduševniť.

Ja s mojej strany zaručím sa Vám, že v mojej vlastnej osobe privediem Vám patrnú silu voličov. Chodím po Kopanicach každú chvíľu, a ľudí si zagitúvam už teraz. A nevidím u nich tej ničomnosti, akú daktorí našinci, keď ide o národnú vec. Len to potom ozaj musí byť národná. Veď by ste teprv potom videli oduševnenie, akého nebolo od volby Mudroňa a Paulinyho. A čo sa týka tých komisičných figlov a úskokov, akými sa spomenutí buktatovali, t. j. podpálením mesta a strieľaním do ľudu, to dnes už nepôjde.

Nože tedy, Blahorodý Pane, sdeľte mi úprimne a dôverne, či máme a môžeme na Vás rátať, či máme myšlienku Vášho volenia predostrieť národnej strane tu v mieste i v Martine a akú hmotnú podporu môžeme s Vašej strany očakávať. Ak Vaša odveta priaznivá bude, sdeľím ju našim náčelníkom, v opačnom páde zamlčím.

Očakávajúc Vaše riadky čo možno najskorej, značím sa Vášmu Blahorodiu

Na Myjave 20. XI. 900.

oddaný v národe

Igor B. Štefánik.

Poslancom hornoliptovského okresu od desaťročí bol dr. Peter Matúška, rodák mikulášsky, advokát „Magyar jelzalog és hitelbank“-u v Budapešti, švagor Petra Miku, najvlivnejšieho človeka Horného Liptova.

Dr. Peter Matúška bol človek veľkého vzdelania, dobrý jurista, človek honetný, dobrák, on neštil sa hovoriť slovensky, zvlášte so svojimi voličmi, a preukázal ev. cirkvi slovenskej v Budapešti ako jej inšpektor zvlášte pri stavbe „Lutherovho dvora“, veľkého to domu na pozemku cirkevnom, veľké služby. (Po jeho smrti stal sa inšpektorom jeho brat Vojtech Matúška.) Mal ženu veľmi znamenitú, ale Maďarku, podľa toho vyzerala i jeho domácnosť a stal sa i on nástrojom vlády, ako ostatní poslanci zo Slovenska. Keď sa r. 1901 blížily voľby, kategorický imperatív nám nakladal zaujať stanovisko, lebo voličstvo sa národne prebúdžalo, inteligencie pribúdalo.

Pritom všetkom to nebolo tak ľahko našich ľudí k takémuto veľkému činu rozkývať: len-len, že sa konferencia u mňa sídených našich mešťanov bezvýsledne nerozišla.

My sme sa teda pohli a hoci Janko Ružiak nebol práve priateľom tých ľudových shromaždení, privolil k svolaniu shromaždenia, ktoré bolo zvolané na deň 22. septembra 1901 do veľkej dvorany vrbičského hostinca. Sála bola plná, bolo tam asi 600 osôb. V neprítomnosti predsedu Ružiaka, ktorý mal rekonoskujúcu cestu v Hor-

nom Liptove, otvoril som shromaždenie ja, ako substituujúci podpredseda, majúc po boku ako tiež podpredsedu J. Šimkovica a Dan. Gallayho ako zapisovateľa. Na shromaždení oduševnene prehovorili Pavel Čobrda, Jur Janoška, Ad. Kállay, B. Kutlík a Peter Šimkovic z Trnovca.

Práve v tom čase ležal dr. Peter Matúška ťažko chorý v Ráztokách pri Mikuláši a dochádzaly k nám chýry, že už nevyjde. Nuž tu treba bolo rýchlo konať. Shromaždenie vyslovilo, že v prípade smrti dr. Petra Matúšku je našim kandidátom Ján Ružiak. Súčasne sriadila sa strana. Za predsedu vyvolený bol J. Ružiak, za podpredsedu ja, za notára D. Gallay, do výkonného výboru: Jur Lacko, Matej Žuffa, Jonáš Guoth, Kornel Stodola, Pavel Čobrda, Metod Bella a dr. G. Staroň.

Práve keď sme kandidáciu dekretovali, došiel do dvorany Ján Ružiak, ktorého sme už ako nášho kandidáta pozdravili.

Dr. Peter Matúška 23. septembra umrel, okres zostal osirelý, čakateľom na mandát bola slovenská národná, už organizovaná strana, ktorá už mala kandidáta, kým si protistrana ešte len akoby zo sna oči pretierala.

Prápory naše veselo vialy po dedinách, s nápisom „Nech žije Ján Ružiak, náš kandidát“, kým protistrana ešte len kandidáta hľadala, až ho v osobe podžupana Bartolomeja Jooba i našla. Voľba bola 2.—3. októbra 1901.

Nuž tento raz to bol pre maďarskú stranu veľmi nerovný boj: na jednej strane, ako rečeno,

dobre zorganizovaná strana, veľmi populárny ľudový kandidát — Ružiak bol roľnícky syn z Hýb, jeho početní príbuzní tam boli roľníci — na druhej strane slabo sriadená strana vládna s málo populárnym kandidátom.

O veľkej zaujatosti za voľbu svedčí, že náš osobitný vlak došiel z Horného Liptova s 25 vozňami. Prevzal a sprevádzal ho zo Štrby Juraj Lacko ml.

Keď vlak tento ozdobený zástavami za zvukov spevu a hudby došiel do Hrádku, voličia tam čakajúci boli pohnutí až k slzám. Podobný krásny zjav bol, keď sa ženy vrbičké ustanovily pred Ružiakovým bytom a zaspievaly „S Bohem já chci začítí“ a keď po vyhlásení výsledku celý zástup spieval „Nuž Bohu děkujeme“.

Podľa tohoto vyznel aj výsledok: s nevýslovným jasotom sme sa pozde v noci dozvedeli, že sme prerazili s 1944 hlasmi proti 953 hlasom vládnym. V celom okrese popísané bolo úhrnom 3908 hlasov. Výsledok vyhlásili až nad ránom. Tým bolestnejšie sa ma ešte i dnes ako človeka verejnosti dotýka, že sme sa nízkych kortešačských prostriedkov tých čias, ako je menovite pálenka, nevedeli zriecť. „Pre hlúpy idealizmus Stodolov nejdem voľbu prehrať,“ — boly údajne slová Ružiakove.

Opakujem, že mi je tejto veci veľmi ľúto, lebo pozdejšie aj ja, keď aj nerád, ruky svoje pošpinil som podobnou nešplechou, keď prišiel rad na moje voľby. A opakujem to aj preto, lebo tieto nectnosti doby „otročtva“ nám tak hlboko

zostaly v krvi, že sa ich k veľkej škode čistoty verejného života dopúšťajú tu i tam strany naše i dnes. Ale mimo tejto veľkej nectnosti staly sa voľby tak Ružiakove, ako aj voľby moje a M. Bellove briliantnou rozpomienkou národného odševnenia a statočnej práce.

Radosť nad Ružiakovou voľbou bola ohromná. Martin, kde sa udalosti dňa vždy najživšie odrážaly, zaplesal, bola i spoločná večera a pri zasedaní ústredného výboru slovenskej národnej strany dostalo sa mi — podistým ako uznanie za vykonanú prácu — tej cti, že som ten raz, na miesto Mudroňa, ja predsedal.

Ružiak vykonal v parlamente, čo bolo v jeho silách, opätovne tam i hovoril, tak pri rozpočte školskom, vtedy pre nás najväčším.

Čas piatich rokov 1900—1905 sme dobre využili; aj sme mali zas shromaždenie „účtovacie“, na ktorom som, pravda, na miesto prekážaného ablegáta nášho ja účtoval.

Moje kandidovanie do snemu 1905

K veľmi smutným následkom volieb z r. 1901 pod Széllovým režimom vykonaných patrí, že Ružiakovi kolegovia Ján Valášek a Veselovský boli posúdení do väzenia. Krásne započavšiemu sa nábehu prišli do cesty prekážky neočakávané.

V zime r. 1905—6 boly pod vládou Tiszovou nové voľby do uhorského snemu. V kruhu našich som opätovne zdôrazňoval potrebu svolat shromaždenie, aby sa ono osvedčilo, či pri týchto voľbách chceme ostať v pasivite, a či ideme vo-

lit.* Boli sme totižto žalárovaním našich poslancov, terorom novej vlády, rezkým vystúpením a populárnosťou protikandidáta dr. Bertalana Lányiho tak konšternovaní, že sa na novú voľbu seriózne nepomýšľalo.

Najlepším dôkazom ťažkosti situácie bolo, že sa Ružiak za nijakú cenu nechcel dať voliť znovu, lebo sa nechcel ruiniť.

Bola ale u mňa i druhá veľmi vážna prekážka. Naš rodinný podnik utratil bol ešte r. 1900 až 1901 veľké sumy. V záujme záchrany členov rodiny, bratov Jozefa, Aurela a matky, sme sa dali do akcionovania nášho podniku, berúc celú ťarchu vecí my dvaja s bratom Kornelom na seba. Akcionovanie sa nám s veľkou námahou a veľkou obetou nášho testu Polóniho podarilo a stálo nás pozdejšie po nezdare našej firmy celý náš súkromný majetok a časť majetku našich žien.

Teda uprostred najväčšej majetkovej krútnavy vystupovať vo voľbách do parlamentu!

Kandidačná schôdza 1905

Svedomie mi nedalo pokoja i stred týchto pre mňa veľmi-veľmi ťažkých okolností a vynútil som to shromaždenie preto, aby okres nebol ztratený. Plán som mal hotový vopred: prídúc dňa 12. januára 1905 do pekne navštíveného shromaždenia vo veľkej dvorane vrbeckého ho-

* Nech slúži to, čo tu povedané, na rektifikáciu poznámky Votrubovej v spise Milan Hodža, Praha 1930, na str. 355.

stince, kde som bol deklarovaný za kandidáta, postavil som len jednu podmienku — lebo blámoviť a nič po nič ruiniť som sa ani ja nechcel, — aby mi za 8 dní moji korteši predložili 1000 podpisov. Na to, kto dá peniaze na voľbu, som sa ani ja nepýtal, ani moji voličia. Rozumelo sa to samo sebou, že tie peniaze dám hlavne ja. Ešte sme tkveli príliš v starej maďarskej mentalite, že si totižto človek musí mandát kúpiť. Rodina a ja s mojvou manželkou obetovali sme na voľbu toľko, že by sa za to — vo valorizovaných peniazoch — dal pekný dom kúpiť v Bratislave. Veľkou satisfakciou nám bolo, že nepriateľ obetoval snáď desaťkrát toľko.

Účinok mojej výzvy bol veľkolepý. Shromaždenie vyslovilo sa s oduševnením za voľbu a moju kandidatúru. Korteši rozprchli sa v treskúcej zime po dedinách a pred uplynutím 8 dní mal som okolo 1300 podpisov pohromade a potom začalo sa kortešovať.

Zo všetkých strán Horného Liptova veselo ozývala sa naša kortešská pieseň:

Nad Kriváňom slnko svieti,
My sme Stodolove deti,
Sokola* sa nebojíme,
Stodolu si vyvolíme.

Program

Medzi prvé úlohy kandidáta patrilo vypracovať program. To sa stalo. Program dal som vyho-

* Jeden z hlavných kortešov vládnej strany.

toviť v slovenskej a maďarskej reči. Prevzal som doňho predovšetkým všetky desideria slovenskej národnej strany, ktoré byly:

1. Sme za celistvosť, nerozdielnosť a neodvislosť našej vlasti uhorskej.

2. Ako Slováci žiadame uznanie a urovnoprávnenie slovenského jazyka v škole, pri súde a pri úradoch, menovite aby 44 z. čl. z r. 1868 do života uvedený bol.

3. Žiadame revíziu cirkevno-politických zákonov, menovite zrušenie zákona o bezkonfesijnosti.

4. Žiadame autonomiu cirkvi (rozumej cirkvi katolícku).

5. Žiadame, aby štát v šľo možno staral sa o pozdvihnutie ľudového školstva na základoch prirodzených.

6. Žiadame, aby uviedly sa také poriadky a zákony, ktoré slúžily by k pozdvihnutiu hospodárstva, malého priemyslu a obchodu; preto žiadame, aby na našich stranách zakladaly sa potrebám obecnstva primerané hospodárske, priemyselné a obchodné školy na základe reči materinskej.

7. Sme za to, aby sa obmedzilo svobodné delenie maloroľníckych majetkov. Zákonom nech sa určí istá minimálna čiastka majetku, aká potrebná je k živobytiu, a tú že nesvobodno majiteľovi odňať, ani ju predat cestou exekúcie.

8. Žiadame spravdlivejší spôsob odanenia, menovite, aby bral sa slušný ohľad na naše menej úrodné kraje.

9. Žiadame regulovanie riek na našich horných stranách.

10. Žiadame dobrý čeladný poriadok.

11. Sme za to, aby sa obmedzila svoboda priemyslu preukázaním schopností a aby štát chránil remeselníkov v závození s veľkokapitálom, preto žiadame, aby usporiadaný bol pomer medzi zamestnávateľmi a robotníkmi a aby vynesené byly zákony na ochranu hmotných, mravných a zdravotných záujmov robotníkov a ich rodín.

12. Sme za prekazenie každého druhu úžery, a sme za to, aby sa štát postaral o lacný úver pre malého gazdu a remeselníka a aby chudobný ľud dostal v čas potreby slušné zamestnanie.

13. Sme za to, aby potravné a výpomocné spolky požívaly ochranu a podporu štátu.

14. Sme za reformu administrácie, ale tak, aby občianstvo zo spoluúčinkovania vytvorené nebolo.

15. Sme za autonomiu obcí a okresov.

16. Žiadame zákony na rýchlejšie a lacnejšie prisluhovanie pravdy.

17. Žiadame spravdlivé podelenie volebných okresov a sme za všeobecné, direktné volebné právo a za tajné hlasovanie.

18. Sme za právo svobodného spolčovania a shromažďovania sa.

Program svoj skončil som poukázaním, že Maďarom v dosiahnutí ich aspirácií — ako bola snaha o samostatné colné územie a maďarské vojenské komando,* ako aj túžba po liberálnych inštitúciách — neprekážajú národnosti, ale odrodilci, ktorí zmocnili sa najväčšej čiastky vyslanecských mandátov v Hornom Uhorsku, medzi Rumunmi a Srbmi a tak držia v odvislosti nielen nás, ale aj Maďarov samých.

* Ako špecialitu obsahoval môj program ústupok vo veci maďarského vojenského komanda za cenu exekvovania národnostného zákona. Podržanie nemeckého komanda v Uhorsku pokladal som pri živom národnom cite Maďarov za nesmyselné a nespravdlivé. Kebych bol mohol žiadať i komando slovenské podľa vzoru švajciarskeho, kde sa komanduje rečou každého národa, bol by som i to žiadal. Takto ale urobil som tento programový ústupok — hoci nerád, — ale len za rekompenzácie v podobe uskutočnenia národnostného zákona. O tejto veci bola ešte osobitná konferencia v Mikuláši v pršbytku Ondreja Pálku, na ktorej boli i Mudroň a Dula, Čobrda, Ružiak a iní. Dosiahlo sa úplnej shody náhľadov.

„Ak chce na pr. Kossuth zavedenie všeobecného volebného práva, hneď je tu šéf liberálnej strany a povie: „tým by i národnosti vyhraly“ — a takto nemôžu Maďari prísť k ozajstnej slobode a oni trpia s nami.“ Tieto slová mojej programovej reči boly Milanom Hodžom svojho času v snemovni prednesené.

Vo svojich rečiach nezabudol som z taktických dôvodov ohradiť sa proti Viedni, s poukázaním na to, ako sme sa za éry Bachovej sklamali. (Hoci je pravda, že aké-také väčšie ústupky, gymnázia i Maticu sme jedine v tých časoch obdržali.)

Prípravy a priebeh prvej voľby

Agitáciu za moju voľbu robila slovenská národná strana horno-liptovského okresu, ktorá už i Ružiakovu voľbu organizovala. Mala výber početných vyprobovaných dôverníkov; predsedom bol Ružiak, podpredsedom ja, ako zapisovateľ horlivo pracoval učiteľ a pozdejšie správca školy Daniel Bodický.

Šéfom strany — ako spomenuté — a hlavným veliteľom bol Ján Ružiak, veľmi nebezpečný súper prvého korteša liptovského Petra Miku. V mojom bratovi Kornelovi mal zas Ružiak na všetko odhodlaného, ničím zastrašiť sa nedajúceho šéfa generálneho štábu. Ako Metod Bella, môj pozdejší nástupca, tak bol i môj brat ozajstný človek ľudu, ktorý svojou výmluvnosťou i temperamentom každého strhol. Pri tom nešetril dňa

a noci, ani svojich prostriedkov. On sa podoberal na najťažšie úlohy a bol všade, najradšej v Hornom Liptove až po obec Tepličku. Teplička, erárna kolónia, obec ležiaca prostred štátnych hôr odľahle od sveta, strážená štátnymi hájnikmi, mala pár sto hlasov. Bol to teda bod veľmi významný, ale ona bola pri našej prvej voľbe „noli me tangere“. Pri pozdejších mojich voľbách odhodlali sa naši pod vodcovstvom bratovým i do tohoto zakázaného revíru a došikovali ľudí i ztadiaľ, keď aj výsledok nestál v pomere s námahou.

Veľmi vzácnym členom našej organizácie bol Juraj Lacko st., požívajúci všeobecnú úctu v celom Hornom Liptove. (Zvonkajškom svojim upomínal na dr. Lad. Riegra.) Keď sa volebného pohybu, čo sa kortešovania týče, aktívne pre svoj pokročilý vek aj nezúčastnil, jednako bol pri poradách a pri miestnych schôdzkach vždy prítomný. Patrilo to medzi najkrajšie dni môjho života, keď som po schôdzke pred „sbierkou“ vrbičkou (miestnosťou to s väčšou sieňou a vežou) vo spontánne vzniknuvšom demonštračnom pochode kráčal medzi Jánom Ružiakom a Jurajom Lackom st. ako kandidát slovenskej národnej strany z Vrbičice do Mikuláša. A to ešte po dobytí Vrbičice, hlavnej bašty hlavného korteša proti-strany Petra Miku, ktorá ešte pri Ružiakovej voľbe nehlasovala s nami.

Ako otec Juraj Lacko, tak pracovali aj jeho synovia Miloš, Branislav a Juraj, ba aj zať Igor Pálka, syn známeho bojovníka za slovenčinu An-

dreja Pálku. Nesmiem zabudnúť doložiť, že v dome tomto žila šľachetná inšpirátorka všetkého dobrého, Marienka Lacková rod. Bujnová, manželka Miloša Lacku.

Miloš Lacko si vybral za miesto svojho agitačného pôsobenia Východnú. Tu stalo sa pri mojej tretej voľbe, že ho žandári na obecny dom odviedli. Martina Rumana, u ktorého ho našli, zbili a Miloša Lacku potom žandársky strážmajster po hlave udrel tým zákonom, na ktorý sa Miloš Lacko voči nezákonnému pokračovaniu žandarmerie vo Východnej odvolával, zákonom o rovnoprávnosti národnostnej. Táto brutalita vzbúrila krv v mikulášskom meštianstve. Na čele veľkej deputácie vyhľadali sme župana Kiszelya a ja predniesol som z ich poverenia našu ponosu (slovensky per „Vy“). Reč svoju dokončil som so slovami, že sme neprišli preto, aby sme pre Miloša Lacku žiadali satisfakciu — tú sme mu naším hromadným prejavom lásky a priateľstva už dali; ale prišli sme žiadať satisfakciu pre urazený právny poriadok, a žiadať i prísne potrestanie žandára. Župan Kiszely mal toľko „emberségu“, ako Slováci hovoria, že nás nielen pekne vypočúval, ale nám v slovenskej reči aj žiadanú satisfakciu slúbil. Či strážmajstra potom preložili, neviem. (Ľutovať možno, že služieb tohoto taktického, mierneho, inteligentného človeka v zmenených pomeroch nebolo použité.)

Táto vec mala aj ten následok, že sme šli: Miloš Lacko, Metod Bella, dr. Ján Ruman, Milan Hodža,

Ad. Benko z Vrbiče, J. Pálka, brat Kornel a ja aj k ministromi do Pešti na ponosu.

Vrátiac sa k zimnej voľbe z r. 1905, pripomínam, že sme zaviedli pri voľbách našich dobrú novotu: standarty miesto zástav. Tak pozdejšie, keď nám peniaze na zástavy už nestačily, lebo gazdinky zakaždým po voľbe upotrebily zástavy na domáce potreby, zaviedli sme na miesto nich tabuľky, pribité na žrdkách, s rozličnými heslami, ako „Za tú našu slovenčinu“ a menami obcí.

Juraj Lacko a švagor jeho Igor Pálka vybrali si Trnovec a okolie. Tam pôdu pripravil a mal oduševnený ľud za sebou Metod Bela, vtedy mladý kňaz v Trnovci, s ktorým som sa tam veľmi milo stretol, ako sa o tom ešte pozdejšie zmienim.

Branislav Lacko pracoval s Bartol. Kostolným, dobre známym majiteľom dodnes kvitnúceho kušnierskeho závodu. Pracovali v obciach: Lazisko, Pauč. Lehota, Bodice, Demänová, Sv. Kríž, Pauludza. V Martinovi Staroňovi a Kravovčiakovi z Pauč. Lehoty mali spoľahlivú oporu svojho účinkovania. Sem treba bolo aj 8 dňami pred voľbou sa vybrať, lebo dolina je veľiká, a nocovať po dedinských domácnostiach.

V Mikuláši nechýbala nám auktorita kňaza. Tú sme mali v osobe Juraja Janošku, farára 6000 duší čítajúcej cirkvi vrbičko-sväto-mikuláškejskej. Obdivom naplňuje človeka, ako sa tento entuziasta slovenský počnúc od svojej mladosti až do pozdného veku vedel zaujať každého národ-

ného hnutia. Pritom treba podotknúť, že rečníka nad neho v Liptove nebolo, a k obľúbenosti jeho prispievala i jeho vládnosť. Veľmi sa teda časy za 40 rokov v Liptove zmenily: vtedy martýrium Hodžovo, dnes zas až triumfálny pochod národného kandidáta a jeho sprievodcu, tiež mikulášskeho farára, po dedinách.

Ako otec, tak pracovali za vec aj synovia, menovite dr. Juraj Janoška ml., o čom sa ešte pozdejšie zmienim. V rodine Janoškovej žila i šľachetná matróna, ktorej musím vzdať úctu pri tejto príležitosti: bola to manželka Janoškova, Anna r. Daxnerová, ktorá verná svojmu vynikajúcemu menu, celý čas života mužne stála po boku svojho manžela.

Janko Pálka vybral si za pôsobisko Sv. Peter, kde bol cirk. inšpektorom, ďalej Pribylinu, Vavrišovo. Sv. Peter a Vavrišovo sú murárske obce, patriace k najkrajším obciam Horného Liptova. V nich je mnoho ľudí, čo sveta videli, sú prebudení a živo vítajú slovenského kandidáta.

Medzi najprvšími zástavu moju a to ozaj ohromných rozmerov vytýčil na svoj dom obchodník Ján Krivoš. (Dom jeho, mimochodom rečeno, bol jeden z najkrajších domov v Mikuláši.) Ján Krivoš bol i súdený, keďže sa v Kokave kortešovi protistrany vyhráždal. Keby od jeho temperamentnej povahy bolo záviselo, jeho jágerská guľka bola by nejedného z nenávidených protivníkov odpratala z tohoto sveta; nuž ale to nešlo.

Do Štrby dochádzal Alexander Škarvan. Nevďačnú úlohu, pracovať v sídle notára Sokola, vo Važci, mali Peter Trnovský a Ján Šolc.

Porúbkku mal na starosti D. Gallay, potomný inšpektor tamojšej cirkvi.

Neoceniteľnú kancelársku službu konal dr. Jurko Janoška ml. ako tajomník, zápisničnú službu pri poradách strany učiteľ Daniel Bodický, teraz škôldozorca v Lučenci.

Nemôžem sa nezmieniť o vidieku. Nech nasledujú pre večnú pamäť mená aspoň hlavných našich spolupracovníkov, nakoľko sa po toľkých rokoch zistiť daly:

V Štrbe pracoval farár Harmata, ako i J. Jančo, ktorý pracoval i vo Važci s takou horlivosťou, že sa dostal do srážky s vlivnými činiteľmi protistrany a mal toľko opletačiek s okr. súdom v Hrádku, že musel do Ameriky, zkadiaľ sa vrátil po vojne ako kapitán českoslov. legií. Vo Východnej pracovali za našu stranu: rychtár Ján Wechter a už spomenutý Martin Ruman; v Hybiach: senior Ján Šimkovic, Peter Ružiak, učiteľ Búľovský; na Pribyline: farár Jozef Inšitoris, učiteľ Chalupka, Michal Lajčiak, Ad. Šedo; na Kokave: Fedor Jesenský, Ján Krivoš, Fr. Klimeš; vo Vavrišove: M. Murtin; v Sv. Petre: rychtár Mich. Uličný; v Jamníku: učiteľ Andr. Klimo, Ad. Porubiak, Ján Čatloš; v Dovoľove: Bratia Gašperíkovci; v Jakubovanoch: Kováčik; v Sv. Ondreji: Uličný, pri I. voľbe bol tam činný Peter Trnovský st., pri ostatných Peter Trnovský ml.; v Smreča-

noch: Čobrdovci otec a syn, rychtár Čerstvík, Húška; v Okoličnom: Devečka a mikulášsky fabrikant Peter Droppa; v Ondrašovej: mlynár Rudolf Kapala; v Bobrovci: tesársky majster Pažitný; v Jalovci: obchodník drevom Zelina; v Pavlovej Vsi: rychtár Novák; v Trnovci: M. Bella, učiteľ Ondruš, Pet. Šimkovic; v Potúrni: rodina Chudovských, Vozárik; v Sv. Jáne: Ján Filo; v Záv. Porube: Kováč, z Mikuláša dochádzali tu Peter Trnovský st. a Ján Striška; v Ilanove: učiteľ Chalupka; v Ploštine: učiteľ Krmeský; v Pauč. Lehote: Martin Staroň a Kravovčiak; v Paludzi: farár Jammický; v Palúdzke: debnársky majster Chrapo a Michal Lanštiak. Z Mikuláša veľmi činní boli pri voľbách okrem už spomenutých i iní, tak Fr. Klimeš, Vil. Friedman, Miloš Ruppeldt, Vozárik.

Mne samému pripadlo predovšetkým vypracovať program, o čom som sa už zmienil, a navštíviť takmer všetky obce okresu. To som urobil vždy v sprievode niektorého nášho korteša.

Zaujímavé bolo moje stretnutie sa s protikandidátom, ministrom pravosúdia Lányim na Štrbe. Spreádzal ma tu Adolf Kállay. Náhodou práve v ten deň bol tam aj on, Lányi, spreádzaný Juliusom Sokolom. Julius Sokol bol hlavným kortešom vládnej strany popri Mikovi a P. Vitálišovi. Človek veľmi násilný.

Lányi i ja sme si už odbavili svoje reči, ja uveličený oduševneným prijatím, Lányi akýsi sklúčený, spotený a nevrlý. Čo je to vraj s tým-

to ľudom? Ja na to, cieliac na spis baróna Eötvösa, veľkého filozofa maďarského, odpovedám: „A tizenkilencedik század uralkodó eszméi!“ (pajújúce idey XIX. storočia).

Sokol nám zazlieval, že prečo sme súčasne s nimi tu prišli, ale zahriakol ho môj priateľ Adolf Kállay a aj sám kandidát protistrany.

Veľkou udalosťou tejto voľby bolo pristúpenie Vrbice, majúcej pár sto hlasov, ktorá r. 1900 ešte vo väčšej čiastke proti Ružiakovi hlasovala, pod zástavy slovenskej národnej strany. Vrbica je obec súvisiaca s Mikulášom a tvorí dnes časť Mikuláša. Jej obyvateľstvo pozostáva zväčša z gazdov a fabrických robotníkov, tamtí i pltníci a toto nebezpečné zamestnanie vplývalo na utúženie charakteru Vrbičanov. Sú vo Vrbici aj remeselníci. Jej inteligentné, od desaťročia pod mikulášskym vlivom stojace obyvateľstvo rýchlo pochopilo ducha času a pridalo sa roku 1905 elementárnou silou k nám.

Nezapomenuteľné zostalo účastníkom už spomenuté ľudové shromaždenie, konané pred obecnou „sbierkou“ (veža a modlitebnica) v prítomnosti celej Vrbice a pol Mikuláša, kde som rečnil so stola, a odkiaľ potom celé shromaždenie v demonštratívnom pochode prešlo do Mikuláša. Všetko toto bolo spojené s erupciou ľudových vášní oproti našim úhlavným odporcom, Mikovcom. Ako mi po rokoch Martin Rázus povedal, bol pri vybíjaní oblokov Mikovcom i on medzi chlapi.

Prvá voľba moja bola dňa 26. januára 1905.

Vlna voľbou mikulášskou zapríčinená zasiahla široké vrstvy Slovenska. Z ďaleka prišli ľudia pomáhať. Tak dr. J. Záturecký došikoval istého chorého voliča z Trnavy, prišiel dr. Julius Markovič z Nového Mesta n. V., prišiel Florian Tománek, prišli ľudia z Martina, Ružomberka a odinokadiaľ. Niektorí prišli hlasovať až z Pešti.

Voľba vyvolala veľký rozruch i v protivnom tábore, celá krajina dávala sa na nás. Celú volebnú kampaň proti nám viedol so župným fiškálom Petrom Vitálišom Peter Miko a zať Vitálišov Rud. Ballo. Karol Miko, ekonom a fyzikus Julius Miko boli viac pasívni, apatekár Jozef Miko bol s nami.

Nepriateľstvo Petra Miku, najlepšieho korteša, najvlivnejšieho človeka Horného Liptova, bolo pre nás osudným: ak nás dakto prevládal, bol to on.

Kliatbou Slovákov pred prevratom boli od dávna ľudia obojetného rázu, ktorí chceli byť za dobre i s tým i s oným. Takých ľudí mal u nás každý okres, každé mestečko. Ľudia títo poznali našu pravdu, ale nemali smelosti, s ňou aj vystúpiť, ba keď treba bolo, dali sa použiť aj za nástroj utlačovateľov.

Po voľbách som chovanie sa Petra Miku, ktorý bol inšpektorom cirkvi vrbicko-sväto-mikulášskej a ako taký i delegátom seniorálnych konventov, v miestnom cirkevnom konvente napadol, ale bez dostatočného účinku.

Chybou bolo, že sme my pre naše priveľké dobráctvo našim protivníkom nevedeli zuby ukázať, ako sa patrí.

Ináče koniec života Petra Miku a osud jeho rodiny bol tragický: vložil skoro milión zlatých korún do uhorskej vojenskej renty, a tie utratil; sám bol vdovec bezdetný, jeho synovec predčasne umrel.

So svojou ohromnou rutinou, s veľkými vládou k dispozícii danými prostriedkami a inými figlami volebnými vedel Peter Miko narábať ako nikto iný. Veľmi sa pracovalo podplácaním, sľubmi a — pašienkami. Pašienky tvorily životnú otázku ľudu horno-liptovského a tieto mal štát, zemani a Peter Miko k dispozícii.

Pri príležitosti mojich vychádzok po dedinách mával som také prijatie, akého snáď nikdy predtým nebolo. Častejšie prišlo po mňa bandérium na koňoch. Vždy sa šlo na saniach — ja v sibírskej bunde bratovej, domov došikoval som ich vždy ovenčené a ozdobené čecínou a umelými kvetmi. Nikdy nezabudnem na takúto výpravu do Trnovca a okolia. Metod Bella, tamojší ev. farár, prijal ma na čele bandéria takou fulminantnou rečou, že som sa nemohol zdržať poznámky: „Keby som bol vedel, že si Ty takým rečníkom, by som radšej nebol vystúpil ja.“

Ako vo Vrbici, takou elementárnou silou vybúšilo oduševnenie, ale i náruživosť ľudu aj v početných iných obciach. Tak na pr. v Pribyline. Na Veternej Porube prevrátili sane vládnych kortešov, exekútora Huláka a Adama Andránzkeho a ešte dvoch ohrožovali a skálím zahnali. Ján Komendák, garbiarsky pomocník z Mikuláša, bol preto, že toto voličia z jeho obce, kde

bol kortešom, vykonali, posúdený na 3 mesiace väzenia a musel ujsť do Ameriky, tak ako i Jančo zo Štrby. Ján Krivoš bol tiež súdený, že sa Móricovi Kürzovi v Kokave vyhráždal. U samotného okr. súdu v Hrádku bolo údajne 150 trestných oznámení proti našim ľuďom; len samých Pribylinčanov pozatvárali pre moje voľby 22. Trinásti občania veterno-porubskí a iní boli súdení sedriou v Ružomberku. (Viď: F. Votruba v spise o Hodžovi str. 356.)

K agitácii a k príprave voľby treba bolo rozdeliť niekoľko sto zástav, častejšie potraktovať voličov po dedinách, vyvesiť plakáty, opatriť odznaky a tabuľky, obstaráť osobitný vlak.

Došikoval ten vlak asi 600—700 voličov z Horného Liptova, ale zatoľko ich došikoval aj osobitný vlak protistrany a ukazovalo sa hneď pri príchode vlakov, že volebný boj bude veľmi tuhý. Celé toto došlé množstvo bolo umiestnené aj so sprievodom vo fabričných miestnostiach firmy Kováč a Stodola a celé voličstvo bolo počas voľby hosťom kandidáta. V deň voľby voličov pohostiť a postarať sa o ich privedenie bolo dovolené. Komisie volebné boli dve, jedna v stolíčnom dome, druhá na dvore katolíckej školy. Počas voľby neprihodila sa nijaká makavá väčšia násilnosť, len pri sháňaní hlasov v poslednom štádiu hlasovania boli odovzdané na stranu vládnú i hlasy, o ktorých sa hovorilo, že patrily mŕtvym.

Shon po hlasoch bol v ostatnom štádiu voľby z oboch strán ohromný, povozy lietaly sem a

tam posbierať, čo sa ešte posbierať dalo. Z našej strany vyznačil sa v tomto ohľade neúnavný Vozárik z Potúrne.

Výsledok voľby bol, že ja som dostal 1545 hlasov, Lányi ale 1578 hlasov, mal teda 33 hlasovú väčšinu.

K ilustrácii politických pomerov nech slúži, že počet všetkých voličov vo volebnom okrese horno-liptovskom bol 3501, t. j. 8.3% celého obyvateľstva (dnes asi 50%) a že protistrana vydala na voľby r. 1905 podľa hodnoverných informácií viac než 200.000 korún (predvojnových, teda podľa dnešnej meny viac než 1,200.000 Kčs). Dve smutné faktá, charakterizujúce naše národné pomery, musím tu priklincovať: nehlasovali s nami katolícki farári (boli ale i na katolíckej strane ľudia, ktorí pracovali za nás, tak katol. učiteľ vo Východnej) a hlasovali proti nám naši mahomedáni, mnohočíselné liptovské zemianstvo, mimo niekoľko čestných výnimiek. Tí vysúdili voľakedy z Liptova Michala Hodžu.

Padli sme. Ale pomysleli sme si: Hrady padly, no pravda naša stojí.

Po voľbe rozišli sme sa pekne v pokoji. Viacerých starcov z Bobrovca uložil som v salóne mojej matky po kanapách, aby v krutej zime domov idúc nezmrzli, ako sa to stalo jednému voličovi protivnej strany z Bobrovca.

Medzi účinky voľby patrilo ešte užšie organizovanie sa strany. Pri tej príležitosti sa proti osobám, ktoré sa proti strane prehrešili, dosť rigorózne pokračovalo, čo zavadalo príčinu k po-

horšeniu sa niektorých našich matadorov. Ale dnes po mnohých rokoch vidím, že mali pravdu naši rumunskí priatelia, keď hovorili, že u nich ľudia jedni na druhých lepší pozor dávajú, než u nás.

Ako zaujímavý incident zpred voľby pripomínam návštevu L. Boora, farára z Nadlaku. Prišiel ku mne a nežiadal odo mňa nič iného, než to, aby som sa kandidácie vzdal — za titul kráľovského radcu pre mňa a peňažnú podporu pre stranu. Odpravil som ho so smiechom.

Len to je smutné, že sa Slovák dal na takúto misiu — a že ju ešte raz zopakoval, pred mojou druhou voľbou májovou. Vtedy som mu už ale povedal, aby po tretí raz neprišiel.

Lahko sa to napíše alebo vysloví, druhá a tretia voľba, ale ťažko sa to prežije. Nuž ale bol som v tom a musel som vytrvať.

Dňa 18. júna 1905 bol gr. Tisza prepustený a nastúpila vláda býv. ministra honvédov baróna Gejzu Fejérváryho, v ktorej bol ministrom pravosúdia Bartolomej Lányi. Preto stala sa potrebnou nová voľba v okrese našom, lebo vymenovaný minister musí sa novej voľbe podrobiť.

Druhá a tretia voľba

Už pri prvej voľbe musel som sobrať celú duševnú silu dohromady, aby nervy nevypovedaly službu. Nebol to ani tak strach pred žalárom — mal som akúsi dôveru k miestnym činiteľom,

menovite k môjmu priateľovi Rud. B., podžupanovi, ako človekovi honetnému, že sa proti mne hneď so žalármi pokračovať nebude, ako proti Valáškovu a Veselovskému. Z opatrnosti som ale svoje reči aj ja, za príkladom Pavla Mudroňa, čítal.

Druhá a zvlášte tretia voľba zo dňa 17. júla a 7. augusta 1905 bola pre mňa opravdovým martýriom, ale bolo mi súdené, že kalich musel som vypiť až na dno, lebo zpod tretej voľby akožto užšej som sa už vyšmyknúť vôbec nemohol.

Keď mi môj brat Jozef pri prvej voľbe chuti dodával, tak mi ako zkušný človek, ktorý znal verejnú náladu, pri druhej a tretej voľbe zlý výsledok vopred predpovedal. Pre vládu stala sa kandidácia Lányiho otázkou prestížu. Fejérváryho vláda natrafila v krajine na najzúrivejší odpor a na voľbu do Mikuláša prišli k posilneniu hŕfca svojich neodvislých prívržencov Kossuth, Apponyi a poslanec neodv. strany dr. Hammersberg, ktorý ma aj v byte navštívil, a a konto môjho istého zvolenia za poslanca hneď si so mnou i potykal.

Účasť rumunských poslancov

Okrem povzbudzujúceho povedomia, že som vykonal svoju povinnosť, a okrem potešenia z premnohých prejavov lásky ľudu, najzväčnejšou mi zostala z volieb týchto spomienka na účasť rumunských poslancov dr. Štefana Pop Csicsó, dr. Vlára, dr. Suciú a red. Tribuny Se-

vera Boku. Všetkých, okrem Suciú, videli sme po prevrate v najvynikajúcejších pozíciách rumunského štátu. Pop Csicsóva ako predsedu parlamentu, Vlása a Boku ako ministrov.

Zvláštnej pomoci sa mi dostalo od vždy agilného Milana Hodžu, ktorý prišiel k mojej druhej voľbe do Mikuláša pomáhať a trávil tam dni a dni; sprevádzal ma na cestách, rečnil a agitoval.

Ako momentky, na ktoré ich účastníci nikdy nezabudnú, uvádzam nočný tábor s voličmi pred voľbou vo Východnej a príchod voličov na voľbu na čele s ovenčenými rumunskými priateľmi a Milanom Hodžom.

Môj priateľ zo študentských čias, s ktorým som v Budapešti riadil r. 1884 rumunsko-srbsko-slovenský večer, dr. Štefan Pop Csicsó dojemnými slovami dáva 19. okt. 1905 výraz vďaka za ich prijatie v domácnosti našej, hovoriac, že zvlášte moja žena i s jej perfektnou rumunštinou ich okúzli. List svoj končí: „En jogász koromtól fogva mindig azon meggyőződésben voltam, hogy a román és a tót az a két nemzet, mely leginkább megérti egymást és amelynek aspirációi azonosak. És most, hogy aktiv szerepet juttatott nekem a sors, el vagyok határozva, hogy köztünk a viszonyt minél bensőbbé tegyük.“ („Ja som bol od svojich právnických čias toho presvedčenia, že sú Rumuni a Slováci tie dva národy, ktoré si najlepšie porozumejú a ktorých aspirácie sú totožné. A teraz, keď mi osud dal aktívnu rolu, som odhodlaný, že náš pomer urobíme ešte intímnejším.“)

Voľba teda utúžila a rozšírila vzácné styky slovensko-rumunské.

Spôsob vykonania voľby druhej a tretej

Pri druhej a tretej voľbe postarala sa o najväčšiu časť hmotných prostriedkov, o zaopatrenie voličov atď. strana, lebo ja a rodina moja sme boli už primnoho vydali.

Stravovanie voličov dialo sa podľa mnou navrhnutého spôsobu nasledovne: V občianstve susednej obce Vrbice a zvlášte v ženách vrbických mešťanov mali sme oduševnených prívržencov strany, ktorí boli hotoví k všetkým obetiam a pomáhali nám aj mimo Mikuláša. Najmä potrebovali sme domácnosti vrbické pre umiestnenie voličov počas voľby, kým prišiel rad na hlasovanie, a tak sme ich rozdelili medzi jednotlivé domácnosti. Tento spôsob umožnilo dvadsaťtridsať vrbických domácností, kde sa zvlášte ženy s obdivuhodnou obetavosťou venovali tejto úlohe. Domácnosti tieto dostaly na každú osobu presne rávané množstvo mäsa, zemiakov a čo ešte ku gulášu potrebné bolo, — no a víno i pálenku. Poukazy si gazdinky vyzdvihly; navarili jedlo a hostily hostí. Po hostine ale starámladá musela s nimi pri muzike, ktorú mala každá dedina, tancovať. Tento spôsob, ktorý redukoval útraty voľby na najnižšiu dosažiteľnú sumu, umožnil voľby naše vôbec. Obce, ktorá by sa bola sama stravovala, sme okrem Mikuláša a Vrbice nemali. Konám akt úcty a vďaka, keď pripomeniem znamenité dejstvom mikuláš-

ských žien a diev počas volieb. Dr. Pop sa vyslovil, že mu veľmi imponovali slovenské ženy, ktoré stoja nad ženami rumunskými — charakterom a oduševnenosťou, ale že rumunský sedliak má omnoho väčšiu národnú hrdosť, než sedliak slovenský.

Všetky porážky volebné som ja pre svoju osobu mužne zniesol, aj moja žena a moji najbližší. Len matka chudera ohromne ťažko to niesla a ju to vari podlomilo, keď o rok pozdejšie mala nápad porážky.

Voľba Bellova r. 1906

R. 1906 zase boli voľby do parlamentu uhorského, vtedy nastúpila vláda Fr. Kossutha. Vládny kandidátom bol ev. farár Kovácsik z Rákosu.

Ja ostal som stranou, lebo som bol, ako už spomenuté, hmotne vyčerpaný. Pán Boh mi dal práve v tom čase syna, ktorý sa narodil 5. júla 1906. Pripomenul som si, že — ajhľa, to tvoj mandát!

Veslo schytil do rúk Metod Bella, ktorému sa pri našej výdatnej pomoci podarilo — napriek všetkým nástrahám, tlaku a podplácaniu — dosiahnuť pri voľbách majority.

Pri voľbe jeho opakovali sa tie isté vzrušujúce scény národného entuziazmu a pracovalo sa tým istým spôsobom a možno povedať, s tým istým vyprobovaným aparátom, ako pri voľbe mojej. Voličstvo z Horného Liptova priviezol, ako pri voľbách predošlých, osobitný vlak. Mám poznačené, že vlak ten došikoval 636 osôb, ostatní

prišli povozmi, inými vlakmi alebo peši. Radosť nad víťazstvom Bellovým bola nevýslovná. Jeho účinkovanie v parlamente, kde si umne a vždy seabavedome počínal, bolo blahodárne.

K ilustrácii časov nech slúži táto volebná pesnička protistrany z príležitosti druhej Bellovej voľby:

V o l e b n á

Od Tepličky po Trnovec
Čos' vykonal, nože povedz,
„Za tú našu“ kortešuješ,
Nebo i zem nám sľubuješ.

Slovenské srdce nám núkaš?
Čos' vykonal, bratku, ukáž,
Holé reči, prázdne sľuby
Hlásas na dol hen od Štrby.

Jazyka dar sám Boh nám dal.
Nikto nám ho neodobral.
Jazyk brániť nám netreba,
Bráni nám ho sám Pán z neba.

Čo je naše, to my známe,
Vziať to nikomu nedáme.
Vlast si vrele milujeme,
Tuná žit i zomreť chceme.

Naši knazi, tí v nedeľu
V cirkvách chvália brata Bellu.
Z kancel'a kážu: „Pokoj s Vami.“
Rozbroj robia medzi nami.

Slováci sme my tu všetci,
Nekúpime myš vo vreci,
Nechceme sa učiť česky,
Len slovensky a uhersky.

Z Čaby prišiel Bella Method,
Tam bol maďar, tuná je tót.
Z Čaby ide i Zsilinszký,
Bude rečniť po slovensky.

Počuj bratu, Bella Meth'ko,
Nemôžeš byť naraz všetko:
Farár, fiškál i vyslanec,
To je veľa pre Trnovec.

Sed' na fare, ďalej sa uč,
Ablegátstvu je i tak fuč,
Nato si ešte prinízky,
Ablegát bude Zsilinszký.

Druhá voľba Bellova r. 1910

V roku 1910 vystúpil v Hor. Liptove proti Bellovi najmocnejší protikandidát, aký sa len myslieť dal: Michal Zsilinszky, inšpektor banského ev. dištriktu, človek v cirkevných kruhoch veľmi

rešpektovaný a ináč potajomky s nami smýšľajúci. Ako sa na túto nízku úlohu zvrhnúť mohol, je mi podnes hádankou.

Pracovalo sa proti nášmu kandidátovi ako predtým. Ale že proti farárovi stál vynikajúci ev. cirkevný hodnostár, stalo sa, čo sme neočakávali — prehrali sme.

Voľba bola pamätného dňa 6. júla 1910.

Prichodilo by o oboch voľbách Bellových podrobnejšie sa zmieniť. Ale materiálu nemám a pamäť už nestačí. Len konštatujem, že sa obe voľby dialy s tým istým oduševnením a zaujatosťou, ako moje. Zmienim sa o príprave organizácie našej v deň voľby.* Príprava tejto voľby vyžadovala zase značné obete na práci a na peniazoch. V deň voľby obdržal každý volič úpravu, na ktorej mal informácie ohľadom miesta svojho ubytovania a iných potrebných vecí — ako vidno na pripojenej prílohe.

Uprava voličom:

Osobitný vlak odchodí:

Od Strážnice 67	5 hod. 20 min. ráno
Zo Štrby	5 „ 30 „ „
Z Važca	5 „ 47 „ „
Z Východnej	6 „ — „ „
Z Kráľ. Lehoty	6 „ 30 „ „
Z Hrádku	6 „ 45 „ „

* Stravovanie voličov dialo sa ako pri predošlých voľbách — na útraty strany, a zväčša po domácnostiach, pričom sa poukazovalo na 25 chlapov po 2 kg slaniny, 7½ kg mäsa, 15—17 chlebíkov, 20 l pálenky, 5 l vína, 75 cigár.

Z Potúrne	6 hod. 56 min. ráno
Z Okoličného	7 „ 10 „ „

Príchod do Mikuláša o 7 hod. 20 min.

×

Obce hlasujú v nasledujúcom poriadku:

I. komisia

V prednej bráne stolič. domu. Predseda: Rudolf Ballo.
1. Lípt. Sv. Mikuláš, 2. Jamník, 3. Sv. Peter, 4. Kokava,
5. Vavrišovo, 6. Pribylina, 7. Ziar, 8. Dovalovo, 9. Smrečany,
10. Ilanovo, 11. Ploštín, 12. Trnovec.

II. komisia

V zadnej bráne stolič. domu. Predseda: Koloman Stiegler.
1. Vrbica, 2. Teplička, 3. Východná, 4. Lazisko, 5. Sv. Kríž,
6. Paučina Lehota, 7. Veľká Paludza, Gálovany, 8. Andice,
Benice, Čemice, 9. Demänová, 10. Bodice, 11. Palúdzka,
12. Svätý Ján, 13. Uhorská Ves, 14. Potúreň, 15. Malužiná,
16. Svätý Ján, Boca, 18. Jakubovany, 19. Korská, 20. Hora,
21. Svätý Ondrej, 22. Beňadiková, 23. Veterná Poruba,
24. Vitálišovce, 25. Okoličňo-Stošice, 26. Ráztoky, 27.
Trstenô, 28. Ondrášová.

III. komisia

V strážnici pri katol. kostole. Predseda: Dr. Jozef Singer.
1. Bobrovec, 2. Važec, 3. Štrba, 4. Hrádok, 5. Kráľ. Lehota,
7. Hybce, 8. Beňušovce, 9. Pavlovaves, 10. Bobroveček,
11. Beharovec, 12. Jalovec, 13. Závažná Poruba.
Každý korteš je povinný svojich voličov odprevadiť ku vlaku.
Kedy náš vlak odchodí, dozvie sa vo volebnej kancelárii.

Ubytovanie voličov vo Vrbici:

Okoličňo: Hubka Martin; Potúreň, Uh. Ves: Blaško Juraj;
Ilanovo: Mikuláš Martin; Dovalovo: Žuffa Ján; Východná:
Mindá Ján, Nemeč Ján, Nemeč Michal, Mandák Michal,
Mandák Mikula vd., Nemeč Bakoš Adam, Rázus Martin,
Orolim Michal; Bobrovec: Brdár Štepiť Eva, Brdár Matej,
Autoška Ján, Laušik Michal; Jalovec: Poruben Ján; Važec:
Pivko Michal zadný, Pivko Michal nižný, Pivko Michal

vyšný; Jamník: Rajník Michal, Tkáč Matej, Tkáč Ján; Štrba: Markovci, Gerščík, Chrapčiak, Gregoriak, Ontko, Chrapčiak Martin, Chrapčiak Michal; Vet. Poruba: Kelo Ján, Zátka Ján; Teplička: Sihotskoveci; Lazisko, Sv. Kríž: Kelo Ján Bonoš, Haviar Ján; Pauč. Lehota, Gáloväny, Andice, Benice, Cemice, Bodice, Demänová: Stavač Ján, Stavač Liška Ján, Stavač Anna, Devečka Adam; Ziar, Smreče: Kolárova vdova, Hubka Martin, Benko Ján, Benko Michal, Benko Martin; Ploštín: Korman Michal, Kambal Michal; Sv. Ján: Niňaj Juro; Beňušovce: Hubka Ján; Pavlová Ves: Hubka Matej; Bobroveček: Cibák Ján; Konská: Martinka Ján; Sv. Ondrej: Marko Michal; Jakuboväny, Hóra: Rázus, Lenko.

Zaujímavá bola aj naša kalkulácia ohľadom počtu hlasov, ktorému sme sa z jednotlivých obcí, na základe predošlých volieb, úfali. Podávam ju tu na základe odhadu Jána Ružiaka k vôli tomu, aby bolo vidno, ako sme stáli v jednotlivých obciach s naším národným voličstvom. (Soznamu o skutočne vykonanom hlasovaní postrádam.) Podľa tejto kalkulácie počet našich hlasov bol tento:

Mikuláš—Vrbica asi 133, Jamník 50, Sv. Peter 55, Korkava 45—60, Vavrišovo 70, Pribylina 80, Ziar, Smreče 100, Dovalovo 24, Ilanovo 15, Ploštín 33, Trnovec 70, Teplička ?, Východná 130—150, Lazisko 13, Kríž 11, Pauč. Lehota 22, Paludza, Gáloväny 20, Andice, Bodice, Cemice 4, Demänová 11, Bodice 20, Palúdzka 12, Sv. Ján 14, Uhorská Ves 5, Potúreň 11, Malužiná, Boce 68, Hora, Jakuboväny (5 zemanov) 34—44, Konská 20—25, Ondrej 1, Beňadiková —, Vet. Poruba 29, Vitálišovce, Okoličné, Stošice 14, Ráztoky (zemani) 4—5, Trstená 3, Ondrašová 10—12, Bobrovec 42—62, Važec 70, Štrba 70, Lehota (5 zemanov) 5, Porúbka 42, Hybe 165, Beňušovce 8, Pavlová Ves 13, Bobroveček 15, Boharovce (zemani) 7, Jalovce 11, Záv. Poruba 65—70. Činilo by spolu asi 1557 hlasov.

Celkové účinky volieb 1901—1910

Vo voľbách mikulášskych v rokoch 1901, 1905 (3krát), 1906 a 1910 pôsobilo sa na ľud hornoliptovský, vtedy už veľmi prebudený, s takou intenzívnosťou, ako sotva kde a sotva kedy na Slovensku. Hrdí môžeme byť na to, že nimi a vtedajším pôsobením na ľud pripravili sme pôdu pre veľký čin dr. Vavra Šrobára, rozumiem deklaráciu z r. 1916. Vynášal ju ten istý ľud, s ktorým sme my narábali.

Voľby tie — a slovenské voľby vôbec — umožnené boly dvoma okolnosťami: kultúrnym a hospodárskym pokrokom ľudu, a okolnosťou, že sa už nachádzali inteligenti, ktorí takéto úlohy na seba brať mohli.

Pobyt v Budapešti 1911-1918

Odstahovanie sa z Mikuláša

Likvidácia firmy Kováč a Stodola mala pre nás za následok, že my dvaja mladší bratia vysta-
hovali sme sa do šireho sveta: brat Kornel s man-
želkou r. 1912 do Viedne, ja ešte r. 1911 do Bu-
dapešti. Brat Jozef si našiel existenciu pri štáte,
synovec Jozef už pred tým vystaľoval sa do
Ameriky, kde zaujíma postavenie direktora fa-
briky.

Najbolestnejším bolo pre mňa opustiť drahú
matku, ktorú Pán Boh nasledujúceho roku, dňa
16. novembra 1912, vtedy už 75 ročnú, k Sebe
povolal.

Ja, príduc do Budapešti, vrhol som sa s ce-
lou energiou na stvorenie kancelárie i obnovenie
a obohatenie svojich právnických vedomostí, kto-
ré počas viacročného môjho pobytu vo fabrike
trochu vybledly. K tomu bola Pešť obzvlášť prí-
hodná.

Moja skromná prax záležala zo zastupovania
Ústrednej banky, ktorú vtedy s veľkou obozret-
nosťou viedol bohužiaľ privčas zosnulý direktor
Igor Izák, ďalej substituoval som českých kole-
gov a spravoval som domy Lackovské v Buda-
pešti. Krýdla boli k voľnejšiemu letu podviazané,
pribudly i nové úlohy hlavnomestského advokáta,
ale zato sa v Pešti zle nežilo.

Poskytovala Budapešť v druhom desaťročí tohto storočia cele iný obraz národného života, než tridsiatimi rokmi predtým, keď som ta prišiel po prvý raz. V parlamente popri poslancoch rumunských hlásali mužné slovenské slovo Blaho a Juriga, bol tam aj Skyčák. Nakladateľský spolok r. 1908 pričinením Met. Bellu, E. Medveckého, Mil. Hodžu a dr. J. Wagnera vo svojom vlastnom dome v Mária-ulici zariadil kníhtlačiareň, kde sa vydával Slovenský Denník a Slovenský Týždenník, a shromažďoval častejšie kruh ľudí v zasadaniach správy svojej.

Na čele ev. cirkvi stál nie viac opportunistu biskup Bachát, ale vznešená postava farára Martina Morháča, trpiteľa za národ, ktorý bez príčiny — veď sa on politikou nezaoberal nikdy a politika bola z cirkvi vylúčená — pretrpieť musel jednoročné internovanie v Zalaegerszegu. A po jeho boku stál na čele cirkvi ctihodný inšpektor Michal Mišura st. Učiteľom bol Lud. Izák. Kostol bol vždy dobre navštevovaný, v cirkvi rezký cirkevný život. Je mi ľúto, keď počúvam, že cirkev táto dnes upadá. Ev. kostol slovenský slúžil i za garnizonný chrám, služby božie vojakom odbovoval voj. kňaz Droppa, tiež Slovák.

Slovenský spolok v Budapešti so staviteľom Harmincom na čele, ktorý on všemožne pečoval, shromažďoval pekný hŕf inteligentov a študujúcej mládeže. Mal primerané miestnosti a žil, vďaka hlavne Antonovi Štefánkovi a dr. Jozefovi Uramovi, intenzívnym duševným životom. Pri-

ateľ i nepriateľ uzná veľkú výchovnú prácu, ktorú tam dr. Anton Štefánek vykonal; nemožno mi nevysloviť podivenie nad tým, že tento od hlavy do päty pedagóg nestal sa po prevrate profesorom.*

Žil v Budapešti pekný počet inteligentov a ľudí v rozličných praktických postaveniach, z ktorých viacerí i podnes tam ostali. Ich mená pre neblahé politické pomery dnešné nepodávam.

Boli tam Hodžovci, Černovci, Harmincovci, Kuzmányovci, Wagnerovci, rodina M., rodina Petra Bellu, Viestovci, rodina učiteľa Lud. Izáka, Gašperíkovci, Riglovci, Timkovci, Kordošovci, Fričovci, ing. Skyčák, prof. Kovalík, red. Štefánek, ing. Boh. Chorvát, red. Porubský, Fedor Kállay, Igor Izák, dr. Uram, Zd. Radzo, prof. Hlavatý, katecheta J. Damborský, asist. polytechn. Houdek, správca kníhtlačiarne Novák, Sloboda, početní remeselníci, medzi nimi neunavný kostolník ev. cirkvi slov. A. Raffay.

Bola v Pešti krásna slovenská reštaurácia, v jej vedľajšej miestnosti sa naše rodiny každý mesiac schádzaly. V kaviarni „Miénk“, József körút 32, vždy bolo možno najst Slováka. V Katolíckom

* Horlivými členmi literárneho odboru Slovenského spolku boli: Ivan Viest, Pavel Tomko, Ivan Houdek (pred mojim príchodom Vladimír Bella, Bohd. Pavlů, J. Burjan, Fr. Votruba).

Roku 1913 pribudol k týmto inštitúciám skromný síce, ale dobré služby konajúci študentský byt polóňovský, ktorý dedičia môjho testu neb. Gabr. Polóniho z Bukureštu na Barošovej ul. udržovali a ktorý som ja spravoval.

spolku, založenom Šándorfim a sdrúžujúcom menších remeselníkov a robotníkov, účinkoval dr. Ján Wagner, za ním dr. Žiška, bratia Janíkovci, neúnavný Krejčí a iní. Bola v Pešti aj stolová spoločnosť „Kriván“ s vyše 100 členmi, na čele s Jánom Tryznom ako predsedom, a murárska socialistická organizácia, na čele s terajším senátorom Zimákom.

Spolky tieto usporadovaly divadlá, zábavy, robily kedy-tedy vychádzky, na ktorých sa obecnstvo v peknom počte zúčastňovalo.

Popri spolkoch bola tam Ústredná banka, ktorú umne spravoval privčas zosnulý Igor Izák. Do správy banky dochádzal direktor Ústrednej banky českých sporitelien Weinzettel, dr. Nesý z Prahy a iní páni. Vedľa tejto slovensko-českej banky vznikly v Budapešti pod egidou českou stojace: Országos Iparbank a Magyar-cseh iparbank, kde boli početní českí a slovenskí úradníci, tak direktor Vališ, Fogt, Šmidt a iní.

Bola v Pešti aj slovenská Družstevná centrála. Na jej čele stáli Mil. Hodža, dr. L. Medvecký, dr. Wagner. Centrála vznikla pomocou pražskej ústredne hospodárskych spoločenstiev. Vidol ju z hospod. centrály pražskej došlý Slavík.

V prvé roky môjho peštianskeho pobytu veľmi mi sa ma dotklo, keď páni na čele ľudového agrárneho hnutia stojaci (Milan Hodža) svolali r. 1912 a 1913 shromaždenie delegátov družstiev do Budapešti a to do priestranných miestností nášho slovenského hostinského P., ktoré započalo sa krásnym štvorhlasným spevom našich

spevákov. (Odkiaľ ich Milan Hodža vzal, dosiaľ neviem.) Z rečníkov shromaždenia zapamätal som si najmä r. kat. farára Krojhera, delegáta pražskej centrály, ktorý sa ako dobrý genius vznášal nad celým shromaždením. Takto sa zakladalo agrárno-národné hnutie medzi slovenským roľníctvom.

V Pešti bola aj malá slovenská Pomocná pokladnica, pod vedením dr. Wagnera. Pokladníkom v nej bol Eud. Izák, členmi správy M. Morháč, ing. Ivan Viest, dr. J. Gašperík, Jul. Kordoš, Zd. Radzo, Brxa, Tomko. Miestnosti svoje mala v Lutherovom dvore. Do pokladnice títo páni pilne dochádzali, utvoriac okolo nej v hoteli Metropol menší spoločenský kruh.

Ľutovať prichodí, že sme sa s českou spoločnosťou, ktorá záležala z priemyselníkov a kupcov, jaksi skamarátiť nevedeli. V tom ohľade sa ani dnes a to ani v Bratislave ani na vidieku nejakým intenzívnejším spolužitím, mimo zvláštnějších príležitostí, pochváliť nemôžeme.

Peknú manifestáciu česko-slovenskú sme mali z príležitosti jubilea Českej Besedy v Budapešti r. 1912 alebo 1913, keď sme uvítali medzi sebou dr. Kramára. V mestskej Redute povedal nám vtedy v peknom počte shromaždeným Čechom a Slovákom krásnu reč.

Kooperácia peštianskych Slovákov

Za svojho budapeštianskeho účinkovania medzi tamojším svetom, želim som si koncentrovať Slovákov v akési ústredné komité, aby sa tým ľahšie

umožnilo dosiahnutie spoločných cieľov. Snáď by to bolo viedlo aj k založeniu miestneho peňažného družstva širších rozmerov. K tomuto cieľu malo slúžiť komité, zúčastňujúce z delegátov všetkých peštianskych spolkov, tak: zo 4 členov Slovenského spolku, 4 členov stolovej spoločnosti Kriváň, 4 členov Katolíckeho spolku a 4 členov slovenskej skupiny budapeštianskych murárov. Vec podporovali Kar. Kuzmány, Harminc, dr. Wagner, Rud. Viest a viacerí iní. Učinkovanie naše započalo sa prednáškami so sprievodom svetelných obrazov v jednom kine na Jozefovej okružnej ceste. (V ev. cirkvi, kde som túto vec v rámci spolku mládeže v cirkevnej sieni uskutočniť mienil, som s návrhom mojím neprerazil.) Veľmi dobre bola navštívená prednáška Rud. Viesta (teraz plukovníka čsl. armády), ale čert nespí: aby sme získali i členov katolíckeho spolku, vzali sme do programu prednášku o Palestíne. Toto bolo červeným súknom pre našich socialistov, ktorí oznámili — nečakajúc, čo bude obsah ďalších prednášok — že na prednášky viac neprídu a tým stala sa námaha naša márnou, rozpadli sme sa zase na skupiny a kooperácia stala sa nemožnou.

Cirkevné pomery v Budapešti

S ochotou som sa venoval v Budapešti veci ev. cirkvi slovenskej na Rákóczy-ho ul., na čele ktorej stáli, ako už bolo rečené, farár Martin Morhác, inšpektor Michal Mišura st., človek cirkvi svojej veľmi oddaný, učiteľ Ľud. Izák a

kurátor Juraj Knyaskó; Raffay bol kostolníkom. Vyuholili ma čoskoro za podinšpektora cirkvi a po smrti inšpektora Mišuru ostal som s farárom Morháčom na čele cirkvi. Cirkev mala pekný kostol a bola majiteľkou veľkého komplexu domov v takzvanom Lutherovom dvore („Luther udvar“) na Rákóczy-ho ulici. Ako sme tam pracovali a nápady na samostatnosť našej cirkvi odrážali, o tom by najlepšie svedectvo vydali býv. horliví cirkevníci cirkvi tejto, tak ing. Viest, terajší nám. direktor riaditeľstva železníc v Bratislave, dr. J. Gašperík, šéf právneho oddelenia tamže, a iní. Zachránili sme aj cirkevnú jednotriednu ev. školu, ktorá dnes pre zloby časov na veľkú škodu tamojšej cirkvi nefunguje.

V roku 1913 podali sme pred synodu memorandum proti sjednoteniu budapeštianskych cirkví, ktorý bod bol na základe rozhodnutia generálneho konventu cirkvi uh. ev. z r. 1912 daný do programu synody. Memorandum podpísali okrem farára, učiteľa, nás cirkevných inšpektorov a kurátorov nasledujúci: Julius Kordoš, Ivan Viest, Pavel Timko, Fedor Kállay, Peter Ivanovič, Dušan Porubský, Štefan Putnoki, Jozef Švehla, Lad. Jesenský, Michal Felcán, Pavel Brxa ml., Juraj Novák, Michal Mišura ml., Jozef Felczan, J. Polóni, Sam. Višny, J. Zimáni, Gejza Zimáni, Vil. Droppa (voj. kňaz), Joz. Mačuha, Milan Harminc, dr. Jozef Uram, dr. Bohumil Chorvát. Dôvodili sme tým, že veľkosť a sila cirkvi nespočíva v množstve jej údov, ale v získaní čím viac duší pre Krista a jeho kráľovstvo

na zemi. Z historických dát uvádzame, že slovenskí evanjelici žili predtým v spoločnej cirkvi s Nemcami a Maďarmi. Kázeň slovenská bola len každú štvrtú nedeľu. Ale ich účasť na cirkevnom živote bola živá, čo dokazuje, že r. 1820 bolo u Večere Pánovej 1340 Nemcov, 40 Maďarov a 1296 Slovákov, r. 1916 bolo 2089 Slovákov. R. 1920 vznikol ohľadom spoločného majetku medzi slovenskými a nemecko-maďarskými cirkevníkmi spor, ktorý sa ťahal až po r. 1832. R. 1834 uskutočnená bola dohoda, podľa ktorej: Ján Kollár bol uznaný za kňaza ev. Slovákov, ináč ale deje sa voľba v spoločnom konvente; vo vedení matrík sa kňazi každoročne striedajú; majetok a správa cirkvi zostáva spoločná, jestvujúca slovenská cirkevná škola sa za filiálnu uznáva; každá národnosť bude v prezidiu podinspektorom zastúpená.

R. 1849 zrušili maďarsko-nemeckí cirkevníci dohodu a vtopili slovenskú školu do maďarsko-nemeckej. Slováci boli zo spoločného majetku vylúčení s tým, aby sa každý sám udržiaval; a predsa slov. cirkevníci veľmi slušnými príspevkami prispievali, tak roku 1834/5 činil ich príspevok 772 zl. 08 krajciarov, r. 1849 činil 1433 zl. 45 kr.

Tak sa slovenská cirkev osamostatnila: roku 1853 usniesli sa slov. cirkevníci na stavbe kostola, školy a fary na pozemku im mestom darovanom. Počet cirkevníkov slov. ev. cirkvi odhaduje sa r. 1910 na 3000—5000.

Synoda ponechala samostatnosť slov. ev. cir-

kvi peštianskej, odopúť jej jedine právo meno-vať sa slovenskou. A tak sa menovala: ev. a. v. cirkev na Kerepešskej ceste. Neskôr, keď ulicu tú pomenovali Rákóczyho ulicou, prekrstili ju na ev. a. v. cirkev na Rákóczyho ulici.

Konventy

K nezabudnuteľným mojím peštianskym rozpomienkam na cirkevnom poli patrí dejstvomienenie slovenskej delegácie na dištriktuálnych a generálnych konventoch, najmä účinkovanie dr. Ivanoviča a Ottu Škrovinu. Bol som svedkom toho, že od r. 1911—1918 pri každej príležitosti pozdvihli slova svojho v záujme slovenčiny a cirkvi.

R. 1912 zúčastnil som sa na všesokolskom slete v Prahe.

Rozhovory s českými politikmi počas zasadania rak.-uh. delegácií

Slovenskí činitelia peštianski pri zasadaní rakúsko-uhorských delegácií, myslím r. 1911 alebo 1912, využili prítomnosti českých parlamentárov, medzi nimi profesora Masaryka, k rozhovorom a prednáškam o veciach národných.

Pri najbližšom zasadaní delegácií r. 1914 skrsla vo mne myšlienka napodobniť tento príklad, ale dať mu širší podklad a pozvať počas delegácií predákov slovenských do Budapešti, aby sme sa tu o spoločných veciach poshovárali. Tak sa aj stalo. Nakoľko sa pamätám, delegácie zasedaly koncom mája 1914 a boli tam so strany českej poslanci dr. Kramář, J. Sedlák, Udržal, Klofáč, Čech, Němec.

Povolávanie našich ľudí a aranžovanie celej schôdze, ako i usporiadanie spoločnej večere vzal som si na starosť ja, o usporiadanie večierku za účasti slovenskej a srbskej študujúcej mládeže staral sa učiteľ Ľud. Izák. Ustanovili sa do Pešti, nakoľko sa pamätám, dr. Metod Bella, dr. Vlad. Fajnor, dr. Ján Vesel, dr. Vavro Šrobár, prítomní boli i Anton Štefánek, Milan Hodža a iní. Najmä večierok mládeže sa podaril znamenite.

Porady a pobudnutie s milými českými hosťami začalo dávať našim snahám jednotný program. Zdôrazňovaná bola i potreba jednotného postupu Slovákov samých.

Počas môjho pobytu v Budapešti prichodilo mi častejšie zastupovať krajanov pred trestnými súdmi pre politické delikty, tak horlivého národovca slovenského J. Zámboja z Pukanca, tak iných jednotlivcov so Sásy. Na rok 1914 pripadá moja obrana Lilgeho, ev. kaplána v Petrovci, obvineného zo štvania proti národnosti, pred porotou budapeštianskou a potom pred kráľovskou kúriou. Ivan Lilge bol posúdený na rok, ale pozdejšie dostal amnestiu. Kráľovská kúria svoj rozsudok odôvodnila tým, že v nápadoch pisateľa článku v 43. čísle Slov. Denníka z roku 1913 proti tak zvaným kultúrnym spolkom (maďarizačné spolky Emka, Femka atď.) vidí ťažké búrenie proti národnostiam. Predseda Milosevič — pravdepodobne rodom Srb — onedlho po odsúdení s očividným potešením mi oznámil, že Lilge dostal amnestiu.

Maďari a maďaróni

Chyby buržoázie a aristokracie maďarskej — klerus v to počítajúc — pripravili Maďarom porážku na večnú výstrahu každému, koho sa to týče. Nechýbaly im výstrahy. Dával im ju predovšetkým sám Ľud. Kossuth, ktorý vo svojich memoároch mnohokrát cituje nemeckú výpoveď: „Jede Schuld rächt sich.“ Vzťahovalo sa to menovite na vyrovnanie rakúsko-uhorské, kde on vidí v pritisnutí Čechov k stene kardinálnu chybu vyrovnania. Objektívne vyslovovali sa gróf Štefan Széchényi, bar. Jozef Eötvös, Ľudovít Mocsáry, v moje časy dr. Oszkár Jászy a skupina ľudí okolo neho sa grupujúcich. Bola to frakcia radikálov, ktorí postavili sa proti prúdu a hľadali spravodlivejšie riešenie národnostnej otázky. Skupina táto vyslala k povestnému marmaroškosihotškému velezradnému procesu, kde aj náš dr. Juraj Janoška fungoval, dr. Rónu a ešte jedného advokáta z Budapešti. Skupina tá mala v Galileyho klube, kde predsedal dr. Bela Ruttikay-Nedecky, veľmi vzácny prostriedok k vládnutiu na študujúcu mládež.

Títo páni so žiaľom hľadeli na náš odchod z Budapešti. Mali oni v našich národnostných skupinách prirodzených spolubojovníkov za politické práva svoje.

Rok 1914 priniesol zosilnenú perzekúciu; zastavený bol vládou Slovenský Denník. Boli sme zaň orodovať v ministerstve. Keď sme ináč nemohli, podopierali sme našu žiadosť aspoň sociálnymi dôvodmi — ale márne.

Čo lákalo našich ľudí a iných napriek násilnostiam a krivdám, posmievaniu sa z nás atď. do tábora maďarského? Odpoveď na to dá analogický príklad Nemcov v Elsasku-Lotharingii, ktorí sa oduševňovali za Francúzov. Nechcem ospravedlniť tých, ktorí sa zo špekulácie pridali k Maďarom, tých bolo najviac, ale chcem psychologicky objasniť, čo asi mohlo mnohých slabších, neuvedomejších zlákať medzi Maďarov.

Reč maďarskú pokladali sme my, ktorí sme cez jarmo maďarské prešli, za omnoho nedokonalejšiu, nežli slovenčinu; spoločnosť maďarská bola nám pre nemravu, ktoré sa v nej udomácnily (betárizmus) a pre arogantnosť nositeľov tejto kultúry zvlášte u nás antipatickou, kultúra maďarská nám neimponovala, lebo videli sme tam veľký počet popredných reprezentantov iných národností.

Ale neodolateľné bolo pre slabšie charaktery kúzlo piesne a hudby maďarskej. Veľmi mohutne pôsobila na takých i historia a literatúra maďarská a ak možno u nás hovoriť o hungarizme, tak je toto to kúzlo, ktorému slabší z nás Slovákov, Srbov, Nemcov, Rumunov podľahli (maďarónstvo). Povážme tú gloriu, ktorá sa javí v hrdinných činoch a sláve rozličných vojvodcov počnúc Atillom, ktorého si pod titulom príbuznosti s Hunmi Maďari i pre seba vindikujú, ďalej v postavách à la Hunyady, vojvodca ináč pôvodu vraj rumunského, v postavách ako kráľ Matej („Umrel Matej kráľ, umrela spravodlivosť!“), Mikuláš Šubič Zrínsky, ktorý sa pre-

slávil obranou Sihoti (to je ale zas chorvatský hrdina), povážme maďarskú revolúciu s postavami à la Kossuth (pôvodu ináč slovenského) a trinásť popravených generálov. Predstavme si v literatúre postavy ako Petőfi (keď aj rodom Slovák), neodolateľný pevec za svobodu a lásku (padol na sedmohradskom bojišti v čase revolúcie), epik Vörösmarty, baladista Arany, povážme na poli národnom veľké postavy à la gr. Széchényi, Eötvös, Deák, a pochopíme, že keď sa vedomosti o tomto všetkom okázale vštepovaly na školách mládeži nemaďarskej, kým jej vlastná historia sa jej zamlčovala, že to muselo niešť svoje ovocie. (Uhorskí Nemci, okrem sedmohradských Sasov, napospol sa maďarčili.)

Tisícročný viac-menej samostatný štátny život vytvoril si u Maďarov imponujúce individuality. Uhorsko prežívalo po vyrovnaní z r. 1868 svoju šťastnú renesanciu, mohutnelo, rástlo a uchvacovalo aj hospodársky všetko sebou.

Keď som znamenitého môjho krajana Mateja Ballu, profesora na mestskej reálke a mestského chemika v Budapešti chcel v rokoch 80-tych získať pre národnú vec, povedal mi, že on za svoju osobu drží sa širšieho a vyššieho pochopu vlasti. Item teda Maďarstvo kultúralne a politicky, ale aj existenčne mocou svojou v štáte ohromne silno vládalo na Nemaďarov.

Nesvobodno zabudnúť, že sa Maďari pri úteku pred Turkami v dost značnom počte usadili u nás, nehľadiac ani na to, že už ich príchod do Uhorska mal za následok zabratie mnoho pôdy

v krajoch našich a vytisnutie naše do hornatejších chudobných krajov. (Viď spis Štefana Janšáka: Slovensko v dobe uhorského feudalizmu.)

K tomu treba pridať, že Slovák bol vo veľkom svete mimo svojej vlasti veľmi zle reprezentovaný, najviac chudobnými ľuďmi, drotármi, sklármi, poľnohospodárskymi sezónnymi robotníkmi.

Slovenské okolie Budapešti

V okolí Budapešti boli početné slovenské obce. Medzi moje najobľúbenejšie nedeľné vychádzky patrily návštevy týchto slovenských kolónií v Cinkote, Maglóde, Kerepeši, Rákoši, Rákoškeresztúre (tam som bol raz i s dr. Alojzom Kolískom u Bartóka), v Dunaegyházi a inde. Nachádzal som tam všade svoj ľud kompaktné spoločnosti, ktorý medzi sebou všade hovoril po slovensky, v ev. kostole liturgovalo, spievalo i kázalo sa po slovensky. Len žili bez duševnej slovenskej potraviny. Peštianski jezuiti situáciu tak využili, že hŕfne začali rozširovať svoje slovenské ilustrované novinky čo jedinou duševnú potravu ľudu, ktorý maďarské slovo požívať nevedel a slovenského nemal. A posielali ich aj do evanjelických obcí.

Myslím, že sú tieto kolónie ešte pre nás nie ztratené, hoci na pr. v Maglóde, kde je 8000 obyvateľov zväčša evanjelikov Slovákov, mladí už v kostole náš spevník upotrebovať nevedia. Ale práve v tomto Maglóde povstala vzbura, keď im chceli služby božie pomádať a kurátor

cirkvi mi povedal, že sa oni tuho držia slovenčiny. Dr. Metod Bella sa ich bol svojho času ako poslanec horlivo zaujal.

Právny Obzor 1917

Aby som českých kolegov ako-tak oboznámil so stavom pravosúdia v Uhorsku a aby sa pomaly prikróčilo i k zostaveniu právneho názvoslovía, počal som r. 1917 — pravda, v skromných rozmeroch — vydávať svoj Právny Obzor. Stalo sa to spontánne bez akéhokoľvek inostraného vlivu.

Viedlo ma pri tom presvedčenie, že sa blíži čas, keď to názvoslovie aj potrebovať budeme, a obľahčila mi tú vec tá okolnosť, že som sa pri zastupovaní českých kolegov a korešpondovaní s nimi — pravda, i odberaním Právnicka — pomaly vžil do názvoslovía českého, ktoré je viacmenej totožné so slovenským. Tak sa aj stalo — prevrat prišiel a po prevrate patrilo medzi prvé úlohy právnikov slovenských vydať právnické názvoslovie. Sostavili sme jeho návrh s dr. Ad. Zátureckým, ktorý mi vo vydávaní časopisu bol s dr. Michalom Slávikom znamenite nápomocný. Redakcia časopisu prešla potom do rúk najpovolanejších: prezidenta dr. Vlad. Fajnora, ktorý to názvoslovie s dr. Ad. Zátureckým značne zdokonalil.

Časopis vytvoril si od tých čias rad spolupracovníkov; pri jeho vydávaní je znamenite činný dr. Cyril Bařinka. Práci na poli právnom som zostal verným i potom a redigoval som

s dost veľkou námahou 3 sväzky Sbíerky uhorských zákonov, aby naši a českí juristi mali prístup k žriedlam u nás platného práva.

Neoprávnene bolo vytýkané z jedného miesta juristom slovenským, že po prevrate nevyplnili svoju prípravnú úlohu tak, ako sa patrí. Juristi slovenskí vykonali skutočne, na čo ich sily stáčily. Ich prácu vidno už v samostatných spisoch (Fajnor, Záturecký, Krno, Fundárek, Kármán, Poničan, Lauko a mnohí iní), či v príspevkoch do odborného časopisu, či v kolektívnych spisoch, ako bola Sbíerka uhor. zákonov. Len či sa na iných poliach vykonalo, čo sa malo?

Právny Obzor vydával som v Pešti v skromných rozmeroch a v skromnom počte exemplárov. Vzácnu službu urobili mi pri jeho odberaní českí kolegovia.

Roky vojny naplňovali nás neprestajným rozochvením a postávalo sa všeličo. Tak na pr. oznámil mi jedného pekného dňa môj dobrý známy P., že som pod policajným dozorom, čo vie od svojho syna, stojaceho v policajnej službe. Iní mali väčšie nesnádze. Tak môj priateľ Štefan Stanek, okr. sudca vo Vacove, ktorého denuncovali, že hral na klavíri a spieval ruskú hymnu, že sa exponoval za Čechov atď., dostal disciplinárku. S mojou ženou vyhľadali sme predsedu súdnej tabule Juhásza a podarilo sa nám docieľiť, že Stanka na ním podanú žiadosť penzionovali. Bolo pre tie časy príznačné, ale smutné, že jedna dáma z lepšej maď. spoločnosti musela svedčiť,

že Stanek klavíra vôbec nemal. Denunciantom bol istý holičský pomocník, pochádzajúci z Poľska. Keď sa mal potom súdu predstaviť, zmizol.

Tak prišiel rok 1918.

Spis o Slovákoch na maďarsko-slovenskom rozhraní 1918

V máji boli oné historické dni pražské, keď českí spisovatelia povedali to veľké osvobodujúce slovo. Môj priateľ dr. Vavro Šrobár, vracajúc sa z Prahy, požiadal ma v máji r. 1918 z poverenia kruhov pražských o vyhotovenie štatistiky Slovenska, kde by bolo vykázané, čo nám vlastne patrí. Ulohu tú som nevedel inak riešiť, ako prísno vedeckým pátraním, aké zmeny postávaly sa na národnom rozhraní od konca 18-ho storočia až po dnešné časy. Dáta staršie bral som zo spisu Korabinského: Geographisch Historisches und Produkten Lexikon (Pressburg 1786) a iných starších spisov. Výsledky svojej práce shrnul som v spise: Slovenské menšiny na maďarsko-slovenskom rozhraní. (Praha, kníhtlačiareň Politiky, r. 1918.)*

Hlasy proti Čechom na Slovensku za vojny

V tej miere, ako sa politická situácia začala neúspechmi svetovej vojny obracať proti Maďarom, začaly úrady robiť nátlak na obyvateľstvo, aby sa ozvalo proti Čechom. Stalo sa to jednako

* V úvode tohto spisu sú niektoré mýlne číselné výpočty. Interesujúcich sa o ne by som vďaka na to upozornil.

s dost veľkou námahou 3 sväzky Sbiery uhorských zákonov, aby naši a českí juristi mali prístup k žriedlam u nás platného práva.

Neoprávnene bolo vytýkané z jedného miesta juristom slovenským, že po prevrate nevyplnili svoju prípravnú úlohu tak, ako sa patrí. Juristi slovenskí vykonali skutočne, na čo ich sily stačili. Ich prácu vidno už v samostatných spisoch (Fajnor, Záturecký, Krno, Fundárek, Kármán, Poničan, Lauko a mnohí iní), či v príspevkoch do odborného časopisu, či v kolektívnych spisoch, ako bola Sbiery uhor. zákonov. Len či sa na iných poliach vykonalo, čo sa malo?

Právny Obzor vydával som v Pešti v skromných rozmeroch a v skromnom počte exemplárov. Vzácnu službu urobili mi pri jeho odberaní českí kolegovia.

Roky vojny naplňovali nás neprestajným rozochvením a postávalo sa všeličo. Tak na pr. oznámil mi jedného pekného dňa môj dobrý známy P., že som pod policajným dozorom, čo vie od svojho syna, stojaceho v policajnej službe. Iní mali väčšie nesnádze. Tak môj priateľ Štefan Stanek, okr. sudca vo Vacove, ktorého denuncovali, že hral na klavíri a spieval ruskú hymnu, že sa exponoval za Čechov atď., dostal disciplinárku. S mojou ženou vyhľadali sme predsedu súdnej tabule Juhásza a podarilo sa nám doceliť, že Stanka na ním podanú žiadosť penzionovali. Bolo pre tie časy príznačné, ale smutné, že jedna dáma z lepšej maď. spoločnosti musela svedčiť,

že Stanek klavíra vôbec nemal. Denunciantom bol istý holičský pomocník, pochádzajúci z Poľska. Keď sa mal potom súdu predstaviť, zmizol.

Tak prišiel rok 1918.

Spis o Slovákoch na maďarsko-slovenskom rozhraní 1918

V máji boli oné historické dni pražské, keď českí spisovatelia povedali to veľké osvobodzujúce slovo. Môj priateľ dr. Vavro Šrobár, vracajúc sa z Prahy, požiadal ma v máji r. 1918 z poverenia kruhov pražských o vyhotovenie štatistiky Slovenska, kde by bolo vykázané, čo nám vlastne patrí. Úlohu tú som nevedel inak riešiť, ako prísno vedeckým pátraním, aké zmeny postávaly sa na národnom rozhraní od konca 18-ho storočia až po dnešné časy. Dáta staršie bral som zo spisu Korabinského: Geographisch Historisches und Produkten Lexikon (Pressburg 1786) a iných starších spisov. Výsledky svojej práce shrnul som v spise: Slovenské menšiny na maďarsko-slovenskom rozhraní. (Praha, kníhtlačiareň Politiky, r. 1918.)*

Hlasy proti Čechom na Slovensku za vojny

V tej miere, ako sa politická situácia začala neúspechmi svetovej vojny obracať proti Maďarom, začaly úrady robiť nátlak na obyvateľstvo, aby sa ozvalo proti Čechom. Stalo sa to jednako

* V úvode toho spisu sú niektoré mýlné číselné výpočty. Interesujúcich sa o ne by som vďačne na to upozornil.

len málo kde. Ku cti vodcovstva slovenskej národnej strany treba povedať, že sa národne kompromitujúcich prejavov, okrem niektorých nevyhnutných fráz, nedopustilo. Peňažné ústavy slovenské nevydaly kolektívnych patriotických deklarácií.

Ale so strany niektorých našich ľudí sa predsa chyba stala.

K úlohám človeka verejne činného patrilo ozvať sa proti takýmto prejavom niektorých krajov, tak menovite kraja myjavského, kde sa začali stavať proti myšlienke československej štátnej jednoty. Učinil som to v Národných Novinách v rámci článkov o potrebe politickej organizácie (č. 35, 36, 37, 38, 40, 123 roku 1918). V čísle 40-om dal som výraz svojej nevole slovami: Hodní ľudia naši na Myjave, na Brezovej a v okolitých obciach rad radom robia takzvané patriotické osvedčenia, vyhovárajú, okúňajú sa tam, kde by mali právo požadovať. Ľuďom chybuje direktíva. A aby ju mali, nástojil som na svolaní Ústredného výboru strany. Udalosti v podjesení začaly sa prekotne vyvíjať: padlo Bulharsko, cúval západný front. Vtedy sme už nielen verili, ale pevne presvedčení boli, že čas zaslúbený je tu.

Asi v tom čase vybrali sme sa s pi. Olgou Houdekovou navštíviť v Czegléde internovaného dr. Šrobára, ale nepustili nás k nemu. Nechali sme mu iskrenné pozdravenie a pripravovali sme sa i my ostatní k nastúpeniu jeho púte.

Stretnutie sa s grófom Károlyim

Jedného pekného dňa v mesiaci októbri 1918 stavili sa u mňa Matúš Dula a Vladimír Makovický a oznámili mi, že musím ísť s nimi v dôležitej veci k istému advokátovi. Z celého ich chovania vytušil som, že išlo o čistú kurtoaziu. Patričný advokát bol dobrý známy oboch pánov. Išlo zrejme o stretnutie sa s gr. Károlyim, ktoré advokát myslím i na žiadosť gr. Károlyiho sprostredkoval. Ja som o účele schôdzky nevedel.

Gr. Károlyi aj prišiel. Ja pokladal som naše stretnutie za bezúčelné a aj som sa v tom smysle hneď v prítomnosti samého gr. Károlyiho vyslovil.

Prišla reč na naše desideria. Zo svojho nedávneho viedenského náhodného stretnutia sa a rozhovoru s mojím krajanom Dinerom Dénesom, dôverným človekom Károlyiho a pozdejšie jeho štátnym sekretárom, vedel som, že vláda — ktorá lapala sa v dvanástej hodine zúfalých prostriedkov k záchrane situácie — ani len v otázke povolenia autonómie národnostiam dosiaľ stanoviska nezaujala. (Neskôr po prevrate, pravda, vyniesli zákon o autonómii.)

Spýtal som sa grófa Károlyiho: — Teda autonómii by ste nám dali?

A keď on odpovedal vyhýbave, poznamenal som:

„Nuž — reku — pán gróf, z rúk Vašich by sme ju ani prijať nemohli, lebo vieme (súdiac podľa Chorvátska), že by ste nám ju statočne ani nedodržali.“

Rozišli sme sa bez najmenšieho výsledku.

Udalosti v maďarskom parlamente v októbri 1918

Historickému dňu nášho 30. októbra predchádzaly stále sa vyvinujúce veľké udalosti. K nim patrí deklarácia Rumunov a Slovákov v parlamente uhorskom. Slovenskú predniesol 19. októbra 1918 Ferdiš Juriga a slovami: „Itt az idő, most vagy soha! — vérünknek, Hruz Mária fiának, Petőfi Sándornak e szavai töltik be lelkünk s erősítik a Himnusz tüzével. Követeljük örendelkezési jogunkat életre-halálra!“ — žiadal sebaurčovacie právo pre Slovákov.

Martinská deklarácia

Všetko bolo dozrelo k pádu. Andrassy nútený bol vyhlásiť, že uznáva sebaurčovacie právo, proklamované a požadované Wilsonom.

Ani my sme neotálali. Dula v pravý čas zvolal Ústredný výbor národnej strany na deň 30. októbra 1918.

Ešte 29-ho cestoval som ta, do Martina. V ten deň pred obedom a po obede sme rokovali. A svitol deň 30. októbra. Zvláštna vec, aká slávnostná nálada a aká smelosť naplňovala srdcia naše. Nepriateľ nás gniavil, ale nemohol nás pripraviť o naše rozpomienky a z nich vyplývajúce vedomie, že sme i my svojho času boli samostatným národom. A i toto vedomie dalo vzpruženia silám našim, že sme sa v plnosti času odhodlali k revolučnému činu: striasť tisícročné jarmo.

31-ho pred obedom zostavili sme definitívnu

osnovu Martinskej deklarácie.* Boly rezolúcie dve: Zochova a moja; ba bol aj tretí návrh a to Jána Damborského. Prijatá bola Zochova, hlavne preto, „lebo v nej bola príslušnosť naša k československému národu vypuklejšie akcentovaná“.

Zochov návrh rezolúcie je známy. Môj návrh** rezolúcie znel nasledovne:

Shromaždenie Slovenskej národnej strany dňa 30. októbra 1918 v Turčianskom Sv. Martine usnieslo sa na nasledujúcom:

Shromaždenie s rozhorčením a lútosťou konštatuje, že smer krajinskej politiky proti Slovákom — tuto nepúšťa sa do rekriminácií pre minulosť a pripomína len sťažnosti z prítomnosti

* O doplnku Hodžovom k deklarácii píše R. W. Seton-Watson (v knihe: Slovensko kedysi a teraz, Praha 1931, str. 27) nasledovne: Prípravná debata v Martine odohrala sa vtedy, keď zprávy o revolúcii v Prahe a o nóte grófa Andrassyho, ktorou Monarchia prijala podmienky prezidenta Wilsona (v tom i neodvislosť československú a juhoslovenskú), ešte neboly došly na Slovensko. Preto i Deklarácia nereflektovala na tieto faktá. Stalo sa to až príchodom Hodžovým, ktorý doniesol zprávu z Budapešti, že československá neodvislosť bola už proklamovaná, že nie len víťazní Spojenci, ale i zahraničný minister Rakúsko-Uhorska priznal nárok na ňu. Vtedy vynechaná bola i požiadavka osobitného zastúpenia Slovenska na mierovej konferencii.

** Že by som ja bol predložil dve rezolúcie, ako o tom píše Naše revoluce (r. VIII., sv. 2., str. 148, 161, 163), zakladá sa na omyle. Pisateľ si to splietol s Damborského rezolúciou, ktorá bola súčasne s mojou 11. III. 1923 v Nár. Novinách uverejnená.

— ani po veľkých obetiach, ktoré Slováci počas tejto vojny na krvi a majetku v záujme krajiny s bezpríkladnou ochotou a obetavosťou doniesli, nepremenil a ich právne a spravедlivé nároky ani na jednom poli verejného života uskutočnenia nedošly.

Uradnou rečou súdobníctva a verejnej správy je v protive s národnostným zákonom (44. zák. čl. z roku 1868) len reč maďarská, pri čom je sťažnosť, že sa pri úradníkoch ani len na znalosť slovenčiny dostatočný ohľad neberie.

Urady sú pre národovcov slovenských zatvorené a menovite aj pri udeľovaní rímsko-katolíckych cirkevných hodností, vyšších i nižších, sa národne smýšľajúci jednotlivci obchádzajú.

Ľudové školy sú miesto toho, aby si v nich deti čím hojnejšie všeobecne potrebné vedomosti osvojili, nástrojom maďarizačným, keďže sú ľudové školy konfesiónálne následkom zákona o ľudovom školstve (27. zák. čl. z roku 1907), nakladajúceho, aby sa dieťa už v prvých štyroch triedach maďarsky hovoriť a písať naučilo, vo väčšej čiastke maďarské, štátne školstvo ale, počnúc od detskej opatrovne až po univerzitu, menovite i odborné školy, výlučne maďarské, kde vychováva sa mládež bez úplného porozumenia pre kulturálne a národné snahy Slovákov, následkom čoho je táže týmto snahám úplne odcudzená, zväčša nepriateľská, nemá ani len znalosti čítania a písania v slovenčine a hľadá na postupné vovádzania reči maďarskej do verejného života, školy a chrámu úplne ľahostajne, ba tože

na úkor vzdelanostného pokroku ľudu všemožne napomáha a tak na miesto toho, aby bola podľa povolanía svojho vedúcou triedou národa, z nehož pochádza, — následkom umelého odľučovania od tohože, s ním do protivy prichádza a stáva sa len prekážkou jeho pokroku.

Keďže k odstráneniu abnormálneho stavu, v nomž sa Slováci nachodia, ani administratívne súdobníctvo, ani parlamentárna činnosť následkom takmer úplného vytvorenia Slovákov z parlamentu možnosti nedáva.

Keďže sa tento stav vecí, k nemuž sa počas vojny ešte i nové sťažnosti — tak menovite na retrográdny volebný zákon — pripojily, ani s rovnoprávnosťou národností zákonami garantovanou, ani s požiadavkami demokracie srovať nedá, Slovenská národná strana s lútosťou konštatuje, že je všetkým týmto a sústrednením všetkej štátnej moci v rukách len jedného národa, národná existencia Slovákov v Uhorsku úplne ohrozená a keďže žiadnej nádeje niet, že by spravедlivé nároky slovenského národa od maďarských politických strán vôbec kedy uspokojenia došly, preto za potrebné uznáva v túto vážnu sveto-historickú chvíľu ozvať sa a predkladá vec národa slovenského aeropagu svobodných národov sveta, požadujúc i pre Slovákov právo samourčenia národov.

×

30-ho po obede sme vykonali revolučný čin slovenský. Nikdy neprišla markantná, reprezen-

tatívna osobnosť Dulova tak k platnosti, ako v tento deň. Začal hovoriť a plakal, a my plakali sme s ním. Revolučný akt, ktorý vykonalo 100 až 120 slovenských ľudí, nebol bez nebezpečenstva pre účastníkov. Bolo náhodou, že v deň nášho shromaždenia vypukla maďarská revolúcia. Krok náš stal sa ozaj v plnosti času. Je tragikum Maďarov, že zase zameškali získať národnosti, tak ako sa to stalo r. 1848, 1867 a 1914—18.

Pri manifestovaní za československý štát viedlo nás oduševnenie za našu vec a veľká láska a dôvera k Čechom — a hľadanie tajných klauzúl mimo deklarácie je smiešne. Jediné, čo bolo ako desiderium v užšej porade prijaté, bolo požadovanie samosprávy pre Slovensko.*

O usnesení vo veci samosprávy Slovenska

Pri tejto veci mali sme na mysli niečo podobného, ako mali jednotlivé krajiny ešte za Rakúška a čiastočne i potom. Že sa Česi, ktorí boli

* Vyhľadávanie tajných klauzúl vrhá zlé svetlo na tých, ktorí tam mali byť a vidieť i vedieť, čo sa tam stalo, ale tam neboli. Už usnášanie sa o autonomii bolo s ťažkosťami spojené, veď je pochopiteľné, že úmysel deklarujúcich a duch celého shromaždenia ťažko pripúšťal akési ešte radikálnejšie usnesenie.

Je smutné a nespravdivé, že na miesto toho, aby sa nám účastníkom shromaždenia za to všetko, čo sme uprostred ťažkých okolností vykonali a aj za cenné usnesenie ohľadom samosprávy, vďaka a uznania dostalo, museli sme sa znova a znova brániť proti neodôvodneným nápadom.

predtým najväčší autonomisti, toho nedomáhajú, má vysvetlenie v tom, že bývajú v samom srdci štátu v bezprostrednej blízkosti štátneho aparátu a moci, držiac temer všetky centrálné úrady, takmer celý ten centrálny štátny aparát v rukách svojich. Prof. Watson nám ako veľkú vec navrhuje sriadenie ministerstva, ktoré by malo ingerenciu na veci, dejúce sa v centru a na vymenúvanie.

Krajiny zamoravské majú nielen ingerenciu na tieto veci, ale ich skrže takmer výlučne svojich ľudí aj vykonávajú. Nepochopiteľné je však a svedčí o veľkej ľahkovernosti Slovákov, že neporozumeli tomu, že inak má sa vec s nami na periferii opodiaľ prameňov štátnej moci sa nachodiacimi, kde charakter kraja a ľudí vyžadoval, aby sa správa vecí našich dostala čiastočne do našich rúk.

Záujem štátny vyžadoval odbremenenie centra a umenšenie ploch trenia.

U človeka politicky školovaného bola táto vec samo sebou sa rozumiacim postulátom.

Náš revolučný výdobytok záležal z osvobodenia sa zpod jarma maďarského a zo spojenia sa s Čechmi. Spojenie toto bolo diktované, ako som tomu výraz dal i v Priebehu r. 1914, potrebou života, lebo malo v sebe všetky vlastnosti prakticky k dobru zanedbaného ľudu slovenského smerujúcej akcie. Voči akcii tejto bola politika uhorská malomocná a musela sa stroskotať.

Tým nie je rečené, že by sa o tom spojení i

kritické slovo povedať nedalo. Bola tu rozdielnosť v náhľadoch a hospodárskych záujmoch, ktorá musela viesť ku konfliktom.

Ale spojenie to znamenalo pre Slovákov nacionálnu záchranu a pre Čechov znamenitú posilu. Pravda, nie je tým povedané, že by historické zeme stálymi ohľadmi na nás neboly tu i tam v tom i onom nami hatené. Ale zas: Slovensko znamenalo pre Čechov most, ktorý ich spojoval so Slovanstvom.

Slovenská reč, ľud, mravy a zvyky sú povolané obrodne účinkovať na reč českú a ľud český; pokročilá česká kultúra obohacuje zas našu zastalejšiu. Ďalej: Slovensko je znamenitým odbytišťom pre industriálne články české a zas historické zeme odbytišťom pre nadbytok poľnohospodárskej produkcie slovenskej. Tým, že Slovensko leží na Dunaji (hovorí senátor Kornel Stodola v Slov. Denníku 8. apr. 1932), ono veľmi dvíha politický význam nášho štátu. Ale s druhej strany Slovensko, hoci sa ono stalo mostom i medzi republikou a Maďarskom, s ohľadom na značný prímiešok Maďarov politicky hodne zatažuje medzinárodnú situáciu republiky.

Čo sa priemyslu týka: na Slovensku by sa pod Maďarmi nebol mohol vyvinúť väčší slovenský priemysel. Slovenských podnikov bolo málo. Ale bol tu veľký počet iných podnikov, zamestnávajúcich mnoho robotníctva, a veľmi sa Slovenska hospodársky dotklo, že utratilo v Dolnej zemi odbytište pre svoje priemyselné články a pre svoje zvyšné pracovné sily, a dostalo na

krk celý sudetský, krkonošský a moravsko-sliezsky priemysel (ktorý ináč neutralizoval menej cenných možností vývozu do Uhier, než my). Je to stav, na ktorého náprave budú mať mnoho roboty ešte celé generácie.

Vedie sa spor vo verejnosti našej o starých a mladých. Dielom starých a starších bolo, že pomohli národ osvobodit'. Tým misiu svoju vykonali.

Všetko, čo je staré, sa pomaly prežije, — jediná pomoc proti tomu: duševné omladenie. Krok držať s časom, neskrehnúť v zdedených názoroch a prispôbiť sa novým časom.

Po štátnom prevrate

Návrat z Martina — V Budapešti ako povereník štátu
československého

Po martinskom shromaždení, ktoré takým divotvorným spôsobom koincidovalo s prevratom v Čechách, cestoval som 31. októbra 1918 domov; veselo sa mi cestovalo. Do vlaku nášho vstúpilo viac od frontu sa vracajúcich vojakov, ktorí dávali výraz svojej divokej radosti výstrelmi z pušiek do povetria počas jachania vlaku.

V Lučenci bola na stanici rabovka v plnom prúde; ženy odnášaly na chrbte emajlový riad, ktorý na stanici pochytily. Komický pohľad bol, ako zo sudov v skladišti, do ktorých vojaci narobili dierok prosto výstrelmi z pušiek, striekalo víno.

Najrušnejšie bolo v Budapešti, kde panovala panika, zapríčinená pochodom väčšieho počtu ruských zajatcov zo St. Budína, ktorí ušli z tábora zajateckého a tiahli do Budapešti. Aj v našej ulici už bolo počuť výstrely (v dome našiel som verného paladína dr. P. Fábryho, ktorý prišiel mojej ustrašenej rodine na pomoc). V domoch boli každú noc ozbrojené varty, ktoré strážili domy pred vniknutím ozbrojených tlúp. Obyvatelia domov museli sa na strážu nočným časom striedať.

Ja som sa zpod tejto povinnosti vykúpil, lebo stal som sa poverenikom štátu československého

v Budapešti (chargé d'affaires). Poverenie toto ma tak veľmi ani neprekvapilo, konečne žil som v Budapešti 8 rokov, znal som reč a prostredie, ako advokát a politik slovenský bol som k tomu aj trochu povolaný. Primeraný byt som mal v najkrajšej polohe pri Dunaji a mal som dosť hladké styky s ľuďmi.

Potrebné návštevy som porobil a netrvalo dlho, už som mal plné ruky práce. Tak asistoval som pri vyjednávaní Slovenskej národnej rady s orgánom vlády peštianskej straniva zamedzenia prelievania krvi na Slovensku. (Bol pri tom i dr. Pavel Fábry.)

Cez Budapešť tiahly české vojenské formácie, treba bolo zasiahnuť, aby im v prechode cez krajinu nebolo prekážané, lebo miestami strhly sa srážky. (O tomto by viac vedel rozprávať hlavný radca Pospíšil v Bratislave.)

Treba bolo organizovať vyslanectvo. Naporúdzi bol dr. Ladislav Szathmáry, jeho a neskoršie i dr. Pavla Fábryho som si attašoval ako sekretárov. Za úradníkov hlásili sa hneď aj českí šaržisti, ktorí sa s frontu vracali. Miestnosti boli najprv u mňa, potom v hoteli Astoria.

Situácia moja zo začiatku nebola nesnadná, stávala sa ale deň čo deň ťažšou. Pre isté difereencie trvalo moje úradovanie len veľmi krátky čas. Ešte v mesiaci novembri ustanovený mi bol za nástupcu dr. Milan Hodža.

V tom istom mesiaci tlačený bol v Prahe môj spis: Slovenské menšiny na maďarsko-slovenskom rozhraní.

Osadenie sa v Bratislave 1919

Veľmi krásneho poverenia dostalo sa mi vo februári roku 1919 v Bratislave, kam som sa z Pešti presťahoval, od ministra s plnou mocou, dr. Šrobára, ktorý požiadal ma o prevzatie vynikajúceho miesta v justičnej službe, čomu som ja ale k svojej veľkej ľúlosti vyhovieť nemohol, lebo som nenachodil v sebe tých individuálnych vlastností, aké sa v tom čase pre toto veľmi exponované miesto vyžadovaly.

Tak som pokračoval, súc od politiky odstavený a nemajúc verejného úradu, vo svojom starom remesle: v advokácii.

Život v Bratislave mal na sebe náter porevolučný. Bola to doba tvorenia. Práca referentov, mimo azda prestrelkov na tom a onom poli, napredovala vzorne. Trvalo to však iba asi rok, potom byly bratislavské referáty zadelené do príslušných ministerstiev v Prahe. Len škoda, že sa nepomýšľalo hneď vtedy na postupné usádzanie Slovákov v centrálnych úradoch a aj po boku prezidenta republiky.

Všetok slovenský politický a veľká časť kultúrneho života koncentrovala sa v Bratislave.

Poprevratové problémy

Celý roj problémov valil sa na oslobodené Slovensko a na samostatnosť svoju nadobudnúvší štát. Hneď tu spomeniem, že včlenenie Slovenska do republiky nemohlo sa diať ľahko a bez otravov, ako to býva po veľkej operácii aj s ľudským organizmom.

Nespomínajúc problémy zahraničnej politiky, uvádzam vzniklé vnútorné otázky, ku ktorým hlavne patrily:

1. Problémy administratívne a justičné.
2. Otázka zamestnania Slovákov v úradoch.
3. Otázky sociálne a otázka agrárnej reformy.
4. Otázky nacionalizmu slovenského.
5. Otázka pomeru štátu k cirkvám a
6. v súvisi s tými otázky pokrokovosti a konzervativizmu.
7. Celý roj hospodárskych otázok, vzniknúcich konkurenciou historických zemí.
8. Menšinové problémy.

Takto načrtaný prehľad tvorí len časť otázok, ktoré nami i dnes hýbajú.

Problémy po prevrate sa rozmnožily a celý život náš sa silno skomplikoval.

Svoj program pre riešenie týchto problémov vytvoril som si nasledovne:

1. Usilovať sa o dobrú shodu v národe medzi konfesiami, medzi Čechmi a Slovákami a medzi nami a inorečovými občanmi, starať sa o čím priateľskejší pomer medzi nami a našimi rodákmi za morom.
2. Pracovať v smere sociálnych, administratívnych a agrárnych reforiem.
3. Uplatňovať statočnosť v spravovaní vecí verejných. Podľa príkladu švajciarskeho, kde si v háklivých (na pr. rečových) otázkach s generozitou idú jeden druhému v ústrety (najmä teda majorita minorite), odporúčam takto pokračovať i u nás pri riešení našich problémov. Táto me-

toda jedine vedie k cieľu. Len nie úzkoprsose!

Bojoval som za tieto heslá v rámci slovenskej národnej strany, ktorej som bol r. 1921/2 predsedom a od tých čias členom, ale v nasledujúcom usilujem sa podať o nich svoju mienku, ako keby som nebol členom žiadnej strany. Úlohu svoju by som si bol obľahčil, kebych bol z oportunistických príčin schvaľoval všetko, čo sa robí. Ale myslím, že konám patriotickú povinnosť, keď vyslovujem bez obalu aj odchýľne názory, ktoré podľa mojej mienky povedú k radikálnejšej náprave vecí na Slovensku.

Z činnosti verejnej

Z činnosti svojej v národnej strane registrujem: publicistickú činnosť (seria článkov o samospráve Slovenska, župnej reforme a iných otázkach, v Nár. Nov. uverejnená), memorandum r. 1922 k rukám min. dr. Beneša vláde predložené, účasť na lokálnych zasadaniach a rozličných iných schôdzkach strany, reči na shromaždeniach voličov, ako aj prednášky v Bratislave a mimo Bratislavy, študijné cesty v republike ako aj v cudzozemsku.

Nikto mi nemôže vytýkať, že by som vo svojom verejnom vystupovaní nebol dbal o zachovávanie objektívnosti a slušného tónu. Kde som videl opačné pokračovanie, tam som to zavracaľ, tak v liste na predsedníctvo strany 28. jan. 1924, kde vystríham pred napadnutím osobnej cti protivníka (špeciálne osoby Šrobárovej), alebo pred preháňaním v opisovaní jestvujúcich väd.

Napriek takémuto svojmu chovaniu prichodilo mi v politickom poprevratovom boji zakúsiť veci, akých som ani za maďarskej éry nikdy nezakúsil: tak potvárania z demagogie a zahriaknutia vo verejnej schôdzi, surového urazenia v časopise atď. Nuž ale staly sa podobné a ešte horšie veci odo mňa väčším ľuďom!

Mimo politickej práce pripadly mi na verejnom poli rozličné iné úlohy.*

* Tak predsedal som päť rokov spolku pre postavenie pomníka generálovi Štefánikovi; organizoval som advokátov, už i preto, aby vedenie tohoto veľavýznamného odvetvia verejného života nevypadlo z našich rúk, fungoval som tam najprv ako predseda bratislavskej odbočky, potom ako predseda Sväzu advokátov na Slovensku. Pracoval som i odborne, literárne, za čas učil som na notárskom kurze.

V r. 1926—1930 vyšly mojou redakciou 3 sväzky „Sbierky súkromno-právnych zákonov uhorských“ vo vydaní nakladateľstva Univerzum. Do práce tejto pustil som sa vtedy, keď všetko moje agitovanie a písanie za vydanie sústavnej sbierky uh. zákonov a nar. v reči slovenskej skrz štát ostalo bezvýsledným. Nedostatok tento pociťuje naša prax dosiaľ a správe nášho štátu nemôžem odpustiť, že sa k dielu tomuto hneď zavčasu neprichytila už i v záujme exponovaných, maď. reč neznajúcich úradníkov a že táto vec prišla dnes do rúk cudzieho podujámateľa.

Zo svojho cirkevného účinkovania pripomínam niektoré momenty: účasť v 24-členovej, vládou vymenovanej komisii, účasť na zakladaní vnútornom-misijného spolku v Bratislave, z ktorého vyšla potom samostatná ev. cirkev bratislavská, účasť na synode trenčianskej a konventoch miestnej cirkvi bratislavskej, ako aj na niektorých konventoch dištriktuálnych a celocirkevných.

Reforma župnej správy

Staré — nové župy

Pričlenením Slovenska s cele odchýlnymi pomerami k zemiám historickým postavená bola správa štátu nášho pred ťažké úlohy, ktoré bolo možno riešiť úspešne iba tak, keby sa bolo so Slovenskom zaobchodilo ako so zvláštnym územím a keby sa bol šetril jeho doterajší vývin. Miesto toho sa tu unifikovalo a voviedol prísne centralistický režim.

Republika československá stála tu celá pod vlivom francúzskym* a odstrániac malé župy s ich samosprávou, dekretovala r. 1920 v zákone o župnom sriadení utvorenie 6 veľkých žúp, ktoré mohly vo forme Sväzu žúp spoločne vyko-

* Vo Francúzsku sa dôvodilo tým, že centralistická správa je tu nato, aby akoby obručou spájala štát z rozličných kmeňov a národov záležajúci v jeden celok. Tomuto cieľu ona skutočne slúžila, keď išlo oproti feudálnym veľkým pánom o stvorenie centrálnej štátnej moci vôbec. Pridružila sa k tomu vo Francúzsku aj tá okolnosť, že tam išlo o zabezpečenie republiky proti monarchistickým snahám, ktoré jestvujú podnes, k čomu jediným primeraným prostriedkom zdala sa byť silná centralizácia. („Francúzsko nemôže jestvovať iba centralizované.“) Toto centralizovanie šlo tak ďaleko, že po rok 1830 obecné rady a po rok 1848 aj starostov (maire) vláda vymenúvala; r. 1848 sa potom tá zmena stala, že si obce s niže 6000 obyvateľmi samé volily starostov. Preto dr. Bolt. Rieger píše v svojom spise o samospráve (Praha 1891), že francúzske departementy sú najnepatrnejšou formou samosprávy.

návať isté, ministrom určené, úlohy. Ale tento Sväz počas trvania žúp nebol vôbec uskutočnený a tak o krajiniskú správu po roku 1927 vôbec nebolo postarané.*

Smelo možno povedať, že väčšina Slovenska bola proti tejto zmene, a že ona bola revolučným národným shromaždením Slovensku naoktrojovaná.

Ja postavil som sa tiež proti odstráneniu malých žúp a žiadal som krajiniskú samosprávu pre Slovensko, ktoré dve veci súvisia. Učínil som to v článku Nár. Novín 16. novembra 1919, potom v serii článkov tamže r. 1920, ktoré vyšli r. 1921 v Turč. Sv. Martine ako samostatný spis „O samospráve Slovenska“.

Bol tu väčší počet menších a niekoľko väčších žúp, z ktorých takmer každá tvorila geografický celok a o ktorých prof. dr. Chaloupecký píše,

V novších časoch prišla i vo Francúzsku decentralizácia (rozšírenie právomoci valných shromaždení departementov) a dekoncentrácia (kompetenčným presunom z vyšších orgánov verejnej správy na nižšie). Stalo sa to zákonmi z 10. aug. 1871 a 5. apr. 1884 a menovite vládnym dekrétom z 5. dec. 1926, vynesným na základe zák. zo dňa 3. aug. 1926 (viď Práv. Obzor č. 4 z roku 1927). Zaujímavé je, že dekrét tento hovorí i o Sväze departementov v záujme hospodárskej regionalizácie, na poli zdravotníctva a sociálnej pečlivosti na spôsob nášho Sväzu žúp, i o značne širokom vymenúvacom práve prefektovom.

* Chyba bola spáchaná i na poli obecnej správy, keď notárom bolo odňaté kontovanie daní. Keďže berné úrady neznejú miestne pomery, vznikol z toho chaos — tak menovite i vo vedení katastru.

že sú staré, kmenové územia, tak staré,* ako uhorský štát, ba niektoré ešte staršie.

Do týchto tisícročných prirodzených útvarov zaťala sekera nepremyslenej unifikácie.

Ale odhliadnuc od ich dávnovekosti, hovorily čisto technické ohľady za ich podržanie.

Veľká výhoda je, keď sa apelačné veci riešia v blízkosti u župy, kde je ľahký kontakt medzi apelačným fórom s jednou, rozhodujúcim úradom a stránkou s druhej strany.

Sú úlohy administratívne, ktoré vyžadujú I. stupňové riešenie u župy, už aj z ohľadu na úradný aparát, akého okres nemá (tak veci vodnoprávne, hospodárske, technické) a sú autonómne záležitosti, ktoré sa na územie istého počtu okresov rozprestierajú.

Boj za podržanie starých žúp a župného sriadenia

V boji za podržanie žúp viedol ma prirodzený konzervatizmus — „quieta non movere“ — a zkušnosti zo Švajciarska, kde sú popri kantónoch s 500.000—600.000 obyvateľmi (kanton Basel) kantony s 22.000 dušami (Appenzell).

V boji tom nútený som bol konštatovať, ako už spomenuté, že sa župná reforma stala proti vôli väčšiny obyvateľstva, čo prieči sa demokracii, a nemohol som sa zdržať nenazvať pokračovanie zákonodarstva na tomto poli nie stavaním, ale deštrukciou (Nár. Nov. č. 8 a 9 z 11. a 12.

* Podobne dr. V. Concha na str. 179. svojho spisu „A közigazgatás reformja“, Budapešť, 1914.

febr. 1927). Fakt je, že sa rana, zapríčinená pretvorením malých žúp na veľké a pozdejšie odstránením i týchto a zavedením krajinkej správy — hoci táto správa bola korollárium snaženia i tých, ktorí boli za malé župy — podnes nezahojila. Na dediny premenené mestá: Mikuláš, Martin, Dolný Kubín, Levoča, Šahy, Rim. Sobota, Michalovce, Zlaté Moravce, Komárno volajú po náprave.* Všetky tieto a iné býv. župné sídla utratili odchodom úradníctva župy i národnú oporu, ktorú v ňom mali. Možno, že sa okresy časom osvedčia, ale to nemiení na veci, že geografická poloha Slovenska a konfigurácia samých bývalých žúp vyžadovala ich podržanie v záujme zase rozumnej decentralizácie správy na Slovensku samom.

Lebo je nesporné, že keď návrh na zavedenie krajinkej správy mal na mysli istú decentrali-

* Dr. V. Concha zmienuje sa na 184. strane spisu „A közigazgatás reformja“ o zmene župných teritorií nasledovne: „Ezeknek területén csak a legnagyobb kímélettel s óvatossággal lehet változtatni, mert hiszen ezek valóságilag lelki egységek, a melyeket nem lehet egyszerűen késsel szétdarabolni.“ (Po slovensky: Nejaké zmeny teritoriálne možno tu robiť len s najväčšou šetrnosťou a opatrnosťou, lebo veď ony (totiž župy) sú ozajstné duševné jednotky, ktoré nemožno prosto nožom rozkúskovať.) Konceduje, že jednotlivé menšie župy možno i spojiť. Váhu kladie na podržanie žúp, ako verejno-právnych korporácií z ohľadu na ich úlohu ochrany ústavy.

Rumunsko, Juhoslávia župy ponechaly. Formácie župám podobné má Anglia, Francúzsko, Nemecko a iné štáty.

záciu správy centrálnej, na druhej strane správu Slovenska priveľmi scentralizoval a to na priveľmi odľahlom bode.

Keby administratívne centrum Slovenska ležalo tak, ako Praha, Brno, prostred krajiny, bolo by azda ľahšie možno znášať odstránenie žúp. Z dôvodov unifikračných, z národných príčin — úplne mýlnym pochopením úlohy niekoľkých malých národnostných žúp, ktoré mali práve v národnostnom ohľade poslúžiť — braly sa u nás malé župy, potom z národných príčin — ohľadky na české pomery — župy veľké, ktoré dr. Kramář nazval tak ako i ja neprirodzenými, umelými útvarmi.*

O novej župnej reforme zmienujem sa v Nár. Nov. (č. 11 z roku 1922) nasledovne:

Ako vieme, ústavodarné Národné shromaždenie usnieslo sa na tom, že na Slovensku má byť na miesto doterajších 17 žúp (sú to župy: Bratislavská, Nitrianska, Tekovská, Hontianska, Novohradská, Komárňanská, Trenčianska, Turčianska, Oravská, Liptovská, Zvolenská, Spišská, Gemerská, Šarišská, Abaujtorňanská, Zemplínska a Užhorodská) 6 veľkých žúp, a to: župa XV., záležajúca zo župy Bratislavskej, západnej časti župy Nitrianskej a časti župy Komárňanskej, so sídlom v Bratislave; župa XVI., záležajúca z východnej časti župy Nitrianskej, juhovýchodného výbež-

* V boji za podržanie žúp konal som niekoľko shromaždení, tak v Trenčíne, kde stáli ľudia na schodoch župného domu a kde mi pomáhal sám dr. Karol Stúr, ktorý, hoci agrárnik, deposedovanie svojho mesta veľmi ťažko niesol. Keď som ale Trenčanom urobil návrh — vydávať orgán k obrane žúp v spolku s ostatnými interesovanými, nebol uskutočnený, čo tu uvádzam ako znak neschopnosti Slovákov brániť svoje práva.

ku župy Trenčianskej, západnej časti župy Tekovskej, časti župy Komárňanskej a Ostrihomskej, so sídlom v Nitre; župa XVII., záležajúca z Trenčianskej (bez jej juhovýchodného výbežku), z Oravy, Turca a mesta Kremnice s okolím, so sídlom v Turčianskom Svätom Martine; župa XVIII., záležajúca zo župy Zvolenskej, Novohradskej, Hon-tianskej, východnej časti župy Tekovskej, časti župy Gemerskej s Rimavskou Sobotou, so sídlom vo Zvolene; župa XIX., záležajúca zo župy Liptovskej, Spišskej (bez jej juhovýchodného výbežku) a časti župy Gemerskej, so sídlom v Liptovskom Svätom Mikuláši; župa XX., záležajúca z juhovýchodného výbežku župy Spišskej, ďalej zo župy Šarišskej, Abaujskej, Zemplínskej a Užhorodskej, so sídlom v Košiciach. Podľa dôvodov zákona (Tisly Nár. shr. r. 1920, str. 33) mali byť župy tak tvorené, aby tvorily hospodárske celky a aby boli volené za ich sídla kultúrne a hospodárske strediská žúp.

Nové rozdelenie žúp na Slovensku stojí s týmito postulátmi v protive.

Práve naše staré župy sú geografickými a hospodárskymi celkami s dávnymi viac uprostred nich ležiacimi prirodzenými kultúrnymi a hospodárskymi centrami.

Z celého vysvitá, že župy slovenské padly v obeť pre-kotnej unifikáčnej snahe.

Zákonodarca mal pred sebou ako vzor francúzske de-partmenty s ich priemerne asi 500.000-vým obyvateľstvom a na ich veľkosť prstrihol aj naše župy — pravda, na Slovensku bez ohľadu na minulosť žúp a na ich prirodzené hranice.

Násilné vykonanie unifikáčnej šablony na Slovensku nie je odôvodnené ani z príčin administratívnych, ani momentmi úspory a politiky. Niektoré zpomedzi nových žúp sú v dnešných daných pomeroch až priveľké, aby ich jeden župan zdarne mohol spravovať, ztadiaľ snaha nechať v niektorých z nich i naďalej župné expozitúry. Teda mixtum compositum.

Čo sa úspor týče, o tom môže byť azda reč v Čechách, kde budú ešte len tvoriť nové župy, nie však u nás, kde

by sa už jestvujúce zariadenia zbytočnými a nové nákladné budovy a spojovacie dráhy potrebnými staly. (Len adaptácia zvolenského zámku na tieto ciele by stála vraj 9 milionov korún.)

O nedostatku bytov pre úradníkov a rozhorčenosti spojenej s prekladáním úradníkov do nových sídel — ani nehovorím.

Sú vážne politické momenty, týkajúce sa najmä otázky česko-slovenskej, ktoré indikujú, aby zmena terajších žúp sa vôbec — najmä v terajších rozháraných pomeroch — nestala; obyvateľstvo každej župy, ktoré utratí samostatnosť a každého sídla takejto župy, ktoré preložením župného sídla na existenčných záujmoch svojich utrpí škodu, a niektoré z nich stane sa dedinou, bude na republiku hľadieť nevraživým okom, a zas utrpí pomer československý. Čo nám ani Maďari neurobili, — povedia Dolnokubíneci, Trenčania, Bystričania atď. — to nám urobili Česi, — bude refrainom sťažností.

Oproti týmto veľkým výhodám ani zďaleka nevyváža výhoda, že veľkými župami dosiahne sa v niektorých národne ohrozených krajoch väčšina a tým nadvláda živlov „spolahlivejších“.

Je pravda, že sriadením veľkých žúp posilnené budú živly národné terajších, na rozhraní slovensko-maďarskom sa nachádzajúcich žúp, ale zas na druhej strane posilnené budú živlami maďarskými menšiny a nenárodné živly tých žúp, ku ktorým tamtie pridané budú. Ak by ale úmyslom reformy bolo znemožniť i inorečové menšie župy, by to bolo proti prirodzenému právu tamejšieho obyvateľstva.

Voľakedy nás upomerňovali v cirkvi protestantskej a celé to upomerňovanie poslúžilo len väčšiemu rozhorčeniu, nesvárom a rekrimináciám v cirkvi.

O nebezpečenstve, hroziacim so strany národne neprebudovaných žúp ich správe, len niekoľko slov.

Pred tohoročnou synodou evanjelikov na Slovensku mali sme poradu o tom, či je ona radná, či nebudú mať na nej majoritu práve tieto živly národne neprebudované a cirkvi

nemecko-maďarské. Len jednohlasovou väčšinou (7 hlasmi proti 6) rozhodli sme sa za synodu, také boly obavy pred najhorším — a výsledok dokázal, že živly, pred ktorými mali sme obavu (Gemercania, Východné Slovensko), volily a chovaly sa „lojálne“ a len malá časť rodených Nemcov a Maďarov zaujala intrasigntné stanovisko.

Táto zkušenosť a vyššie opísané nevýhody novej župnej reformy maly primäť našich vedúcich politikov k odstúpeniu od navrhovanej reformy žúp, najmä čo sa týče utvorenia nových veľkých žúp.

A jestli by všetky tieto dôvody nestačily, je ešte jeden vážny dôvod, ktorý hovorí za zachovanie starých žúp, a to je ohľad na samosprávu Slovenska.

„Země by mohla býti zachovaná pouze tehdy (hovoria „Tisky Národného shromaždenia“ z r. 1920, str. 30), jestli by župy byly malé a tedy četné; tu by však vzešla značná hypertrofie úřední, jež by správu jen komplikovala a byla nad to velmi nákladná. Jestli že však jsou utvořeny župy veliké, mohou cele dobře zastoupiti zemi a úkoly, jež dosud země zastávaly...“

Týmto zákonodarca chce odbiť nárok Slovákov na samosprávu Slovenska, ale celkom neprávom, lebo veľké župy, v nijakom ohľade nemožno porovnať so zemiami, čiže s krajinami.

„Při zrušení zemí šlo o scelení národa česko-slovenského myšlenkou jednotného nerozdílného státu. Pro pěstování samosprávy postačí župy.“ (Tamže str. 34.)

Tu zase poznamenávame, že ani v Čechách ani na Morave niet sa čo obávať akéhosi separatizmu zemskeho, na Slovensku však je scelenie národa slovenskeho nevyhnutným, lebo Slovák musí si podľa dr. Kramára najprv zamilovať slovenčinu a len potom bude mať pravý zmysel i pre širší celok.

Končím s tým, že to, či sú pre Čechy a Moravu potrebné veľké župy, nech si tam sami rieša: my však musíme na tom stáť, že u nás veľké župy sú nemožné a nepotrebné.

Keď dospelo k tomu, čo sa predvídať dalo: k odstráneniu veľkých žúp, treba bolo znovu zaujať stanovisko v záujme záchranu župného sriadenia vôbec. Činím to r. 1927 v cykle článkov v Nár. Novinách pod nadpisom „Na záchranu žúp“. Z čísla 12. roku 1927 podávam nasledovné:

Župan dr. Juraj Slávik v novoročnom čísle Slov. Denníka brojí tiež proti odstráneniu žúp. Podľa neho bola zemska centralizácia možná v Čechách a na Morave, kde všetky komunikácie, inštitúcie, kultúra, život sbieha sa v Prahe a Brne. Poloha Bratislavy je príliš excentrická. Je podľa neho veľkou výhodou, keď je druhá inštancia v dosahu rúk. Pri zemskej správe so sídlom v Bratislave by styk vrchností II. fóra s ľudom bol obťažný. Župný úrad môže ovládať župu, a preto je on, dr. Slávik, za ponechanie žúp.

Uznáva za možné utvorenie reformy pri podržaní žúp tak, že by zemska správa bola v istých veciach najvyššou inštanciou.

V podobný asi zmysel vyznieva článok dr. Ivana Dérera v Robotníckych Novinách (č. 292 z r. 1926).

České hlasy za župné sriadenie

Dr. Meisner citoval v svojej reči pri debata o reforme správy (Rob. Nov. č. 3. z r. 1927) slová Švehlove:

„Ke konci chci se zmíniti o slově „svéráz“. Jestliže bych chtěl šířiti nějaký svéráz, podívám se, v čem Slovensko vyrostlo. Slovensko vyrostlo ze župního zřízení jako žádná země. Jestliže již chcete i tento moment jistého vstříc vyjítí ukázat, věřte mi, že na tomto poli bych toto vlastenectví moc rád viděl. Dokažme, že to, co se vytvořilo na Slovensku, bude se aplikovat na nás, když se přizpůsobíme Slovensku, prokážeme to vstříc vyjítí zájmu Slovenska, a když s tím počítáme, bude nejlépe, když tento způsob za-

vedeme u nás také.“ „Že by někdo mohl myslet, že župní a stoliční zřízení na Slovensku je zrušitelné, to je nemožné.“*

* Dr. Boh. Rieger služby, ktoré župy vykonaly slobode národa, nasledujúcimi slovami hodnotí (O samospráve, str. 56):

„Rozdělení Uher na komitáty, slov. stolice, podobá se rozdělení Čech na kraje. Také stoličné resp. krajské zřízení v obou zemích za starší doby vykazuje mnohou obdobu. Jako kdysi v Čechách konaly se krajské sjezdy, a veřejnou správu zastávali krajští hejtmané, králem jmenovaní i jiní úředníci, volení ze stavů krajských, tak i v uherských župách konaly se stavovské kongregace etc.

Ale v Čechách krajská samospráva časem klesla, kdežto zřízení stoličné v Uhrách pravidelně se vyvinulo, ustálilo a také podnes zachovalo.

Tou dobou, když v 18. a 19. století u nás zavládla správa zeměpanská, byrokratická, komitáty osvědčily se pevnými zárukami zemských svobod, posledními baštami celé uherské ústavy.“

Citov. autor dokladá (str. 57), že ich „zřízení aristokratické či feudální tak jako kdysi v Polsku mělo za následek „více svobody než pořádku“ a „více libovůle než svobody“ a že sa na administráciu župnú nehladelo priaznivým okom. Tak, že ona vyvolávala a z čiasťky aj vyvolala reformy (tak z. čl. 21:1886, čl. 6:1876, čl. 1 a 12:1883). R. 1891 predložený bol krajinskému snemu uhorskému obšírny návrh zákona o upravení správy a autonómie v župách v 289 §-och. (Stal sa z neho XXXIII. zák. čl. z r. 1891: O úprave župnej administrácie, záležajúci len z 2 §§-ov, z ktorých prvý hovorí, že administráciu v župách konajú štátom vymenovaní úradníci. Do života zákon nevstúpil.)

Bolo v návrhu zákona postarané o právo municipií určiť rozdelenie žúp na okresy (citov. spis str. 115), ktoré majú istý samosprávny organizmus v radách okresných (okresy majú právo vyrubovať i prirážky).

Tribuna podľa Nár. Nov. z 18. jan. 1925

píše:

„Zachovejte staré historické celky, jež lidu přirostly k srdci.“

Konklúzia

K týmto mienkam pripojujem sa i ja a nie som toho náhľadu, že na Slovensku muselo byť všetko tak zariadené, ako v Čechách a na Morave, lebo že „Slovensko nesmie mať viac práv“ (výpoveď slovenského predáka).*

Čechy majú centrálné úrady, historické zeme majú najvyššie súdy a aj niektoré inštitúcie, ako zemská školská rada, ktoré my nemáme, mali dlhé roky po prevrate zemskú správu, ktorej sme my nemali; nepovoliť správu v niečom od týchto zemí odchylnú znamenalo slúženie fantomu unifikácie. A musím upozorniť, že vo Fran-

Ustanovizeň táto určená mala byť len pre župy, ktoré majú vyše 3.000 štvor. km rozlohy, kde teda jej potreba sa skôr objavuje. A nezaviedla by sa reforma táto obligátorne a všeobecne, ale na anglický pokusný spôsob pripúšťa sa fakultatívne, podľa konkrétnych miestnych pomerov. Možno totiž sriadiť radu okresnú alebo len v jednom okrese, alebo v niekoľkých, alebo vo všetkých okresoch jednotlivej župy, aj tak, že sa pre dva okresy sriadi jedna rada okresná. Predsedom rady je okr. slúžny.

* Ani v rakúskych zemiach nebolo úplnej uniformity medzi zemiami: tak ohľadom složenía volebných telies zemských (na Morave sú národne rozdelené volebné telesá), ohľadom voľby do snemu (v Tyrolsku a Vorarlbergu volia tajne, inde ústne), ohľadom sriadenia okresných zastupiteľstiev (Čechy ich majú, Morava má tak zv. silničné výbory) atď. Halič má svojho ministra krajana.

cúzsku nútení boli pod tlakom verejnej mienky reštituovať väčší počet zrušených sborových súdov.*

Nová krajinská správa

Sväz žúp

Sväz žúp mohol plniť len kulturálne, hospodárske a pod. úlohy, nie ale úlohy správy, lebo by to bolo involvovalo popri podržaní župných úradov kreovanie najvyššieho inštančného fora v krajine. Toto ale u nás nechceli. Povstalo preto dilemma: alebo župy a popri nich Sväz bez správnych úkonov, alebo pomínutím žúp krajinu so správnymi úkonami a okresy. Tak povstal — ale len po tuhých parlamentárnych bojoch — zákon o politickej správe krajinskej.

Debata o organizácii krajinskej politickej správy v Nár. shromaždení

Debatu započal posl. Hrušovský v schôdzi snemovne dňa 30. júna 1927 („Tisky nár. shromaždenia“ z r. 1927, str. 2025) slovami: „Ešte nikdy neujal som sa tu slova s tak boľným pocitom, ako pri terajšej debata.“

„S neuveriteľnou ľahkomyselnosťou, úžasným hazardovaním s budúcnosťou tohoto štátu ide sa tu do experimentu, ktorý musí priviesť k ďalšiemu rozviazaniu jednoty československého národa a ktorý preto historia označí za najťažší zločin, ktorý bol spáchaný proti Československému štátu.“

V tom smysle rečnili i dr. Dérer a dr. Meisner (Rob. Noviny z 1. júla 1927):

„Kto nám poskytne záruky pri tendencii, ktorá panuje na Slovensku a pri separatistickom moravskom stanovisku

* Viď o tom Právny Obzor č. 9. a 10. z roku 1920.

lidovej strany, že v Československu jedného dňa nebudú sriadené zemské snemy vo všetkých štyroch územiach? Tak budeme mať v malom štáte, ako je Československo, jeden štát a v ňom 4 ďalšie štátiky. Švehla sám vyhlásil, že náhle máme štyri snemy, znamená to rozklad ríše.“

Dr. Hoetzel hovorí (Bratislava, číslo 1., 2. 1928): „Pracovať pre zem Slovenskú znamená pracovať pre Maďarov.“

Úloha referenta zákona dr. Hallu oproti týmto neuveriteľným výpadom nebola nesnadná. (Vid' „Tisky nár. shrom.“ z r. 1927, strana 1927 a nasled.) Jeho ozaj krásne štátnické slová zneli nasledovne:

„Poslanci Hrušovský a Dérer prorokujú príliš čierne, keď vidia v slovenskej zemi zárodok rozvratu republiky, — sú príliš angažovaní opozične.“

„Je isté, že úlohy tejto oblasti (Slovenska), o ktorých autonomne pojednávať bude voľný sbor, znamená budú upútanie pozornosti na národné veci slovenské, kultúrne i hospodárske, budú prebúdať slovenský patriotizmus. Či je to niečo nebezpečného, protištátneho? Ja v tomto patriotizme vidím stupeň k štátnosti, ktorá Slovensku bola cudzia a neznáma.“

„V prospechu a blahobyte zeme a národa slovenského vidím úspech a blahobyť republiky.“

„K práci tej pozývame všetkých, i posl. Hrušovského a Déreera, ktorí sa presvedčia, že dnes hovorili de strigis, quae non sunt a ani nebudú.“

Doterajšie fungovanie krajinkej správy

Zákon o politickej správe krajinkej (Sb. z. a n. č. 125/1927) znamená pokrok v decentralizácii správy centrálnej, s druhej stránky, pravda, hoci ním uskutočnená bola aj istá začiatočná

forma samosprávy, krok nazad, lebo ním veľmi scentralizovaná bola správa Slovenska.

Z politických obáv, ktoré boli prejavované, sa dosiaľ nič nespĺnilo. Tak Slov. Denník (č. z 1. jan. 1932) konštatuje, že krajincký výbor pracuje bezvadne, ani len nacionálnej opozície niet, aká je v parlamente, a o všetkom sa usnášajú takrečeno jednohlasne.

Nová správa vykonala veľké veci, vďaka in-taktnosti a súcosti ľudí na jej čele stojacich, i jej úradníkom, a vďaka značným prostriedkom, ktoré jej stoja k dispozícii.

Výhodou krajinckého vybavovania vecí oproti žúpam je, že u krajiny je jednotné vybavovanie zaručené a že sa tam referenti môžu špecializovať.

Pravda, keby sme sa jednotnosti prísne pridržiavali, nebolo by možné jednotné vybavovanie vecí ani v troch resp. štyroch krajinách rozličnými krajinckými správami a muselo by sa všetko v ministerstve koncentrovať. To platí viacmenej i o špecializácii referentov.*

* Najnovšie ozývajú sa hlasy — tak na pr. Masarykovou akademiou práce odmenený spis — za reorganizáciu železničných riaditeľstiev i za decentralizáciu železnickej správy, pravda, v tom smysle, aby riaditeľstvám udelená bola väčšia právomoc. Poukazuje sa na Nemecko.

Dnešný stav je taký, že prezident riaditeľstva je viazaný k aprobácii ministerstva i pri najmenšom výdavku, povedzme pri opatrení nejakej knihy pre riaditeľstvo. Fotografie vyvesené na jednotlivých stanicach vedené sú v kartotéke ministerstva a nie je možné preložiť jediný obraz z jednej stanice do druhej bez jeho aprobácie.

Vady krajinkej správy

Vytýka sa krajinkej správe ako politická v a d a, že tretina jej členov je z politických strán- níkov vymenovaná. So stránky vecnej vytý- ka sa jej ťažkopádnosť, čo je pri zábehu 486.437 čísel v roku 1931 ani nie div. Aby prezident kra- jinskej správy mal prehľad i len nad najvážnej- šími vecmi, musí pracovať do noci. Vytýka sa jej ďalej, že nemá kontaktu s ľudom, čo je pri vzdialenosti centra skutočne ani nie možné.

Zaťažuje krajinckú samosprávu stále nevyhnut- nosť aprobácie shora, či v hospodárení a či v inom.

Dozor z administratívneho centra na pr. na poli verejných prác je ťažký (kým v župe mohol prvý funkcionár kontrolovať na mieste rozličnú prácu, na pr. pri cestách).

Kým je centrum výtečne vstrojené odborníkmi, je v okresoch opak toho: traja- štyria juristi u takého okresu, ako je na pr. ži- linský, nemôžu dobre ovládať tie rozličné od- vetvia správy im sverenej. Zpomedi 77 okresov je 20—30 slabých, nie sebestačných.* Ich zväčšo- vanie pohlcovaním druhých narazilo by na naj- väčší odpor.

Nevýhody vzdialenosti administratív- neho centra ilustrovali mi odborníci z oboru poľ- nohospodárskej správy niektorými príkladmi.

Ak v niektorom odvetví správy, tak v poľno-

* Viď o tom spis Kolomana Peťku: Okresné sriadenie na Slovensku (Trenčín 1931).

hospodárstve bol styk s obecnstvom dôležitý. Na pr. vo veciach plemenárskeho licentovania, alebo ak išlo o pašienku, vybavila sa vec osobne u blízkeho župného sídla. Župný referent vo- pred dal aprobáciu k istému riešeniu veci, župa bola druhým a posledným forum a zaujatím sta- noviska referenta odpadla už vopred každá mož- nosť apeláty, ktoré sú dnes na dennom poriadku.

V župnom výbore boli zástupci rozličných okre- sov, ktoré oni poznali, čoho dnes v krajinckom výbore niet. V odborných kruhoch panuje mien- ka, že je Praha ako najvyššia inštancia v poľno- hospodárskych veciach nepríhodná, lebo tam naše miestne pomery neznajú. Ministerstvo orby by sa malo obmedziť na dozor a prípravu legislatívy, event. nech by fungovalo ako apelačné forum v najdôležitejších veciach zásadných. O chaose, ktorý nastal po prevrate v správe Slovenska, sved- čí na pr. nasledujúce: Za Uhorska boly v župách hospodárske inšpektoráty ako samostatné úrady, podriadené samému ministerstvu. Roku 1922 pri- delili týchto inšpektorov ako referentov k žup- ným úradom. R. 1928 boly zas utvorené ob- vody okresov pre tieto agendy.

Vzdialenosť Bratislavy veľmi nevý- hodne pociťujú na poli verejných sta- vieb. Podujímатели a remeselníci sa sťažujú, že musia cieľom nahliadnutia do plánov a roz- počtov a cieľom opatrenia podmienok súbehu a tlačív, podujímателя aj cieľomourgovania výplat dochádzať do ďalekej Bratislavy, kde je výplata pre preťaženosť agendami a iné príčiny,

veľmi pomalá. Hlavný dozor ztadiaľ je s útratami a meškaním času spojený.

Preto dávajú v kruhoch týchto prednost' predošlému systému, keď boli v župách úplne samostatné štátne stavebné úrady. V samom referáte pre verejné práce — napriek tomu, že uznávajú, že len krajinská správa môže zadarmo vykonať veľké úlohy a je preto nepostrádateľná — nútení sú koncidovať viaceré vady systému. Pre odľahlosť Bratislavy vyžadovala by sa decentralizácia tohoto rezortu. Technické oddelenia okresných úradov sú však pre túto decentralizáciu neprihodné, majú malú pôsobnosť. Ony sú len pomocné úrady, konajú len podradné úlohy a len menšie stavby. Len niekedy z poverenia referátu verejných prác i oferty otvárajú. Vo veciach ciest majú práva ako bývalé uhor. štátne stavebné úrady, ale veľké stavby nevykonávajú, keďže rekonštrukcia ciest je spojená so „silničným fondom“.

Likvidovanie výplat za stavby urgovať treba u referátu verejných prác. Ale tu často treba ešte len úver nechať poukázať u ministra. Keď úver v niektorom prípade nie je tak veľký, že by sa z neho všetko mohlo vyplácať, na posledné splátky už niet peňazí, preto sa konečná suma poukazuje až po kolaudácii. Táto sa ale pre rozličné ťažkosti často tak neskoro robí, že aj roky prejdú. Následkami presťahovania sú potom časté procesy, menovite i o výšku úrokov.

Pri býv. uh. štátnych stavebných úradoch bolo pri veľkých stavbách centrálné vedenie stavby

(épitó vezetőség). Ale vykonaním iných stavieb a stavbou škôl poverený býval župný štátny stavebný úrad a štát cestou berného úradu poukazyval to, čo stavebný úrad žiadal. Pri splátkach nikdy neboly sťažnosti pre oneskorenie výplaty, lebo hlavnou starostou bolo, aby podujímateľ obdržal peniaze na čas. Šéfovia býv. uh. stavebných úradov boli starší zkušení odborníci, kdežto u nás je to dnes všetko v Bratislave koncentrované a vidiek je takrečeno evakuovaný, je bez odborníkov.

V referáte priemyselnom tak isto uznávajú ťažkosti, vyplývajúce z rozlohy Slovenska, uznávajú, že lokálne zkušenosti majú veľký význam a že v župách sa veci rýchlejšie vybavovali, lebo kancelárska manipulácia sa pri menšom počte čísel ľahšie ovládala.

U nás trúfajú si dnes vybavovať veci na základe aktov a v tom, že sa úradníci lepšie môžu špecializovať, vidia výhodu krajinskej správy pred župnou.

Proti záplave stránok z vidieka bránia sa tým, že neprijímajú stránky bez advokáta, alebo ak nepríde sekretár politickej strany s plnomocenstvom.

Tu poukazujem na môj viac ráz vyslovený a aj ministrom dr. Jurajom Slávikom sdielaný náhľad, že by bolo predsa len výhodnejšie, keby bola druhá inštancia v dosahu rúk a že je nezdravé, keď je vidiek formálne evakuovaný od vynikajúcejších odborníkov.

O samospráve Slovenska

Za vybudovanie krajinkej samosprávy

Zástoj, ktorý Slovensko dnes v štáte našom hrá, je taký, že všetky veľké ciele štátu spočívajú najviac na pleciah českých; poslúžilo by štátu a Slovensku, keby sa vždy viac a viac spoločných úloh uložilo na plecia obyvateľov Slovenska. O zisku, plynúcom z postupne vždy väčšieho zamestnania síl domácich, ani nehovorím. Tomu cieľu by mala slúžiť i samospráva Slovenska.

Rozpísať sa i o samospráve stalo sa aj preto potrebným, lebo autonomistickému hnutiu vytýka sa neujasnenosť, autonomizmus vyhlasuje sa za frázu a pod. Chtiac sa o veci určitejšie vyjadriť, dokladám hneď tu, že uskutočnenie samosprávy neočakávam pred príchodom všeobecných normálnych okolností.

Je známou vecou, že obce, župy, krajina a štát môžu byť spravované s účasťou alebo bez účasti obecnstva, závisí to od vôle občianstva, od jeho politickej zralosti a stupňa jeho vzdelanosti.

Po prevrate byly u nás obce* a župy, v Čechách a na Morave aj zeme spravované vymenovanými komisiami. V Rusku bolo pred tým samoderžavie, inde absolutistický režim. Dnes sa to zmenilo a mnohí želajú si aj u nás ďalšie vybudovanie sa-

* Boly časy, keď aj vo Francúzsku byly obce vymenovanými jednotlivcami spravované.

mosprávy. Politická uvedomelosť obyvateľstva nášho od prevratu veľmi stúpila.*

V doterajších reformách chýbala plánovitosť. Reforma musí smerovať nie k tomu, aby sa na Slovensku búralo, ale aby sa na jestvujúcom niečo nového, vyššieho vytvorilo. Nijaká obeť nie je priveľká, ktorá sa donesie v záujme dobrého československého pomeru a pokoja v štáte. Mám pevnú nádej, že to nahliadnu i tak rozhladení činitelia, ako sú dr. Milan Hodža, dr. Vavro Šrobár, dr. Ivan Dérer a ich spoločníci.

V správe Slovenska nastal utvorením zákona č. 125/27 istý pokoj. V hnutí za samosprávu by sa mohlo hovoriť o mŕtvom bode, zvlášť i preto, že nás zavalily ťažké hospodárske otázky, ktoré strhujú všetku pozornosť obecnstva na seba. Keďže ale hnutie je tu, treba sa nám s ním zaoberať. A tu podávam najprv historikum hnutia samosprávneho.

Historikum hnutia samosprávneho

Čoho predtým nebolo, stalo sa počas vojny skutkom: politická kooperácia Čechov a Slovákov. Bolo to zo začiatku len v cudzozemsku. V rámci tejto kooperácie hľadala sa aj úprava vzájomného pomeru Čechov a Slovákov, resp. Slovenska a historických zemí. V Rusku a v Amerike vynesené boli tri dôležité rezolúcie, ktoré hovoria o pripojení Slovenska ako autonómnej čiastky republiky, ktorá bude mať svoj krajinský snem, svoju samosprávu. Sú to:

* Najnovšie máme na to doklad v t. zv. regionalistickom hnutí (trenčiansko-teplický sjazd).

1. Rezolúcia československého shromaždenia zo dňa 11. apríla 1915 v Petrohrade.

Uvádžam jej znenie:

„Slovenská kolónia, keď vypočula referát pána Jozefa Országha o doterajších krokoch v prospech slovenskej veci a o náhľadoch slovenskej spoločnosti v Rusku na našu národnú budúcnosť, vyslovila mu za jeho doterajšie účinkovanie dôveru. Menovite súhlasíme s jeho prejavom na audiencii 4. septembra 1914 u Hosudara Imperatora, kde prosil o pomoc ruskú pre oslobodenie Slovákov a spojenie slovenského národa s Čechmi. Prosíme ho, aby ďalej v tom smere postupoval a slovenskú vec v rámci Sväzu československých spolkov bránil. Zakladanie spolkov slovenských pokladáme v tejto chvíli za nepotrebné z tej príčiny, že by sa tým do nášho jednotného pokračovania vnášal zbytočný a škodlivý rozkol.* Slováci petrohradskí, naplnení súc povedomím slovenskej vzájomnosti, žiadajú si oslobodenie slovenského národa zpod maďarského jarma a pripojenie Slovenska ako autonómnej čiastky k budúcej československej štátu. Poverení zástupcovia Slovákov petrohradských Jozef Džavik v. r., J. Milučký v. r. Predseda shromaždenia Bohdan Pavlů v. r.“

2. Ohlas Sväzu československých spolkov na Rusi zo dňa 18. a 19. mája 1918.

„Považujeme za samozrejmu politickou zásadu, že v budúcom kráľovstve česko-slovenskom vedľa hlavného snemu pro spoločné záležitosti bude zriadený zemský snem pro zvláštní záležitosti Slovenska, že Slovensko v politickom a jazykovom ohľadu má byť samosprávné. Politická a jazyková samospráva Slovenska budú zaručená

* Zakladanie osobitných spolkov slovenských pokladali za zbytočné preto, lebo všetko šlo pod spoločnou firmou československých spolkov.

základními zákony budoucího království.* Správa Svazu československých spolků na Rusi pokládá si za svou právní povinnost všude tyto zásady hájiti a v tom smyslu pro společnou věc československou pracovati. Vycházíme při tom z hlubokého pochopení vzájemným výhod, pro obě strany z toho plynoucích. Petrohrad, 18. května 1915. J. Moravec v. r., B. Čermák v. r., Frant. Reif v. r., Jiří Klecanda v. r.“

3. Česko-slovenská dohoda, uzavřená v Pittsburgu dňa 30. mája 1918.

„Predstavitelia slovenských a českých organizácií v Spoj. štátoch: Slovenskej Ligy, Českého Národného Sdruženia a Sväzu českých katolíkov porokovali v prítomnosti predsedu Česko-Slovenskej Národnej Rady, prof. Masaryka, o česko-slovenskej otázke a o našich doterajších programových prejavoch a usniesli sa nasledovne: „Schvaľujeme politický program, usilujúci sa o spojenie Čechov a Slovákov v samostatnom štáte z českých zemí a Slovenska. Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy. Slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec; Česko-slovenský štát bude republikou, jeho konštitúcia bude demokratická. Organizácia spolupráce Čechov a Slovákov v Spoj. štátoch bude podľa potreby a meniacej sa situácie, pri spoločnom dorozumení, prehĺbená a upravená. Podrobné ustanovenia o zariadení Česko-slovenského štátu ponechávajú sa oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom. T. G. Masaryk v. r., Albert Mamatey v. r., Ivan Bielek v. r., Karel Pergler v. r., Ján Janček ml. v. r., Hynek Dostál v. r., Milan Getting v. r., D. Fischer v. r., Ján Pankuch v. r., rev. Oldřich Zlúmal v. r., Michal Bosák v. r., B. Šimek v. r., G. H. Milko v. r., Vojta Beneš v. r., rev. Jozef Murgaš v. r., J. Zmrhal v. r., Ignác Gessay v. r., rev. Innocent

* Vtedy myslelo sa zrejme na to, že v Čechách a na Slovensku bude sriadené kráľovstvo pod niektorým veľkokňazom ruským.

Restl v. r., Jozef Hušek v. r., Ján Straka v. r., rev. Ján Kubáček v. r., Jozef Martinek v. r., Andrej Schustek v. r., dr. Ivan Pecival v. r., rev. L. I. Karlovský v. r., rev. Pavel J. Šiška v. r., J. A. Ferienčík v. r.“

Posledná listina podpísaná je prezidentom republiky československej, prvá Bohdanom Pavlů, na všetkých troch listinách sú mená známych pracovníkov z českej a slovenskej strany. S vecou zaoberal sa i Slovenský národný výbor v Turč. Sv. Martine.

Slovenský národný výbor zaoberal sa otázkou samosprávy Slovenska v užšom kruhu dňa 31. októbra 1931 v Turč. Sv. Martine. O tejto schôdzi a jej rezolúcii dotyčne samosprávy Slovenska zmienil som sa viackrát v časopisoch a raz i pred súdom, keď išlo o spor Hušek contra Koza Matejov. Členovia Slovenského národného výboru boli sme 31. októbra 1918 v užšom kruhu v miestnostiach banky Tatry sídení, na požiadanie inými agendami zaneprázdneného Matúša Dulu som ja predsedal, zapisovateľom bol terajší prepošť Karol Medvecký. Na porade sa zúčastnili i dr. Milan Hodža, dr. Metod Bella, Andrej Hlinka, J. Kmeťko, Otto Skrovina, Juraj Janoška st., Adolf Horváth, Ján Slávik st. a iní. V zasedaní tomto nastolil som otázku budúceho pomeru nášho k štátu a samosprávy so slovami: „Clara pacta, boni amici.“ Vychádzal som z toho, že je pre správu tak veľkej a v mnohom ohľade tak odlišnej krajiny, ako je Slovensko, samospráva nevyhnutne potrebná. Mal som pri tom na mysli predpis primitívnej právnickej opatrnosti, že keď sa dvaja spoliehajú, si podmienky toho spolku vopred určujú. Keďže som ale pomery na Slovensku videl nehotové, navrhoval som žiadať uskutočnenie samosprávy v čase 10 rokov.

Poznamenávam, že dr. Milan Hodža a dr. Metod Bella boli proti samospráve. Videli v tom nedôveru oproti Čechom. Hneď na tomto mieste poznamenávam, že šarlatánstvo dr. Tuku upotrebrilo týchto mnou ohľadom desiatich rokov nadhodených slov k formulovaniu onoho známeho

„Vacuum juris“, že totižto po uplynutí týchto rokov, teda r. 1928 nastal stav ex lex, keď si Slovensko svoje veci samostatne upraviť môže. Proti tomu som musel v Neue Freie Presse (7. jan. 1928) čo najrozhodnejšie protestovať. Poznávam, že ten istý pisateľ požadoval pre Slovensko v plienkach sa nachodiaci pomer personálnej unie k historickým zemiam, aký bol medzi Rakúskom a Uhorskom, proti čomu povstal som vo svojich článkoch o samospráve Slovenska (str. 61), označiac program tento ako taký, ktorý by viedol k našmu úplnému rozčesnutiu.

Faktum je, že spôsob, ako so samosprávou Slovenska zachádzal Tuka a spôsob písania o tejto veci v časopise „Slovák“ a niektorých iných orgánoch bol častokrát vstave vzbudiť na českej strane nedorozumenie a úplne diskreditovať túto myšlienku. Moja kritika o Tukovi bola Hlinkom v „Slováku“ nelubo prijatá.

Od tých čias odzneli tu a za morom početné prejavy za samosprávu.

Smysel samosprávy

Boly náhlady (viď o tom spis dr. B. Riegra o Samospráve z r. 1891), ktoré videly v samospráve ochranu svobody oproti prílišnému zasahovaniu štátu do vecí, do záujmov ľudu. Ale v samospráve treba podľa citov. autora hľadať iné: účastenstvo občianstva v štátnej moci, v štátnej správe.

„Má samospráva ešte zvláštni úkol, aby proti vláde, jež zastupuje všeobecný zájem štátni, zastupovala také zájmy zvláštni. Jelikož vláda zastupuje jednotejnost, potřebí tu ještě jiného a sice voleného organizmu k hájení zájmů zvláštních.

Shory samosprávní zastávají sice záležitosti, které dotýkají se především jejich vlastních zájmů, avšak zároveň plní tím také úkoly štátní.“ (Cit. spis str. 4.)

„Samospráva je podstatným činiteľom štátu ústavného, je v skutku vyšší formou štátného života, když lid částečně sám sobě vládne, než když je byrokraticky ovládan shora.“ (Str. 9.)

Vyjadrené je v tom isté sebaurčenie štátnych poddaných, keď stávajú sa podľa ústavy spoločnými pri výkone štátneho panstva. (Str. 9.)

Ide v samospráve o poverenie k takejto spoločnosti, nie o drobenie, ale rozmnožovanie pracovníkov, o delbu práv a povinností a tým o zosilnenie štátu.

Krajijská samospráva neznamená separatizmus, ako sa jej vytyka, ale doplnok štátnej správy, hoci je azda aj pravda, že nacionálny regionalizmus ide ruka v ruke s regionalizmom politickým,* ako zase s druhej strany vidíme, že tí, čo sú u nás za rečovú jednotu československú a ľudia im blízki sú najtuhšími prívržencami centralizmu. V celku nejde tu o iné, ako o novodobé myšlienkové hnutie, ako boly na pr. boje o parlamentarizmus, ústavnosť, o všeobecné hlasovacie právo, s ktorým sa naša doba a jej ľudia musia spriatelit ako s tamtými.

Pre mňa, ako protestanta, bol blahodárny účinnok samosprávy zrejmý, veď pôsobil som pol svojho života v samosprávnych organizáciach cir-

* O regionalizme hovorí sa v smysle literárnom, hospodárskom, politickom. Je to pojem širší, znamená istú smer, istú tendenciu, a nekryje sa s pojmom samosprávy, nemenuje dieťa prvým menom. Louis Boucheron poukazuje v Revue Général d'Administration (Paris, juli 1922) na to, že v regionalizme ide o výchovu občiansku pre záujmy miestne (Education civique de la vie locale).

kevných: v cirkevných obciach, seniorátoch a dištriktoch, a bolo by mi veľmi vítané, keby dôležité, cirkvi sa týkajúce otázky, ako otázka konfesionálnych stredných škôl, otázka ev. teologie, otázky kongruy a pod. mohli byť riešené definitívne doma.

Cirkevnej samosprávy domáhala sa v starom Uhorsku, aj po prevrate u nás, i cirkev katolícka (viď spis Karla Medveckého o katolíckej autonomii).

Kantonálna samospráva švajciarska

A teraz prejdem na jeden veľmi vážny dôvod za samosprávu, ktorý ďakujem svojej ceste r. 1919 do Švajciarska, konanej cieľom štúdia tamjších pomerov.*

Keď sme s mojím spolucestovateľom, tvorcom moravského jazykového zákona „Lex Perek“ neb. dr. Václavom Perkom boli prijatí vicekancelárom švajciarskej republiky, poučil nás, že kantonálna samostatnosť je hromosvodom pre rozličné diferencie, ktoré by ináč v centre štátu povstali, keby každý kanton správu svojich vecí a tak i rečových a náboženských otázok vo svojich rukách nemal. Ňou zamedzujú sa roztržky v centre. „Das Foederative (Cantonale) macht uns das Nationale allein möglich.“

Asi v tom smysle vyjadril sa i prezident Masaryk v rakúskej snemovni 18. nov. 1893,

* Viď o tom môj spis: O úprave užívania reči vo Švajciarsku (Bratislava, 1920).

keď povedal: „Die Autonomie richtig ausgebildet ist der beste Schlüssel des Nationalitätsrechten in Oesterreich, wenn nämlich die Nationen z. B. bei uns in Böhmen die Tschechen und Deutsche geschieden werden, so weit dies nötig ist.“ („Slovák“, 20. dec. 1931.) Či prezident Masaryk pri tom myslel na vnútorné zemské ďalšie inštitúcie (ako je česká a nemecká poľnohospodárska rada, česká a nemecká školská rada), neviem. Tak hovorí i Ivan Bielek, predseda Slov. Lígy (Nár. Nov. z r. 1921), že keby notabene jednorečové Spojené Štáty neboly sa podelily na autonómne jednotky, nikdy by neboly bývaly tým, čím sú, lebo ich rozdielne záujmy im znemožňovaly pod jednou správou svoje lokálne veci usporadovať.

Odôvodnenie samosprávy

Už roku 1919 započala sa dišputa o samospráve. Začal som ju ja svojím článkom zo dňa 16. nov. 1919 v Národných Novinách a seriou článkov z r. 1920, ktoré vyšly ako samostatný spis pod titulom „O samospráve Slovenska“ (Turč. Sv. Martin, 1920), kde rozoberám celú otázku zo všetkých strán a odporúčam rozšírenie samosprávy, ktoré maly Čechy, Morava po r. 1913, i na Slovensko.

Pri námietkach proti samospráve poukazujem (str. 26) na to, že pre kmene slovanské a medzi nimi i Slovákov nastúpil po vojne svetohistorický moment zaujatia pozícií. Nové umiestňovanie je pre nás otázkou existencie,

otázkou obhájenia istej kmeňovej politickej samostatnosti, svojského rázu a záchranou pred prílišnou hospodárskou exploatáciou mocnejšieho brata. (Udalosti od toho času zvlášť na hospodárskom poli v mnohom ospravedlnily naše snahy po lepšom uhájení pozícií.)*

Poukazujem v spise svojom na to, že pretriasanie vecí domácich pred auditoriom týmto veciam úplne rozumiacim vzbudilo by záujem o veci verejné a veľmi by poslúžilo štátu samému, najmä keby potom zodpovednosť za chyby administrácie a iné chyby, ako to i dr. Šrobár povedal, nepadala vždy na centrum, na Prahu, ale na plecia zodpovedných činiteľov miestnej samosprávy Slovenska. Ako priblížil by sa týmto spôsobom štát k ľudu a ako odpadly by mnohé trenice!

Čo sa konfesiónálnych protiv týka: mnohé štáty Europy majú tiež katolícke obyvateľstvo a majú aj rozdielne národy a musí múdrosť štátnej politiky všade vynachádzať modus vivendi s nimi. Podľa môjho náhľadu mala práve samospráva slúžiť k istému uspokojeniu všetkých.

* Ťažkú pozíciu slabšieho slovanského brata oproti silnejšiemu ilustrujú osudy tridsaťmiliónového ukrajinského ruského národa oproti Rusom a Poliakov. (Viď o tom septembrové číslo Menšinového obzoru z r. 1932.) Trimiliónová veľkoruská záplava Ukrajiny, zmocnenie sa všetkých pozícií vo verejnosti skrz Veľkorusov, prenasledovanie nacionalizmu a voľnejšieho hnutia skrz Rusov v Ukrajine a skrz Poliakov v Haliči sú satirou na bratský slovanský pomer. Nás zachránil osud pred podobným, lebo u Čechov bolo viac ozajstného demokratického ducha.

Čo sa týče Maďarov, vystríhal som ich r. 1905, že večný strach pred národnosťami zmarí každú liberálnu reformu v krajine. Dr. Milan Hodža ma za túto moju samo sebou sa rozumejúcu výpoveď až priveľmi vyznačil v uhorskom parlamente, a dnes nútený som vystríhať pred podobným nebezpečenstvom, ktoré našim svobodám zo strachu pred Maďarmi hrozí.

Dobry pomer k našim Maďarom by iste prispel k zlepšeniu nášho medzinárodného pomeru k Maďarsku.

Isté je, že keď sme nastúpili cestu demokracie, dajúc minoritám našim všeobecné hlasovacie právo, na polceste zastať nemôžeme a nemôžeme im odňať možnosť, aby sa v rámci samosprávy uplatnili.

Prihováram sa za hľadanie cesty ku kooperácii s inorečovými občanmi, ktorá by štát náš a najmä Slovensko posilnila. Každodenná zkušenosť učí, že nie sme sami dostatoční na vykonanie našich verejných, spoločenských, cirkevných, odborných úloh a že ich pomocou ich lepšie uvládzeme.

Usilovať sa každú dušu získať pre štát a pre Slovensko! (Prezident Masaryk dal od tých čias svojim generóznym darom Maď. učenej spoločnosti príklad, ako si usporiadanie maďarsko-slovanského pomeru predstavuje.)

Od uskutočnenia samosprávy sľubujú si mnohí nápravu i na poli národohospodárskom. Nútený som bol ale priznať, že panace-u proti všetkým našim biedam ani v samospráve nenajdeme.

Náhľady na Slovensku o systéme správy boli rozličné. Jedni boli za prísny centralizmus, ba odznely hlasy aj za diktatúru, iní boli za decentralizáciu.* Hlavná debata sa točila okolo Pittsburskej dohody. Klub slovenských poslancov vyslovil sa v otázke tejto a v otázke samosprávy vo svojom memorande zo dňa 6. febr. 1920 nasledovne (viď zprávu ústr. výboru Slov. Ligy v Pittsburgu zo dňa 8. apr. 1920, str. 15): „V tom, že v návrhu ústavného zákona školstvo, cirkvi, administrácia, poľnohospodárske otázky, zdravotníctvo, obchod a priemysel budú spravované autonómymi sbormi župnými a spoločne ľuďom voleným zemským výborom, pre Slovensko zabezpečené je v podstate všetko, čo pittsburská dohoda obsahuje, — vynímajúc snem, ktorý by ale za terajších pomerov bol rozhodne na ujmu Slovenska.“

Proti samosprávnemu hnutiu postavily sa u nás hlavne strany socialistické,** kladúc váhu na sociálnu reformu a azda aj preto, aby sa na Slovensku nemohli lepšie uplatniť ich hlavní odpærci: klerikáli a aby tu nemohly event. vzniknúť útvary konzervatívnejšie, povedzme na poli školstva,

* Dr. Milan Hodža bol za administratívnu decentralizáciu.

** Viktor Dyk karhá nerozumný a prehnaný centralizmus socialistov, ktorým vybičované byly vášne na Slovensku na najvyššiu mieru (Nár. Listy, č. 276 r. 1929). V Nemecku, kde socializmus prevláda, takéhoto boja proti autonómym územiám nevidieť.

kultu, čo je centralizovanou správou znemožnené.

Socialisti neuznávali v parlamente význam pittsburskej dohody ako „jakejsi magna chartae“ (dr. Markovič, Grenzbote z 12. júla 1920). Dr. Dérer išiel ďalej, a vidí v pittsburskej smluve inštrument, pomocou ktorého si klerus chcel zabezpečiť nadvládu nad slovenským ľuďom („Slovák“ č. 268 z r. 1922). Či socialisti neupadajú do tej istej chyby, čo iné politické strany vládne? Dávajú si meravým zaznávaním potreby decentralizácie a samosprávy odorávať pôdu inými (rozumieť tu komunistov, ktorí samosprávu bez výhrady akceptujú).

Aj priatelia decentralizácie, tak dr. Kramár, nesúhlasili s osobitnými snemami, z ktorých vraj každý začína svoju prácu hospodárskymi otázkami a končí politikou. (Slov. Denník 29. febr. 1920, Nár. Nov. 4. apr. 1920, z referátu o ústavnej debate 27.—29. febr. 1920.) Na toto možno odpovedať, že je pravda, že autonomiu diskreditovali exaltadovia à la Tuka, ktorí našli v čiastke nášho nekritického obecenstva i súhlasu. Ale čo sa spolitizovania samosprávy týče, tomu nebezpečenstvu vystavený je aj parlament.

Proti snemom je i vyslanec dr. Osuský (zpráva Alb. Mamateja v ústr. výbore Slov. Ligy v Pittsburgu 8. apr. 1920, str. 8.). Dr. Vavro Šrobár zaujíma stanovisko, že by samospráva znamenala nie rozmnoženie, ale naštrbenie práv Slovákov (Slov. Denník č. 219/1919, na adresu Američanov). „My chceme viac než autonomiu,

my chceme byť sami republikou spoločne s Čechmi, chceme byť plnoprávni občania a nie prívesok českého štátu.“ Na toto poznamenávam: Pravda je, že samospráva neznamena naštrbenie, ale rozmnoženie práv. Príčiny rozpadnutia sa ríše Rakúsko-Uhorskej mýlna si vykladá i vynikajúci jurista v Slov. Denníku (č. 75 z r. 1921), veď nie povolenie, ale stále obstrihávanie autonómie Chorvátska a Slavonie a ukracovanie Juhoslovanov bolo ríši tej na ujmu.

Na inom mieste vyjadril sa dr. Šrobár proti centralizmu. V Slov. Denníku č. 168 z r. 1925 sa vyslovuje, že sa po prevrate zbudlo, že je Slovensko nie len problém administratívny, ale aj problém kultúrny a politický, problém rasovej kultúry, komunikačný, národohospodársky atď. „Slovensko by bolo spokojné, keby rozhodovali o mnohých otázkach Slováci a niesli za ne i zodpovednosť.“

Mnohí činitelia z vládnych kruhov uznali to isté. Rozdiel medzi ich počínaním a počínaním tých, ktorí sú za decentralizáciu a za samosprávu, je ten, že poslední neuspokoja sa len s príležitostnými ústupkami, s flajstrom tu a flajstrom tam, ale chcú inštitucionálne garancie.

Dr. Ľudevít Medvecký ide tak ďaleko, že vyslovuje, že je Slovensko ani ako administratívna jednotka nie možné pre rôznorodosť jednotlivých čiasok (Slov. Denník č. 172 z r. 1922).

Vyslovené boli aj obavy ohľadom stránky finančnej. Slovenský Denník (č. z 22. dec. 1920 a č.

289 z r. 1920) píše, že Slovensko bude následkom samosprávy platiť o 50% viac daní, ba je tam reč o miliardách. Oproti týmto námietkam finančného druhu treba uviesť, že celkový rozpočet Krajiny slovenskej na r. 1932 činí 312 mil. Kčs a sú tam medzi iným veľké položky na cesty.

Vyskytly sa ešte i konfesionalne momenty: obavy o protestantizmus. V Stráži na Sione (č. 25, marec 1923) píše sen. J. Hodža, že by autonómia bola hrobom ev. cirkvi, hoci Fr. Žilkom v Kostnických Jiskrách (č. 17, jún 1926) konštatované bolo, že katolicizmus po prevrate v žiadnom štáte Európy takú porážku neutrpel, ako u nás.

Stanovisko prof. Setona Watsona ohľadom samosprávy bolo, že jej my u nás nepotrebujeme, že aby sme sa držali vzoru škótskeho. Štátne sekretárstvo pre Škótsko (Secretary for Scotland) sriadené bolo r. 1885, ono vopred skúma a schvaľuje osnovy a nariadenia vlády Škótska sa týkajúce (Revue Nové Časy č. 12, r. X.), ono vari i vymenúva alebo má ingerencie na vymenúvanie úradníkov pre Škótsko. Ministerstvo s plnou mocou, ktoré by tomuto zodpovedalo, medzi časom zaniklo. Kým si rezorty jednotlivých pražských ministerstiev vindikovali a probáciu vo všetkých dôležitejších veciach, nemohlo byť ministerstvo toto opravdivým ministerstvom s plnou mocou, bolo technicky nemožné a bolo len expozitúrou pražských ministerstiev, ale jednako vykonalo mnoho dobrého a pre-

kazilo mnoho neprístojného. Ináč ideu prof. Watsona môžeme len schvaľovať.

Najnovšie časopis *Pondelok* (14. dec. 1931) pod nadpisom „Strašiak autonómie“ píše, že dnes pojem i slovo autonómia miznú. Hovoriť o nej, dožadovať sa jej, začínať pre ňu politickú akciu, zdalo by sa vraj dnes každému akýmsi absurdom. „Zaujmy dneška sú celkom iné. V popredí života staja dnes hospodárske otázky.“ „Tá autonómia, o ktorej sa toľko hovorilo, nevedela dať jediný pozitívny námet, jedinú praktickú myšlienku.“ „Ten autonomizmus, o ktorom sa narobilo toľko prázdneho krikú, bol len prázdnou frázou.“

Čo slovo, to omyl: že dnes iné otázky zatlačili do úzadia všetky otázky politické, tým ich existencia neprestala a hlásia sa ony k slovu, a budú sa ešte viac, náhle sa okolnosti zmenia. „Devečka neumrela, ale spí.“

Je anachronizmom hovoriť o autonómii, že je frázou, keď ona medzi časom čiastočne, a to s tendenciou, aby sa autonomistickým potrebám Slovenska „vyhovelo“, do života uvedená bola. A konečne: či je len krajinská samospráva frázou, iná nie?

Dr. Jozef Rudinský v článku „Vznik štátu československého“ (Politika č. 13. a 14. r. 1932), vidiac v snahe po samospráve Slovenska narušenie medzinárodných smlúv, bez potreby dáva snaženiu tomuto ráz internacionálny, ktorý ono nemá, lebo je to čisto interná otázka štátu nášho, týkajúca sa lepšej správy Slovenska.

Predsa nikto na Slovensku nenarušuje platné, zástupcami štátu nášho uzavreté internacionálne dohovory!*

Stali si za samosprávu Slovenska — a to prípadne za jej postupné uvádzanie — americkí Slováci v premnohých svojich prejavoch a urobili ju svojím hlavným politickým programom. A vyslovili sa za ňu aj americkí Česi.

Tak „Denný Hlas“ zo dňa 17. novembra 1919 prináša rezolúciu amerických Čechov (z Česko-slovenskej Národnej rady), v ktorej žiadajú, aby pri nastávajúcom parlamentárnom tvorení ústavy takzvaná Pittsburgská dohoda do úvahy vzatá bola.

„V plné dôvere, že lid slovenský zde i ve staré vlasti stojí pevně za nerozbornou jednotou československého státu, a v uvážení, že dohoda ze dne 30. května 1918 autonómie Slovenska se týkající, mezi zástupci Slováků a Čechů amerických a presidentem Masarykem učiněna byla bona fide, podepsaní zástupci českého lidu v Americe žádají, aby dohoda ta byla vzata v úvahu zákonodárným shromážděním při tvoření ústavy Republiky Československé.“ (Nár. Nov. č. 285 r. 1919).

Hynek Dostál, jeden z podpisovateľov Pittsburgskej dohody, vyslovuje sa v Hlase St. Louis Me. (Nár. Nov. 9. júla 1925) podobne:

„Parlamentní centralismus znamená však zatěžkávaní poslanců a senátorů ústředního zastupitelstva všemi problémy, které by docela dobře mohly být řešeny jinak v Čechách a jinak na Slovensku, aniž by tím jednotnost státního svazku nějak trpěla.“

* Podotknúť sluší, že na Trianonskej mierovej smluve figurujeme ako République Tchéco-slovaque.

„Účelnou dělbu práce mezi ústřední zastupitelstvo, jemuž by byly vyhrazeny pouze věci důležité a opravdu společné a mezi zemské sněmy, které by řešily otázky místní, bylo by se docílilo mnohem klidnějšího chodu v politickém životě, než dnes, když z každé lokální bolesti vyrůstá hned otazník celostátní.“

„Takovéto místní partikulární a regionální otázky vyřešily by se nejlhodněji na fóru ryze domácím, jakým by ovšem musely býti zemské sněmy, a neprojevovaly by se v zastupitelství ústředním.“

Tak vyslovil sa i iný podpisovateľ Pittsburgskej dohody, Ignác Gessay (Nár. Nov. č. 58 z r. 1922):

„Pittsburgskú dohodu nerobili politickí analfabeti, ale ľudia, ktorí videli najliberálnejší politický útvar sveta, republiku Spoj. štátov amerických, i spôsob, ako rozličné kmene tam v súlade, v láske i svornosti spolu žijú.“

„Pittsburgská dohoda bola ovocím spolupráce Čechov a Slovákov. Všetko, čo je v nej, je len na zosilnenie Československej republiky, na zabezpečenie dobrého pomeru Čechov k Slovákom a navzájom, bez ktorého čl. republika nemôže jestvovať.“

Ako škodil Rakúsko-Uhorsku, tak škodil i Nemecku centralizmus, uplatňovaný v Elsasku a Lotaringii, Poznaňsku, Schleswig-Holsteine. Tam bol on stále otvorenou ranou.

Omylom by bolo hľadať v slovenskom samosprávnom hnutí hnutie protičeské, keď mu aj niektorí tú formu dávajú. V zaujímavej ankete časopisu Kostnické Jiskry (č. z 11. marca 1926) okr. náčelník Fleischer túto mienku podvracia. Podľa neho hlavnou príčinou tohoto hnutia je, že Slovensko tvorí z dôvodov historicko-kultúrnych a hospodárskych odchýlny celok. „Auto-

nomistické hnutie nekryje se s pojmem protičesství, anebo s hnutím protistátním; veliká většina národa je věrna republice.“ Ten konflikt rozdielnych pováh akcentuje i dr. Húsek (Kostn. Jiskry, 22. apr. 1926).

Dr. Ján Slávik st. (Kostn. Jiskry z 8. apr. 1926) uznáva potrebu ingerencie Slovenska na vymenúvanie úradníkov na spôsob, na aký poukázal prof. Watson: „Aby sa u nás nehladelo krivým okom na pražskú vládu, mal by na Slovensku úradníkov vymenúvať minister pre správu Slovenska, alebo aspoň bez jeho súhlasu nemali by žiadneho vymenovať. Pri každom ministerstve by mal byť expert Slováč.“ On vidí príčinu autonómistického hnutia a protičeskej nálady na Slovensku „v mnohých chybách, páchaných od prevratu, v neporozumení nám pri vláde i v nár. shromaždení; ak to ďalej potrvá, bude rásť protičeská nenávisť“.

V Čechách bolo silné hnutie za podržanie krajinkej správy. Tak bol za ňu dr. Kramář, i monsignore Šrámek (Nár. Listy 28. febr. 1920): „Lidová strana je rozhodně za zemskou autonomii. Je chybou, že národ nabyv samostatnosti chce rušiti to, co vytvořilo tisíci leti.“

Bývalý zemský hejtman dr. Lad Pluhař prihovára sa v spise „O reformě veřejné správy“ (Brno, nákl. zemského výboru) za vybudovanie krajinkej samosprávy. Poukazuje na vzdialenosť Prahy, na to, že niektoré veci krajina lepšie rieši, je tam len dozor potrebný. Také sú škola, pol-

nohospodárstvo, humanita, elektrizácia. Váhu kladie na bezprostredný styk s ľuďmi.

Tribuna (podľa Nár. Nov. z 18. jan. 1925) píše: „Vyhovte vhodne tužbám Slovákov po autonómii, ktorá v nejakej forme jim jistě dřív neb později bude dána.“

Aj medzi americkými Čechmi, ako som už vyššie poukázal, našli sa mnohí, ktorí sú za statočné do života uvedenie Pittsburskej dohody.

Otázka zaplňovania úradov

Anglický selfgovernement spočíva na vymenovaných úradníkoch.

Vo Švajciarsku sa všetky úrady voľbou zaplňujú, ale tam niet prípadu, že by raz vyvoleného znovu nevyvolili.

Naproti tomu vidíme na pr. v Amerike, v Rumunsku a inde hromadné prepúšťanie úradníkov pri zmene politického systému.

Pruské administratívne právo dáva provinciam možnosť hlavných úradníkov v provinciálnych snemoch voliť.

V uhorskej župnej samospráve viedli správu župou volení a popri nich ministrom a županom vymenúvaní úradníci. Ale r. 1914 vyslovila sa tam anketa juristov za vymenúvanie úradníkov. Stalo sa to zo známych dôvodov: hlavným z nich bola neistota postavenia volených úradníkov preto, že sa pri voľbách hľadalo na príslušnosť k strane a nie na kvalitu, a ďalší dôvod: že volený úradník nemal postupu.

Uhorské a iné zkušenia nepovzbudzujú k spo-

litizovaniu systému zaplňovania úradníckych miest u nás voľbami. Výnimkou by boli azda prípady, keď ide o ustanovenie definitívne.

Vadou nášho dnešného systému zaplňovania úradov je predovšetkým, že najnižšie administratívne orgány, t. j. obvodných a obecných notárov nevymenúva prezident krajinskej správy, ale podľa zák. č. 211/920 minister. Naproti tomu vymenúva prezident podľa § 7. zák. č. 135/1927 a aj podľa vzoru rakúskeho úradníkov u okresov a kraj. úradu, ktorých nevymenúva vláda alebo prezident republiky (je to X., teda najnižšia platová trieda). Toto zdánlivé malé právo kraj. prezidenta zväčšuje sa tým, že úradníci vyšších stupňov ustanovujú sa len z úradníkov takto vymenovaných. Prax ale je, že on navrhuje (intimuje) ministrom vnútra i ďalšie povyšovania.

Podľa slov nebohého dr. Jána Rumana staly sa po prevrate veľké chyby, ktoré pokazily otázku československú tým, že sa miesta výhybkárov, školských sluhov a podobných subordinovaných ľudí, na ktoré miesta sme my tu mali dostať ľudí, predsa zaplňovali ľuďmi zpoza Moravy.

Pri nedostatku síl nútený som bol po prevrate odporúčať uvoľnenie kvalifikačného kľúča.*

* V autonómnom území Podkarpatskej Rusi bolo podľa nariadenia vlády československej zo dňa 26. decembra 1920 postarané o vymenúvanie úradníctva civilnej správy a sudcov tým spôsobom, že guvernér vymenúva po VII. hodn. tr., on navrhuje i povýšenie a vymenovanie ostatných sudcov a štátnych úradníkov civilnej správy.

Ešte i v centralistickom Francúzsku má prefekt

Medzi vážnymi činiteľmi zahraničných Čechov a Slovákov staly sa pred prevratom záväzné sľuby a prejavy, že Slováci dostanú v rámci samosprávy a j s n e m. Hneď tu dokladám, že následkom uskutočnenia tohoto korollária samosprávy a jej uskutočnenia vôbec by nastal cele iný pomer k našim bratom za morom, z čoho by ani štát ani národ škody nemal. Pre panujúcu krízu dôvery dostaneme sa k sriadeniu slovenského snemu pravdepodobne až v poslednej etape reforiem slovenských, hoci by toto v záujme lepšieho spolunažívania kmeňov a národov tu sa nachodiacich bolo malo patriť medzi prvé veci. Dôležité by bolo, aby sa snem mohol usnášať na pr. o otázkach organizácie vnútornej správy, o veciach cirkevných a školských, a aby bola daná možnosť rozšíriť kruh jeho pôsobenia podľa potrieb obyvateľstva.*

značné vymenúvacie právo. Prefekt obsadzuje všetky miesta v prefektúrnej správe, mimo generálneho tajomníka on vymenúva všetkých nižších zamestnancov v obore väzenskej, poštovej, telegrafickej, cestnej a mostnej správy, dobročinných ústavov, učiteľov verejných národných škôl atď.

(Právny Obzor č. 4. z roku 1927.)

* Poukazujem v tomto ohľade na § 3. ústavnej listiny, kde sa snemu Podkarpatskej Rusi dáva právo rozhodovať o veciach jazykových, školských, náboženských, miestnej správy, ako i v iných veciach, ktoré by naň preniesly zákony. Doložiť sluší, že si vo veciach náboženstva aj Nemecko a Švajciarsko zabezpečili v štátnej ústave určenie istých vedúcich zásad.

Významným efektom samosprávy by bolo i to, že by sa do mnohých chúlостivých otázok Slovenska, tak otázok vnútornej správy, cirkevných školských vecí a pod. nemiešali v parlamente pražskom zástupci historických zemí a naopak.

Čo si človek sám stvorí a udržuje, to si lepšie váži.

Samospráva chce Slovákom dať kus poľa činnosti, kde by sa cele doma cítili; a azda by si autonomiu preto, že by to bola ozajstná ich národná ustanovizeň, k srdcu lepšie privinuli. Končne by v súvisе s tým vyhral len štát sám.

Program samosprávy Slovenska

Od prívržencov samosprávy Slovenska žiada sa určitejší program.

Pittsburgská dohoda neobsahuje ustanovenia federatívneho sriadenia republiky, kde by rovnoprávne štátoprávne subjekty boli soskupené, lebo sa myslelo na tvorenie jedného štátu. Neobsahuje ustanovenia o tom, čo patrí do oboru krajinského snemu a krajinskej administratívy. Jej tvorcovia nepodali dosiaľ autentického výkladu, na čo sa pri jej utvorení myslelo. Ona obsahuje len zásadné všeobecné ustanovenia, podrobnosti má určiť náš zákonodarný sbor.

Keď raz príde u nás rad na túto vec, poslúžia jej príklady z tuzemska a cudzozemska, z nich niektoré v nasledujúcom podávam.

Začínam s úpravou samosprávy v zemiach bývalého Rakúska. (Používam tu spis u prof.

dr. Pražáka: Rakouské právo ústavní, Praha 1901.)*

Působnost říšské rady

Veci, prislúchajúce do pôsobnosti říšskej rady, sú podľa 11. a 12. § základného zákona zo dňa 11. decembra 1867 nasledujúce:

1. Skúmanie a schválenie istých smlúv medzinárodných.
2. Povoľovanie rekrútov, ktoré sa deje každoročne.
3. Sostavenie rozpočtu štátneho, povolenie daní a poplatkov, skúmanie štátnych účtov a výsledku hospodárstva štátneho, povolenie pôžičiek, predaju, zmeny a obťaženia nepohnutých majetkov štátnych.

II. Čo sa týče účastenstva v zákonodarných aktoch, v pravom slova smysle sluší rozoznávať také zákony, kde je spoluúčinkovanie říšskej rady doprosta vyhradené, a také, kde vyhradené je říšskej rade len určiť základy sriadenia legislatívneho, ale podrobnosti zákonodarné a exekvovanie týchto zásad ponechalo sa zemským snemovniám.

Výhradná kompetencia prislúcha zastupiteľstvu ríše vo veciach nasledujúcich:

1. Vo všetkých veciach, ktoré týkajú sa spôsobu, úpravy a času trvania brannej povinnosti.
2. Vo veciach, ktoré týkajú sa spoločných financií zemí predlitavských.
3. Vo veciach peňazí, mincí, bankoviek, mier a váh.
4. Vo veciach colných a obchodných, ďalej komunikačných prostriedkov ríše vôbec, najmä však telegrafu, pošty, železníc a plavby.

* O krajinskej (zemskej) samospráve v Čechách a pôsobnosti zemských snemov rakúskych vid' 41. a nasled. strany môjho spisu: O samospráve Slovenska (Turč. Sv. Martin, 1921), ako aj 108. a 109. str. I. sv. spisu: Dr. Bruno Schnetz: Hilfsbuch zur Einführung in die Praxis der Osters politischen Verwaltung (Wien, Moritz Perlis, 1913).

5. Vo veciach remeselníckych (živnostenských), vyjmúc práva merania nápojov, kde i zákonodarstvo patrí zemiám.

6. Vo veciach úveru, bánk, ochrany privilegií priemyselných, ochrany vzoriek a známok.

7. Vo veciach (rozumej vždy zákonodarstvo) správy zdravotnej, včítajúc v to i ochranu proti nákazlivým chorobám a moru dobytká.

8. Vo veciach rakúskeho práva občianskeho a práva domovského, ľudu, polície, cudzincov a listín sprievodných.

9. Vo veciach sriadených základnými zákonmi štátnymi samými: tak pomery vyznaní náboženských*), právo spoločovacie, shromažďovacie a tlačové, ale inak zákony, ktoré treba vydať na exekvovanie základných zákonov štátnych, vyhradily sa říšskej rade len natoľko, nakoľko sa ich základný zákon štátny, ktorého sa týkajú, sám dovoláva čiže vydanie ich sľubuje. Z tej príčiny patrí najmä sriadenie rečových čiže národnostných pomerov v jednotlivých zemiach pred zemskými snemami.

10. Vo veciach univerzít a ochrany vlastníctva duševného. Sriadenie ostatných vysokých škôl (okrem univerzity), najmä teda sriadenie ústavov polytechnických, patrí kompetencii zemských snemov.

11. Čo sa týče predmetov náuk právnických, vyhradené je říšskej rade sriadenie práva obchodného, zmenkového, námorného a lesného.

12. To platí aj o práve trestnom, i súdnom i policajnom (preventívne predpisy sem nepatria), o práve občianskom, materiálnom i formálnom. Výnimku tvorí sriadenie pozemkových kníh. (Viaceré zpomedy zemi preniesly tento obor pôsobnosti svojej na říšsky snem.)

* Tyrolsko si arrogovalo v týchto veciach svojho času právo legislatívny, ale bezúspešne.

13. Vo veciach, ktoré sa týkajú povinností a pomerov jednotlivých zemí medzi sebou.

III. V niektorých veciach sriadená je kompetencia tým spôsobom, že prísluší ríši vydať zákony, ktorými sriadujú sa hlavné zásady príslušných odborov, ale snemom je vyhradené ich bližšie určenie. Sem patrí legislatícia:

1. O poskytovaní záprahu, opatrovaní a ubytovaní vojska.
2. O vyučovaní na školách národných a na gymnáziách. Zemiam prísluší výhradná legislatícia vo veciach reálok, škôl odborných, najmä priemyselných a hospodárskych.

3. Organizácia súdov a úradov.

Všetky ostatné predmety zákonodarstva, ktoré nie sú týmto zákonom vyhradené ríšskej rade, patria snemu.

Činnosť jeho dá sa podľa dr. Jiřího Pražáka „Rakouské právo ústavní“ (Praha 1901) grupovať nasledovne:

O pôsobnosti snemu českého

Funkcie snemu českého delia sa na troje:

1. Funkcie zákonodarné.
2. Funkcie správne, ktoré majú svoj základ v tom, že ich úkony výkonnej moci pre väčšiu svoju dôležitosť ústavou výslovne vyhradily sa sborom zákonodarným. Sem patria i takzv. formálne zákony, ako sú: zostavenie budgetu, svolenie k istým operáciám finančným a pod.
3. Funkcie autonómne, záležajúce v tom, že snem ako každá iná korporácia, samostatne usporaduje veci svoje vnútorné. K týmto patrí voľba funkcionárov, ustálenie rokovacieho poriadku atď.

I. Činnosť zákonodarná

Na základe februárového patentu § 18-ty českého a moravského sriadenia zemského taxatívne vyratúva oné veci, v ktorých malo nastať spoluúčinkovanie snemov v legislatúre. Veci tieto boli zčiasťky také, ktoré cele pridelené boli snemom, zčiasťky také, v príčine ktorých rade ríšskej bolo vyhradené určiť zásady, ale snemom ponechalo

sa vydať podrobnejšie predpisy v medziach zákonov ríšskych, takto vydaných (u nás by sa práve pre túto poslednú činnosť vyskytovalo ohromné pole: dovádzať do súzvuku nové zákony česko-slovenské s doteraz platnými zákonmi uhorskými).

Alko veci výhradne zemské (krajinské) boli vyhlásené:

1. Poľnohospodárstvo.
2. Stavby verejné, ktoré sa zaochrávajú z prostriedkov zemských.
3. Ústavy dobročinné, z prostriedkov zemských udržiavané.
4. Rozpočet zemský a vybavenie zemských účtov výročných spolu s rozhodovaním o tom, akým spôsobom treba zaochrýť potreby zemské.

Do skupiny druhej príslúchaly by byly:

1. Veci obecné.
2. Veci cirkevné a školské.
3. Usporiadanie záprahov, opatrovanie a ubytovanie vojska.

Podávame ukážku zo zákonodarstva zemského:

Vyhlasovanie zemských zákonov a nariadení úradov zemských z 15./II. 1867 č. 13.

Zemská okresná a obecná ústava. Voľebný štatút do snemu z 10./I. 1867 č. 1. a početné iné.

Zákon o zastupiteľstve okresnom a jeho zmeny. Pôvodný zákon z 25./VII. 1864 č. 27 a početné iné.

Organizácia úradov štátnych.

Agrárne a vodné právo.

Poľnohospodárska rada. Sriadenie organizácie z 20./III. 1891 č. 20.

Lesníctvo: dozor nad hospodárstvom v lesoch obecných z 14./I. 1893 č. 11.

Ochrana poľného hospodárstva: ochrana niekoľkých druhov zvierat z 30./IV. 1870 č. 39, z 9./I. 1882 č. 9.

Ochrana majetku poľného z 12./X. 1875 č. 76.

Ochrana viníc z 16./V. 1898 č. 37.

Poľovníctvo: Zákon poľovnícky z 1./IV. 1886 č. 9, 21./II. 1870 č. 15.

Rybárstvo: Zveľadenie rybárstva vo vnútrozemských vodách z 9./X. 1883 č. 22, z 7./V. 1891 č. 30.

Dochovávanie dobytky: Licentovanie býkov plemenných, z 21./IV. 1887 č. 32.

Vodné právo: Zákon vodný z 28./VIII. 1870 č. 71.

Ostatné predpisy: Roľnícke usadlosti strednej veľkosti, predpisy o rozdelení dedičstva z 7./VIII. 1908 č. 68. Scelovanie pozemkov (komassácia) z 5./IV. 1870 č. 33.

Vodné stavby: Stavba vodných dráh a súvisiace s tým sriadenie riek: z 13./II. 1903 č. 31, z 24./IX. 1905 č. 124.

Baníctvo, priemysel a obchod.

Ako vidíme, zákonodarstvo točí sa hlavne okolo poľného hospodárstva.

Orgány, ktoré okrem zemského a, samo sebou sa rozume, ríšskeho snemu a ministerstva sriaďujú veci zemské, sú: miestodržiteľstvo,* zemská školská rada, banícke hejtmánstvo, zemská finančná správa, zemský výbor, zemské prezídium.

V súvis so sriadením zákonodarnej kompetencie snemov, v ústave februárového patentu bola reč o tom, ako ďaleko prislúcha snemom vliv na zákonodarstvo ríšske, nakoľko sa ono dotýka záujmov a prospechu zeme.

Podľa § 19. odst. 1. českého a moravského „sriadenia zemského“ snemu zemskému prislúcha: a) radieť sa a návrhy činiť, aký osobitný účinok majú vyhlásené štátne zákony a jestvujúce všeobecné zariadenia (zřízení obecné, allgemeine Einrichtungen) na dobro zeme; b) činiť návrhy, aby sa vydaly štátne zákony a uviedly do života zariadenia, ktoré vyžadávajú potreby a záujem zeme.

* U nás je politická správa spojená s autonomnou.

II. Správna činnosť snemu

Správna činnosť snemu záleží alebo v rozhodovaní o sriaďovaní istých správnych vecí, alebo v dobrozdaniach nad takýmito, alebo v kontrole a dohlade vykonávania istých vecí. Berme tieto funkcie rad-radom:

Rozhodovanie snemu vo veciach správnych

1. Sostavuje rozpočet zemský: určuje i výdavky, i príjmy.

2. Usnáša sa o účtoch zemských.

3. Usnáša sa o tom, či majetok zemský alebo niektorému fondu prislúchajúci možno odcudziť alebo obťažiť.

4. Usnáša sa o systemizovaní úradníctva a slúžobníctva zemského a o platoch, ďalej o pravidlách úradníckej pragmatiky.

5. K niektorým usneseniam obcí dáva svoj súhlas alebo nesúhlas.

6. Snem a čiže od r. 1868 zemský výbor je apelačným fórom proti rozhodnutiam zastupiteľstva alebo výboru okresného.

7. Usnáša sa o stavbe železníc (= železných dráh) (zemských).

8. I v rozličných iných oboroch správy, potrebné sú usnesenia snemu (tak ku sriadeniu alebo ku zrušeniu cesty zemskej).

Snem dáva dobrozdania v istých otázkach. Tak v otázke organizácie súdov štátna správa je povinná vyžiadať si mienku snemu.

Kontrolná činnosť snemu

1. Dohliada vo všetkých smeroch na správu zemskú, dá si predkladať účty správy majetkov, fondov a ústavov zemských.

2. Pre eventuálne urazenie ústavy zemskej so strany orgánov štátnych môže podať žalobu pred administratívnym súdom.

Parlamentnú kontrolu koná snem proti orgánom štátnej správy nasledujúcim spôsobom:

Dané mu je na vôľu, aby podával v rezolúciach

alebo adressách svoje mienky o zjavoch v živote verejnom sa vyskytujúcich, alebo o tom, ako by bolo treba pokračovať v niektorom smere; vláde, pravda, nie je uložená povinnosť, aby sa zachovávala podľa direktív, jej takto daných.

Podľa § 37. sriadenia zemského oprávnený je snem vyžiadať prostredníctvom zemského maršala cestou slúžobnou od vlády zprávy alebo vysvetlenia, ktoré pokladá za potrebné. Vláde, pravda, nie je uložená povinnosť, aby vskutku podala zprávy a vysvetlenia, snemom vyžiadané.

V sneme možno podať interpeláciu na miestodržiteľa alebo jeho námestníka o tom, čo bolo vládou v niektorom obore správy urobené (pod vládou rozumej vždy viedenské ministerium!), a ako bude vláda v tej veci pokračovať. K interpelácii vyžaduje sa podpis 20 členov snemu.

Hoci interpelovaný nie je povinný na dotaz odpovedať, má snem jednako prostriedok týmito spôsobmi účinným spôsobom prejavovať aspoň svoju vôľu nielen vo veciach autonómnych, ale i vo veciach štátnych.

Pôsobnosť snemov bola zákonom zo dňa 26. januára 1907, čís. 15. R. G. B. čl. III. značne rozšírená a prehlbená.*

×

Podľa § 3. Ústavnej listiny (Sb. z. a n. č. 121/1920) má Podkarpatská Rus svoj vlastný snem, ktorý si volí svoje predsedníctvo.

* Otázka samosprávy alebo v minulosti zamestnávala, alebo zamestnáva i dnes takmer všetky štáty Európy: Angliu (Irsko), Francúzsko (Elsas-Lotharingia, Bretagne, Korsika), Španielsko (Katalonia, Baskovia), Nemecko (jednotlivé krajiny), Belgicko (teritorium Flámska, viď Lid. Nov. z 24. júla 1929), Švajciarsko (kantony), Rakúsko (jednotlivé krajiny), Poľsko (Halič, Vilno, H. Sliezsko), Rusko (národné územia), Juhosláviu (Chorvati, Slovinci atď.), ostatné štáty Európy, Ameriku (Spoj. Štáty), Brazíliu, Kanadu.

Snem Podkarpatskej Rusi je príslušný usnášať sa o zákonoch vo veciach jazykových, vyučovacích, náboženských, miestnej správy, ako i v iných veciach, ktoré naň preniesly zákony Československej republiky.

Zákony podpisuje okrem prezidenta republiky i guvernér, ktorý stojí na čele Podkarpatskej Rusi a ktorý je zodpovedný i snemu Podkarpatskej Rusi.

Poslancov a senátorov vysiela krajina podľa volebného poriadku československého štátu. Funkcionári majú byť braní podľa možnosti z obyvateľov krajiny.

Podľa nar. čís. 356/920 vedú administratívu do tých čias, kým bude sriadený snem, guvernér s ďalekosiahlym právom vymenúvania, viceguvernér a guberniálna volená rada.

Pomer Chorvátska a Slavonie k Uhorsku XXX. zák. článkom uh. z r. 1868 upravený bol nasledovne:

Obe krajiny tvoria (spolu i s Dalmáciou) jeden štátny celok. Obom spoločnými sú tie veci, ktoré má Uhorsko spoločné s Rakúskom.

Spoločné sú i náklady na kráľovský dvor, spoločné je zákonodárstvo o povolávaní regrútov, o brannom systéme, brannej povinnosti, umiestňovanie a zásobovanie vojska. Ale regrúti z Chorvátska a Slavonie vradení sú do regimentov tejto krajiny.

Spoločné sú i financie a mena, preskúmanie a schválenie tých obchodných a štátnych smlúv, ktoré sa celého štátu rovnako týkajú, ustanove-

nia o bankách, o úverných a poisťovacích ústavoch, o patentoch, mierach a váhach, o tovarových známkach, o autorskom práve, námornícke, obchodné, zmenkové a banské právo a vôbec veci, týkajúce sa obchodu, cla, pošt, telegrafov a železníc, prístavov, plavby, ako aj štátnych ciest a riek, ktoré sa Uhorska a Chorvatska-Slavonie týkajú. Vo veciach priemyslu, podomového obchodu, veciach spolkových, pasových, vo veciach polície nad cudzincami, štátneho občianstva je spoločné zákonodarstvo, ale jeho exekvovanie prislúcha Chorvatsku a Slavonii.

Chorvatsko a Slavonia prispievajú na spoločné výdavky podľa istého kľúča, ktorý sa každých desať rokov ustalauje. (XXX. zák. článkom z r. 1868 a aj pozdejšie bol kľúč tento pre Chorvatsko a Slavonsko ustálený v 6%-och.) Keďže však Chorvatsko a Slavonia na ten čas neboly vstave takto určenú kvotu znášať, vyslovené bolo, že sa z dôchodkov krajiny majú najprv kryť potreby domáce a len zvyšok má sa odovzdať do spoločnej kasy. Pre spoločné veci je spoločný parlament v Budapešti, na ktorom sú Chorvatsko a Slavonia zastúpené 29-mi z pléna snemu volenými poslancami, ktorí majú právo rokovať a hlasovať o veciach spoločných. Aj do pánskej snemovne vysielajú dvoch zástupcov, bez ujmy práv, svetských a cirkevných hodnostárov, ktorí boli pred r. 1848 oprávnení zúčastniť sa na poradách pánskej snemovne. Exekutíva spoločných vecí deje sa orgánmi štátnymi. Pre zastupovanie záujmov Chorvatska a Slavonska usta-

novuje sa v uh. vláde osobitný chorvatsko-slavonický minister, ktorý je zodpovedný spoločnému parlamentu. On tvorí spojivo medzi vládou Chorvatsko-Slavonska a kráľom.

Zaručuje sa Chorvatsku a Slavonii, že tak orgány chorvatsko-slavonických sekcií u centrálnych úradov, ako i štátne orgány, fungujúce v Chorvatsku-Slavonsku, budú sa skladať nakoľko možno z príslušníkov Chorvatska a Slavonie.

Veci, čo nie sú vyhradené ako spoločné, sú autonómne tak so stránky legislatívnej, ako i so stránky exekutívnej. Výplyvom tohoto rozprestiera sa autonómne právo Chorvatska a Slavonie podľa § 48 zákona na veci vnútornej správy, na veci náboženské, veci verejnej výučby a veci pravosúdia, a to i s prisluhovaním spravodlivosti vo všetkých stupňoch (okrem námorníckeho práva).

Na čele vlády Chorvatska a Slavonie stojí bán, ktorý je zodpovedný snemu chorvatsko-slavonickému. (Na čele troch sekcií stoja sekční šéfovia.) Ďalšiu organizáciu autonómnej správy (kormányzat) určí chorvatsko-slavonický snem. Vo svojich veciach vnútorných užíva Chorvatsko-Slavonsko svoje vlastné farby a svoj vlastný erb.

Zákon (dohoda) je jednostranne nezmeniteľný.

V Nemecku jestvujú popri jednotlivých spolkových štátoch najrozdielnejšie samosprávne útvary. Tak v Prusku si provincie s asi 1 miliónom obyvateľov vo svojich snemoch samé ustávajú úradnú organizáciu, počet úradníkov, ich

platy a spôsob zamestnania. Náčelníka provincie (Landeshauptmann) a hlavných úradníkov volí sám provinciálny snem. Nižších provinciálnych úradníkov a pomocný personál ustanovuje provinciálny výbor. Štátne administratívne agenda vedie Provinzialrath, záležajúci na spôsob býv. administratívnych výborov našich žúp čiastočne z vymenovaných, z väčšej čiastky ale z volených členov.

V Regierungsbezirku, podriadenom správe provincie, prichádza samosprávny živel k platnosti skrze Bezirksausschuss. V Landkreise, nasledujúcej nižšej, nášmu okresu zodpovedajúcej organizácii, vedie štátnu administráciu vedľa okr. výboru Landrat, ktorého navrhuje okres kráľovi k vymenovaniu. Obmedzené agenda koná ešte i najnižšia administr. organizácia Amtsbzirk, na čele ktorej stojí Amtsvorsteher. (Viď o tom spis: Dr. Egyed István, Önkormányzati közigazgatás Németországban, Budapešť 1916.)

Švajciarsko.* Klasickým príkladom lokálnej samosprávy je Švajciarsko. Ono vidí všeobecnú svobodu s jednej, svojráznosť jednotlivých krajov a kmeňov s druhej strany najlepšie chránené opravdovou demokraciou ľudu a federatívnym systémom štátnym.

Keď ho Napoleon I. podmanil a urobil marný pokus k odstráneniu kantonálneho systému a zavedeniu centralistickej správy, povolal k sebe

* Viď o tom môj spis: Úprava užívania reči vo Švajciarsku, Bratislava 1920.

do Paríža zástupcov všetkých kantonov a tam osvedčil sa pred nimi takto:

„Švajciarsko je odchodné od všetkých iných štátov i čo sa týka udalostí, ktoré sa tam cez storočia odohraly, i čo sa týka geografickej a topografickej polohy, rozdielností konfesiónálnych a rečových, ako aj konečne čo sa týka mimoriadnych rozdielov v mravoch a obyčajoch. Natura stvorila vás vo federatívny štát, natúru ale prevládať neopováži sa žiaden rozumný človek.“

19. februára 1803 bola vyhlásená ústava ním daná, ktorá ustúpila po jeho páde 8. septembra 1814 novej. Táto bola r. 1873 revidovaná a r. 1874 v reči nemeckej, francúzskej a talianskej publikovaná.

Charakteristické pre švajciarsky ľud je, že zákon ten začína sa slovami „Im Namen Gottes des Allmächtigen“.

Kmene švajciarske („Völkerschaften“), grupujúce sa v 22 suverénnych kantonoch, tvoria spolk štátov pod menom „Schweizerische Eidgenossenschaft“. (Meno to pochádza od známeho spoločenstva, sprisahania sa troch horských kantonov, Schwyz, Uri, Unterwalden v 13. storočí proti Habsburgom.)

Zákony, nariadenia spolku atď. stanú sa právoplatnými len vtedy, ak občania kantonu proti nim neprotestujú. Toto je právo veta. Istý počet občanov oprávnený je žiadať zmenu alebo odstránenie zákona, alebo nariadenia. Toto je právo iniciatívy.

Najväčšieho významu je právo referenda,

t. j. právo ľudu rozhodovať nad zamýšľanými alebo už vynesnými zákonmi. O zákonoch základných, kde ide o ústavu štátu, hlasuje vždy ľud a kantony, pri jednoduchých zákonoch a všeobecne záväzných usneseniach, ktoré nie sú vyhlásené za náhle, je hlasovanie ľudu fakultatívne (kantony nehlasujú), pri iných usneseniach vyžaduje sa len súhlas oboch oddielov národného zhromaždenia.

Vrchnosti spolkové sú:

I. Spolkové zhromaždenie (Bundesversammlung), pozostávajúce zo snemu poslancov ľudu, Nationalratu (=národná alebo spolková rada) a z rady vyslancov kantonov, Ständeratu (=stavovská rada). Do prvého volí každých 20.000 voličov jedného vyslanca. Voliť oprávnený je každý 20 ročný Švajciar, voliteľný je každý volič s výnimkou kňazov. Do „Ständeratu“ volí každý kanton dvoch vyslancov, spolu teda 44. Zodpovedá druhej komore, teda senátu alebo panskej snemovni. Do oboru pôsobnosti spolkového zhromaždenia patrí vynášať zákony o organizácii spolkových vrchností, vynášať iné zákony (ale nie vo všeobecnosti, lež len tie, ktoré podľa ústavy vynášať smie), starať sa o platy spolkových (teda nie kantonálnych) úradníkov, voliť ministerstvo, ktoré sa volá „Bundesrat“, spolkový najvyšší súd, „Bundesgericht“ (I. a II. stupňové sudy volia si kantony) a generála armády (dôstojníkov volia po istý stupeň kantony), uzavierať smluvy s cudzo-

zemskom, starať sa o vonkajšiu a vnútornú bezpečnosť, disponovať nad vojskom, učiniť rozpočty spolkové. V sporných a administratívnych veciach je apelačným fórom proti usneseniam ministerstva (Bundesratu), má najvyšší dozor vo veciach verejnej správy a súdobníctva.

II. Bundesrat, rada spolková, je výkonným orgánom republiky (ministerstvo) a pozostáva zo siedmich členov, ktorí volení sú na čas troch rokov spolkovým zhromaždením. (Teda odchýlne od našej ústavy nie sú vymenovaní, nepodliehajú, čo sa času trvania ich pôsobenia týče, náhodilostiam dňa a chútkam stránok.) Z jedného kantonu nesmie byť viac ako jeden člen. „Bundesrat“ volí z lona svojho na dobu jedného roku predsedu (ktorý je súčasne predsedom republiky: „Bundespräsident“) a podpredsedu. Odstupujúci predseda nemôže byť na nasledujúci rok ani ako predseda, ani ako podpredseda volený, odstupujúci podpredseda nemôže zas byť podpredsedom. Členovia Bundesratu majú v spolkovom zhromaždení poradné slovo. Agenda Bundesratu delia sa medzi jednotlivých jeho členov, ale právo rozhodovania má v rukách len celý Bundesrat ako vrchnosť. (V praxi aj jednotlivé oddelenia.)

III. Kancelárske veci spolkového zhromaždenia obstaráva spolková kancelária „Bundeskanzlei“ na čele s kancelárom, voleným na tri roky. Vedľa neho sú dvaja vicekancelári; jeden z nich má na zvláštnej starosti dohľad na spísanie francúzskych nariadení vlády.

IV. Spolková vláda sídli v Berne, najvyšší

súd „Bundesgericht“, ktorého členovia sú tiež volení, v Lausanne.

Španielsko. Veľmi charakteristické je, ako sa vyvinula v najnovšom čase postupnou evolúciou samospráva u Kataláncov v Španielsku. (Viď o tom úvahu dr. Borovičku „Katalánsky regionalizmus“, Národnostní Obzor seš. 3, r. 1932.) Zprvu (1903) pokladaly ľudové vrstvy radikálny program politický (republikánsky) a sociálny za dôležitejší, nežli boj za katalánsky partikularizmus a katalánsku autonómiu. Zápas medzi oboma smermi i v nasledujúcich rokoch bol vedený zúriavo a časom krvavo. R. 1906 nastal obrat: spojilo sa šesť strán v súručenstvo (solidarita catalana). Návrhom o miestnej správe išla konzervatívna vláda Maurova r. 1907 programu solidarity v istej miere v ústrety. Podľa neho malo sa event. organizáciou skupín provincií aspoň do istej miery vyhovieť regionalistickým požiadavkám — uskutočnením administratívnej reformy, platnej pre celý štát. (Teda nie politickou, ale administr. decentralizáciou a nie individuálnym zachádzaním s Kataláncami.) Zákon dovoľoval sdružiť sa vo vyššie sväzy: Manco munitat (u nás Sväz žúp). Liberáli i toto zmariť. Zdravá Maurova myšlienka: regionálnou decentralizáciou uskutočniť časť autonómneho programu katalánskeho, už nezmizla z mysli štátnikov španielskych a podporovali ju i aktivistickí politici katalánski, ktorí vedeli oceniť provinciálnu samosprávu hoci neveľkú, a preto sa jej usilovne domáhali.

Manco munitat bol uskutočnený r. 1913 a povoľoval sdruženie municipálnych rád a provinciálnych výborov (u nás žúp) k účelom čisto administratívnym, mal pôsobnosť hlavne vo veciach kultúrnych (školsťvo), ďalej vo veciach dopravy, zdravotníctva atď. Bolo toto len kompromisné riešenie celej otázky (azda tak, ako u nás so sväzom žúp, ba aj s krajinskou správou). „Ale i tato autonómie, jakkoliv omezená, prispívala k zesílení národného hnutí a utvrzovala v přesvědčení, že tato autonómie může být dobrým prostředkem ku dalším úspěchům v bojích o větší samostatnost Katalánska.“ (Viď dr. Borovička, str. 185.) „Po skončení války dosažený stupeň autonómie nedostačoval vzrostlému národnému vědomí Katalánska. Vláda chtěla uskutečnit regionální jednotný program pro celý stát. Madrid nechápal, že Katalánsko bylo zvláštním případem, že administr. řešení, třebaže bylo schopné odstranit mnoho obtíží a uspokojit mnohé potřeby, nespĺňovalo již politické požadavky vzrostlého katalánskeho sebevědomí. Věčné rozpory na př. v otázce jazykové, která se rok od roku stávala palčivější, byly ještě zvýšeny zásadním rozporem mezi dvojím pojmáním problémů administratívních na straně vládní a politicko-národních na straně katalánské.“ (Str. 186.)

Nastalo zradikalizovanie smýšľania, vzmohly sa prúdy separatistické, nastalo prenasledovanie, emigrácia, domáhanie sa zahraničnej propagandy. Až konečne r. 1931 vyhnaním kráľovskej rodiny a pretvorením sa Španielska na republiku prišli

Katalánci k svojim právam. Najnovšie bola vec samosprávy Katalánie zákonodarne riešená.

×

Uváženiam zasluhuje, či by sa ruka v ruke so zavedením samosprávy nemalo pomýšľať v budúcnosti na reštitúciu žúp* a na preloženie administratívneho centra do stredu Slovenska (hoci do Žiliny, ktorá sa mohutne vyvinuje, kým Turč. Sv. Martin by sa mohol vyvinovať na univerzitné mesto).

Kritérium dobrej správy

Čo je kritériom dobrej správy, dobrej ústavy? Odpoveď na túto otázku nie je ľahká. Vidíme, že v živote udržiavajú sa aj teoreticky azda nevyhovujúce formy: tak vedľa republikánskej ústavy je tu ústava monarchistická. Popri konštitucionálnych štátoch vidíme štáty s diktatúrou. Vidíme federatívne spravované štáty a štáty centralistické. Vidíme, že menovite od vedúcich ľudí a tried mnoho závisí.

* S myšlienkou sriadenia krajských = župných úradov zaoberala sa aj v býv. Rakúsku konferencia odborníkov r. 1914. Viď o tom spis: Zeilagen zum 3-ten Jahresbericht der Kommission zur Förderung der Verwaltungsreform (Wien, 1914, Hof- u. Staatsdruckerei). Zavedenie týchto úradov navrhované bolo pre Čechy a Halič akožto najväčšie zeme.

V Čechách a na Morave sú i dnes ponosy na zemskú správu. V Prahe citeľnou sa stáva potreba jej odbremenia, popredný pražský jurista vyslovil sa za krajské sudy. V Slezsku ťažko znášajú vzdialenosť Brna. Úradovanie

Vidíme ale na druhej strane, že proti spôsobom vladárenia, ktoré sú v protive s vôľou ľudu, pozdvihuje sa odpor a prichodíme na to, že kritérium dobrej správy je, aby sa kryla s potrebami a vôľou ľudu.

Vidíme — aplikujúc to na Slovensko — že či už spôsob centralistického spravovania s ministrom s plnou mocou na čele, či spôsob len čiastočnej decentralizácie v podobe krajinskej správy pri statočnosti vedúcich ľudí a úradníkov dočasne vyhovovali a vyhovujú.

Ale vyhovovali a vyhovujú len viac-menej a hlasy po náprave, po ešte lepšej správe neprestávajú sa ohlášať.

Dobrá správa záleží v predvídaní a predídení. Je úlohou štátnej politiky nedať dôjsť k abnormálnym výbuchom, keď sa odôvodnené potreby kraja a ľudu na dlhý čas neuspokojujú. Výbuchy tieto prichádzajú so zvdanou príležitosťou.

Keď sa začali v roku 1870 — hovorí Macaulay (maďarské vyd. jeho historie Anglie, Budapešť, 1887, II. 305) — aj poľní robotníci Anglie organizovať, ich vodca Joz. Arch musel sa brániť pred

v Opave bolo predtým vzorné, k čomu prispievala aj znalosť ľudí.

Dôsledkom prípadného sriadenia žúp u nás by bolo, že by sa i podľa nar. č. 187/929 staly možnými ďalšie presuny z ministerstva na zemskú správu. Praktická potreba vyvoláva spojenie okresov k rozdielnym úlohám: tak k úlohám hospodársko-technickým, vodnoprávnym, úlohám finančnej správy. Anketa uh. juristov r. 1914 konaná vyslovila sa pri otázke reformy správy za komasovanie najmenších žúp.

podozrením, že chcú nastolenie republiky. „Krátkozrakosť, nedôvera a tendenčnosť chce seba a iným nadišputovať, že takéto pohyby neomylnne vedú k revolúciám, zabúdajúc, že k nim len tam dospelo, kde sa pomery priveľmi nezdravo vyvinuly.“

Vždy boly a budú obavy pred secesiou istých územných čiastok, ktorým sa tie alebo oné práva udeľujú. Ale zabúda sa pri tom na jedno: že štát je v prvom rade záujmovým spoločenstvom. Pokiaľ každý najde v ňom uspokojenie svojich potrieb, niet tej sily vonkajšej, čo by ho rozrumila.*

Výhľady samosprávy

Anglický národ našiel cenný spôsob, ako držať pohromade ríšu na štyri čiastky sveta sa rozprestierajúcu, lebo sa vždy akomodoval potrebám.

Z nedôvery a obavy pred separatizmom sa u nás mnohí — ako aj naši francúzski a anglickí priatelia — samosprávneho vývinu Slovenska obávajú. Aj tých najnevinnejších a najpotrebnejších reforiem sa ľudia často obávali.

* Centrifugálnych tendencií treba sa báť len v prípade opačnom. Aby sme ale neobťažovali uskutočnenie i ďalších krokov na poli samosprávy, musíme vyhýbať tomu, čo by vzbudilo nedôveru v snahu autonomistickú a musíme vyhýbať slovám ako na pr. (Nár. Nov. č. 66 z r. 1932): „Ziaľbohu, dnes sme ešte vždy tam, kde sme boli i pred sedemdesiatimi rokmi, čo dokazuje, že sa nevieme starať o seba.“ Vytýkam podobným výrazom, že jestvujúce zlo zveličujú a jestvujúce dobro zamlčujú.

„Politické agitácie sa udržujú a strašnými sa stávajú len tým, čo je na ich požiadavkách spravlivého“ — hovorí Mc. Carthy v Historii Anglicka (kapit. V.). „Náhľad, že je bezúčelné povoliť reformy, ktoré slušné nároky uspokojujú, lebo vždy sú neslušní kriklúni, ktorí nie sú s tým spokojní, náhľad tento“ — hovorí Mc. Carthy tamže — „patrí k najobvyklejším omylom štátnického umenia. Keď sa získajú rozumní, netreba sa báť nerozumných.“ „Nepostrádateľnou podmienkou ozajstného štátnického umenia je vziť sa do polohy a nálady iných, cele rozdielnych ľudí, ale toho nenachodíme u politikov druhého rangu.“

Otázky konfesionalne a problémy nacionalne

Otázky konfesionalne

Protivy medzi evanjelikmi a katólikmi

V každom národe sú rozličné prúdy a protivy. Nebezpečnými pre národ sú zvlášte konfesionalne rozopre.

Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.

Konfesionalne trenice ohrožujú národ v jeho bytí, znemožňujú imponujúce jednomyseľné vystupovanie, paralyzujú jeho sily a vedú niekedy k pádu. Príkladov na to v histórii dosť.

Slabým uspokojením je, že cez to prešli aj druhí: tak stáli si ešte ani nie veľmi dávno v bojovných šikoch proti sebe Švajciari — krajina ideálnej shody v dnešné dni.

Katolíci nevedia zabudnúť luteránom ich secesiu. Luteráni = kacíri. „Jeden ovčinec a jeden pastier“ — je ich heslom. „Kto je nie s nami, je proti nám.“

V krvi luteránov slovenských je ešte vždy starý bojovný duch sekty na svoje sily odkázanej, ktorému Luther výraz dal v bojovnej piesni „Hrad prepevný jest Pán Bůh náš“.

Stoja teda proti sebe dva tábory.

Nech mi je dovolené poukázať na jednu analogiu: ako sa v Čechách nevedeli vžiť do nevyhnutnosti diferenciacie nastalej literárnou odľukou, tak je tomu i u katolíkov s diferenciáciou nastalou na poli cirkevnom.

Už za mojich mladších časov bolo tu prestrefovanie z jedného tábora do druhého. Stalo sa v deväťdesiatych rokoch, že neb. Richard Oswald, o čom som sa ja dozvedel od Karla Salvu, chcel uviesť hanopis o Lutherovi, kde by sa bolo Lutherovi vytykalo ešte i to, že sa — horrible dictu — obesil.* Bolo povinnosťou zamedziť niečo tak urážlivého a ja ponáhlal som sa napísať mu list, zaklínajúc ho, aby niečo podobného neurobil. Je smutné, ale príznačné, že k takejto korešpondencii vôbec dospelo, a musím vyznať, že odpoveď Oswaldova, „že to faktum aj tak celkom dokázané není“, hoci dobromyseľná, predsa len neuspokojuje. Jeho odpoveď z dňa 27. júna 1899 znela:

Blahorodý Pane!

S Vaším milým listom priniesol mi posol z pošty spolu i prvé výtisky diela, ktoré Vám dnes poštou posielam, prv než by z neho niekomu inému bol doručil.

Ako sa ráčite presvedčiť: smrť Lutherova v dielci je inak udaná. V rukopise, pravda, bolo to tak, ako to Vy udávate, ale ja som to sám prečítal, lebo čo celkom dokázané není, to v takých otázkach nikdy netvrdím. A potom ani v prípade zrejmých dôkazov nebol by som mohol to dať vytlačiť, keďže som prekazil preklad nemeckého diela o smrti Lutherovej. Z čoho zas môžete vidieť, že nikdy nešlo mi o vzbudenie rozopre medzi dvoma konfesiami v národe. Spojenie moje s p. Salvom (protestantom) môže zas hovoriť niečo o tom, že nerobil som nikdy

* Bigotéria a intolerancia nevedie k dobrému. Anglický historik Bukle píše vo svojom diele o histórii civilizácie v Anglicku, že najbigotnejší panovníci, francúzski, anglickí, boli najhorší, lebo boli najnetolerantnejší.

rozdielu medzi katolíkom a luteranom. S Vami, Blahorodý Pane, i s Vašími pánmi bratmi šíšiel som sa v živote a chovám toho pamiatku v srdci svojom tak rád, ako oproti máloktorej mne priateľskej rodine katolíckej. Už viackrát a zvlášte po krátkom mojom odbavení so stránky v. p. farára Janošku skúmal som svoje srdce, či v ňom len nejakej stopy jesto nejakého protivného citu proti ľudom luteránskym, no tej nenašiel som nikdy.

Ale so stránky vyznavačov Lutherových u nás mám už svoju zkušenosť.

Keď čítal som v Cirkevných Listoch, ako sa pápež ešte vždy menuje Antikrist, keď prečítal som životopis ev. mučeníkov, u ktorých každé pokarhanie pre buntovanie s Turkom vyhlasuje sa za prenasledovanie za vieru; keď niečo prečítal som z dejín cirkvi ružomberkej, ktorú knihu som pre urážky zpiatky musel poslať, vydal som dielo, ktoré už roky ležalo u mňa. Vydal som ho ako odpoveď, ktorú som listovne prosil od p. Janošku, ale nedostal, on vo svojom časopise zvysoka len špiní na mňa v poznámke. Váš etc. Oswald, v. r.

Nuž ako rečeno, odpoveď táto je nie cele uspokojivá.

Ale s druhej strany, keď si spomeniem, že ešte roku 1930 publikoval Ján Drobný vo svojej Ev. Bratislave seriú článkov pod názvom „Rímske bludy“, v ktorých hovorí o antikristovi (mienený je tým pápež), kde je za rímsky blud vyhlásené i učenie cirkvi katolíckej o dobrých skutkoch, nemôžem ani mojich spoluveriacich oslobodiť od spoluviny na týchto neblahých pomeroch.

Znakom nezdravých konfesiónálnych pomerov našich je, že tridsať rokov po prípade s Martinom Lutherom dostalo sa najväčšej postave českého protestantizmu Jánovi A. Komenskému v slovenskom rozšírenom časopise (Slovák, čís. 242/1932) podobnej alebo ešte horšej urážky. Tam me-

nujú ho podľa prameňa poľského človekom bez cti a charakteru. A to prečo? Preto, lebo konšpiroval s kráľom švédskym a tým Poľsku škodu zapríčinil.

Podľa smerodajného právneho úsudku (Edvi Illés: Bteto törkv. magyaráz., Budapest 1894, sv. II. str. 291) je etická česť to povedomie človekovo, že sa vo svojom cho-
vaní a vo svojich skutkoch vždy vyššieho, vznešenejšieho
smeru mravnosti pridržiava a že česť záleží v súhlase duše
ľudskej s vyšším princípom a vo vlastnom, od vonkajších
okolností neodvislom presvedčení. Bol Komenský hoci len
na chvíľu v tom povedomí, že sa najvyšších zásad mrav-
nosti nepridržiava, keď hľadal tú reštitúciu menšiu (zno-
vuriadenie svojej vlasti) a reštitúciu väčšiu (panstvo Krí-
stovo na zemi) pomocou kráľa švédskeho? Nepriateľský
hlas poľský zamlčuje, že pri veci bol i J. Radziwil a iní
veľmoži poľskí a že Komenský pri vypálení Lešna skrz
Poliakov, ktoré potom z pomsty nasledovalo, prišiel
o všetko a že musel prechať. (Teda každý osobný nečestný
úmysel bol mu ďaleký.)

Nekonšpirovali sme proti svojmu štátu, keď sme to poli-
ticky za oportúnne uznávali, i my všetci r. 1918 a po-
četní iní?

Len keď si pomyslím, že protestantizmus od 400 rokov
nazýva hlavu rímsko-katolíckej cirkvi, už či hodnú alebo
nehodnú, konzenkventne antikristom, viem pochopiť (ale
nie odpustiť) podobné prestrelovanie z druhej strany. Tým
smutnejšie je, že sa to stalo na úsvite akejsi nastávajúcej
lepšej shody medzi katolíkmi a evanjelikmi slovenskými.

Rozpor medzi našimi konfesiami pociťuje tým
bolestnejšie politik, ktorý vidí, akým prameňom
sily i nahor i nadol bola dobrá shoda medzi kon-
fesiami na pr. u našich Rumunov za maďarského
panstva.

U nás rozvíril sa začiatkom tohoto storočia i
boj medzi pokrokovou a klerikálnou stranou, pri
ktorom sa so strany prvej azda zabudlo, že kleri-

kálna strana práve tak vyplnila a vyplňa u nás
svoju misiu, ako iné politické strany a povedal
bych, že podľa dnešného kultúrneho stavu Slová-
kov bola a je potrebnou súčasťou národného ži-
vota, pri čom nie som slepý proti jej nedostat-
kom.

Medzi prívržencami oboch smerov sa pomery
v tomto storočí čím ďalej tým viac priostrie-
valy.

Hlasy za nápravu

Neskúmajúc, kto mal na týchto svadách väčšiu
vinu, prízvukujem, že všetci milovníci pokojnej
spolupráce sme nad týmto rozkolom trpeli.

Dali tomu výrazu viacerí, tak dr. Ľud. Bazov-
ský v článku „Otvorená rana“ v Národných No-
vinách (zo dňa 23. apr. 1914), ktoré v tejto veci
vždy objektívne stanovisko zaujímali. (Dr. Ba-
zovský odvoláva sa tam aj na korešpondenciu so
mnou). Bukovinský uverejňuje článok pod nad-
pisom: „Jedine správny smer nášho národného
rozvoja“ (Nár. Nov. z 10. mája 1914). Autor po-
sledného článku píše medziiným:

„Alebo či sa nehanbíme, že Pesti Hirlap (8. apríla 1914)
pri rozoberaní otázky zachovania sa našej strany voči Tiszo-
vej vláde takto píše o nás: „Jednota slovenskej národnej
strany sa totiž už dávnejšie rozpadla podľa náboženstva na
katolícky a evanjelický tábor, alebo ako si to sami ho-
voria: na konzervatívnu a pokrokovú stranu. Tieto dve
strany od prvopočiatku rozpadnutia všetko podujmú, aby
sa navzájom slabily a dôveru ľudu na úkor druhého získali
...“ Či sa nehanbíme? Treba k tomuto komentáru?

Nie. Tu ide o zreorganizovanie strany. Keď takto hlboko
vidia už i naši neprajníci do bahna vlastných hriechov na-

ších, do tajných záhybov našej nesvornosti, že posmešne zmiňujú sa: „Tak sa zdá, že rozkol, povstávajúci v národnej slovenskej strane, umožníť a protivu vyostriť bolo v záujme Tiszovej vlády, ktorá taktó azda výhody „divide et impera“ chcela v svoj prospech využiť, lebo páni pri slovenskej národnej strane potratili hlavy a jeden odhlasoval Tiszovi dôveru, druhý nie...“

Došli sme tu azda k najpálčivejšej otázke nášho národného života. Udalosti posledných čias ukazujú, že tu ide o rakovinu celého verejného života nášho, ktorá na kostiach a špiku nášho národa už od dávna hľodá.* Myslím, že pokiaľ sa nepodarí štátu nášmu pritiahnúť katolícku väčšinu našu k spolupráci v štáte, alebo ako Maďari hovorili „do šiancov ústavy“ (az alkotmány sáncaiba bevomni), bude verejný život náš chorý.** A zračí sa tá choroba vo veľkej podráždenosti so strany katolíckej s jednej, vo vládných represáliach (množstve politických procesov) s druhej strany.

* Ako pokojamilovný človek nechcel som byť ani in-direktne účastný týchto sporov medzi našimi, preto som zo správy Slovenského Denníka svojho času vystúpil, verejne to tam odôvodniac. Bohužiaľ, sabotovala i protistrana aj len možnosť dorozumenia a Juriga na pr. na schôdzu, svolanú r. 1914 do Budapešti cieľom vyrovnania protiv, neprišiel.

** I dr. Milan Hodža (Slovenská Politika č. 109 z r. 1929) dáva výrazu tejto myšlienke. V reči prednesenej na pražskom sjazde republik. strany hovorí: „R. 1927 začali maďarskí imperialisti pomocou niekoľkých svojich zahraničných priaznivcov silnú propagandu proti našim hraniciam a proti našej štátnej jednote. Predstavte si, že by sme vtedy boli bývali následkom útočného autonomizmu v našom štáte tak rozhárani a tak rozbití, ako pred voľbami, hneď po

Keď M. Rázus chce dnes s Hodžom a Hlinkom slovenskú spoluprácu oživotvoriť, ide o vykopnutie balvanu z pomedzi nás, ktorý pokojnej spolupráci prekáža.

Ako predstihli evanjelici katolíkov

Keď hľadáme na rolu, ktorú hrajú katolíci v živote nášho národa, stojíme pred nesporným faktom — nech je to rečené bez újmy ich zásluhy na poli kultúrnom a verejnom — že ich evanjelici na týchto poliach silno predstihli.

Na poli literárnom nevedeli pred prevratom po bok výtečníkov pôvodu evanjelického ani približný počet svojich postaviť, hoci by ich malo byť dvakrát toľko.

Na poli cirkevnom majú v osobách Rudnayho, Haulíka, Moyzesa zvlášť vynikajúcich jednotlivcov.

voľbách r. 1925. Predstavte si, ako štedre by sme boli dali pokrm propagande proti Českoslov. republike, keď by sme v r. 1927 už neboli mali zaistený vnútorný pokoj a poriadok, keď by autonomisti neboli bývali už vo vláde, ale v jej bezohľadnej prudkej opozícii, ako do marca 1926. Jestliže sme úspešne odbili útoky maď. imperializmu a jeho rozličných medzinárodných podporovateľov v tom čase, mohli sme úspechu toho docieľiť jedine tým, že sme vo svojej štátnej domácnosti šťastne upevnili shodu medzi bratmi, predtým rozbitými.“

Bola to i politika Kramářova. Za samo sebou sa rozumiacu vec som pokladal, že by sa bol v prípade zmeny frontu strany ľudovej zmenil i pomer národnej strany k vláde.

Ale oproti množstvu národu svojmu nekonečne oddaných evanjelických farárov, učiteľov bol počet takýchto ich kňazov a učiteľov omnoho menší, hoci by ich pomerne viac než dvakrát toľko bolo malo byť.

To platí i o politikoch.

Organizačná schopnosť slov. katolíkov na poli hospodárskom, zračiaca sa v zakladaní peňažných ústavov, nielen že je nie v pomere, ale je menšia, ako u evanjelikov. (Ešte aj len predsedovia priemyselných spoločenstiev na Slovensku sú zväčša evanjelici. Vo veľpriemysle vynikali mikulášski evanjelici, v obchode — pravda — katolíci.)

Hľadajúc príčinu tohoto zjavu, nachodím, že evanjelici u nás dbali viac o školu a výchovu, a že neboli tak hnetení shora, ako katolíci svojou hierarchiou. Evanjelici mali styk so vzdelaným svetom a tak evanjelickí farári a učitelia vychovali vo svojich deťoch národu celé generácie.

Iste tomuto číselnému nedostatku inteligencie katolíckej treba pripísať i ich nedostatok národne uvedomelých, dôveru vzbudzujúcich ľudí, ktorý zapríčiňuje ich neúspechy politické po prevrate.

Katolícke stredné školy

Takýto veľký neúspech bol, nehovoriac o ich vylúčení z vlády, že si neboli vstave zachrániť stredné školy, čo bolo hlavným kameňom urážky na ich strane.

Maďari vedeli veľmi zručným spôsobom sje-

notiť zásady liberalizmu a konzervativizmu. Oni odhlasovali v parlamente aj zmajorizovaním katolíckych biskupov civilné manželstvo — ale nechali konfesiam ingerenciu na školy, tak menovite i na školy stredné. Za maďarskej éry postačilo, keď konfesia niesla vecné náklady, dala budovu, snád' kurivo, osvetlenie a čistenie miestnosti, o všetko ostatné sa staral štát a predsa mal ústav náter konfesionálny a cirkev ingerenciu na vymenúvanie učárov a na ducha správy školskej. Azda to mohlo po prevrate u nás i naďalej tak ostať. Ale s touto politikou urobil štát náš razom koniec a zmocnil sa úplne tak dosadzovania učárov, ako aj vedenia školy.*

Emancipačné snahy katolíkov

U našich katolíkov pozorujeme isté emancipačné snahy. Rozumná štátna politika by podľa mojej mienky na tieto snahy nemala hľadieť krivým okom, ale naopak: vychovať z katolíkov vzorných národovcov a občanov štátu. Ale to sa

* Aj v štátoch, kde bola odluka cirkvi od štátu, jestvujú i naďalej — pravda, súkromné — katolícke školy. Tak ľudové školy i univerzity vo Francúzsku, vo Švajciarsku a inde.

V Rakúsku nachodia sa početné katol. stredné školy, tak v Dolnom Rakúsku v Seilenstätten, Set. Floriane, v Hornom Rakúsku v Kremsmünsteri, Wicheringu.

V Holandsku sú školy verejné pre tých, ktorí si neželajú náboženské vyučovanie, a svobodné pre tých, ktorí si to želajú. Tieto štát v tej istej miere podporuje, ako tamtie. („Slovák“ 5. jan. 1930.)

podarí iba pomocou šetrenia ich citlivosti* a vyhovením ich spravедlivým záujmom.

Tých urazených záujmov a citov bolo dosť — a stávalo sa to zväčša vinou bezmyšlienkového jalového pokrokárčenia, ktoré k nám prinášané bolo z Čiech (Fleischer, Kostn. Jiskry z 11. marca 1926). „Čo sa hodí pre nábožensky indiferentného Čecha, nehodí sa pre nás“, píše Slov. Denník 7. sept. 1922.

Dr. Rašín zazlieval bol ministerstvu školstva, že nedalo Hlinkovcom 3 gymnázia. Kritizoval našu cirkevnú politiku (Prúdy, apríl 1923). Preto i dr. Kramář (Grenzbote zo dňa 9. okt. 1925) odporúča na náboženskom poli opatrnosť. „Azda si práve pri týchto veciach musíme povedať, aby si Slovensko náboženské otázky samo riešilo.“ (Ako? — o tom sa, pravda, nezmiňuje.)**

Vyskytly sa i niektoré flagrantné urážky predmetov úcty náboženskej: tak zničenie sochy Márie v Dunajskej Strede (Grenzbote, 7. marca 1923).

* V niektorých veciach sú v Čechách na tomto poli konzervatívnejší, ako u nás. Bol som na pr. pri sprisahaní svedka katolíka u jedného okr. súdu v Prahe. Dialo sa to pred krucifixom a pred zažnutými sviečkami. U nás sú tieto veci zväčša odstránené.

O konfesiónalnu vyúčbu dietok je v Čechách lepšie postarané, ako u nás (Cirkevné Listy, febr. 1932).

** Pri samospráve Slovenska by, pravda, bolo možno lepšie vyhovieť i konfesiónalnym potrebám. Také abnormality, ako na pr., že otázka systemizovania profesorov Ev. teologickej vysokej školy v Bratislave dosiaľ nie je usporiadaná, by neboly možné.

V B. Bystrici r. 1921 odstránili Sokoli kríž z katolíckeho domu, atď. Takéto veci sa tak rýchlo nezabúdajú, i ztadiaľ potom tá averzia proti Sokolu.

V novšom čase sa takéto veci nestávajú.

Neviem pochopiť vyhodenie ideálneho Sidora z gymnázia ružomerského a Marcela Schlachtu z preparandie zase preto, lebo mal styky so Sidorom („Slovák“ č. 1., roč. III.).

Odsek tento nemôžem zakončiť bez toho, abych neupozornil katolícku väčšinu Slovákov, že sa podľa vývinu vecí od prevratu, keď českou pomocou stvorené stredné školy každoročne tak rečeno vychrľujú množstvo slovenských abiturientov, dá s matematickou istotou očakávať, že katolíci v krátkom čase tej želanej emancipácie dosiahnu a že budú si môcť všade v pomere k svojmu číselnému počtu zastať. Toto by malo slúžiť k istému ich uspokojeniu a mal by z ich publicistiky vystať ten nesmierne predráždený spôsob a často urážlivý tón, ktorý nie je v súhlase so spôsobom, ako sme sa chovali v otroctve.

Ľudová strana pozdvihla na svoj štít ideu samosprávy a nacionalizmu. Či nebolo chybou, že si slovenské vládne strany, menovite agrárna, tieto zbroje dali vytrhnúť zo svojich rúk?

Tón orgánov ľudovej strany je, ako rečeno, často urážlivý. Ale zase nemôžem súhlasiť ani s tým, že kedykoľvek stane sa prechmat s tejto strany, hneď je na porúdzi žandár, fiškus, súd, žurnalistika, kým hrubé urážanie citov náboženských a národných s druhej strany, na pr. zne-

uznávanie oprávnenosti slovenskej reči, literatúry a kultúry ostáva ešte i so strany slovenských oficiálnych orgánov a politikov bez zavrátenia.

Spôsob zachádzania s ľudovou stranou podľa hesla: divide et impera (experiment s Koza Matejovom a Jurigom) nepokladám za šťastný, naopak: za nemravný, ako nepokladám za šťastnú túto taktiku ani na inom poli, na pr. keď ide o strannícku propagandu medzi voličstvom inojazyčným.

Kooperácia s ľudovou stranou

Za most medzi katolíckymi Slovákmi a Čechmi by mali slúžiť českí katolíci a ich politická organizácia: ľudová strana v Čechách. Nevieam, či ľudová strana dobre chápe úlohu svoju: spájať svojich, keď kooperáciu so slovenskými katolíckimi nehľadá a istého porozumenia pre ich politické snaženie — už totižto, nakoľko ide menovite o otázku samosprávy — nepreukazuje.

Prihováram sa vždy za bratské pritahovanie ľudovcov, veď oni reprezentujú väčšinu národa (viď môj článok v Nár. Nov. č. 170, z r. 1921). Napriek tomu, že bolo kus odioznej pracovať so stranou, z ktorej vyšiel na príkl. Jehlička, bol som predsa za to, rovnakou láskou privinúť k srdcu i tú stranu a neodstrčovať ju. Neváhal som hľadať akožto svojho času šéf národnej strany politickú kooperáciu s ňou, dôkazom čoho bola naša spoločná konferencia v Trenč. Teplej dňa 15. mája 1921 ohľadom spoločného programu v otázke samosprávy.

Za tým už potom k nijakej kooperácii nedošlo. Ba nastala medzi nami roztržka a nútený som bol (viď Nár. Noviny z 11. nov. 1923) vyložiť na zasadnutí širšieho výboru slovenskej národnej strany, že mojím statočným ideálom bolo vždy: sjednotiť autonomistov, toto sa však za dnešných okolností nepodarí, aspoň dotiaľ nie, kým ľudová strana nechce národnú očistu vo svojom vlastnom tábore uskutočniť (Tuka) a kým sú v nej zastúpené pre národné hnutie škodlivé elementy.

Politické procesy

Tak rečeno korolláriom nastalého veľkého napanutia politického medzi katolíckou väčšinou národa a úradnou vládou politikou sú veľmi početné politické procesy, z ktorých Slovensko od desiatich rokov nevychodí a hromadné žalárovania politických previnilcov, najviac ľudových. Počet novinárskych politických procesov dnes u nás ďaleko prevyšuje počet politických procesov za starej éry.* Kto ani v tomto nevidí veľkú abnormálnosť našich pomerov a neuznáva, že je tu náprava nevyhnutne potrebná, tomu niet pomoci. Ale ten nech sa nemenuje politikom!

Otázka dobrej shody medzi katolíckimi a evanjelikmi neznamená sblížovanie sa politických

* Alexander Mach mal od začiatku r. 1924 po koniec r. 1929 až 86 procesov politického rázu.

strán, ako mnohí nesprávne súdia, ale tvorenie toho kolektívneho citu, ktorý je v našom národe dosiaľ slabý. Oslabenie tohoto citu zmaruje spoluprácu a znemožňuje úspešnú prácu za veci verejné a spoločné národné podniky vôbec.* Kto

* Ilustráciou tohoto sú novšie pomery medzi našimi konfesiami v Amerike. I. H. V. píše o tom v Pražskom Krajanovi (č. 6. z r. 1932) pod nadpisom „Úpadok amerických Slovákov“ nasledovne:

„Dnes Američanov slovenského pôvodu je okolo 800.000, z toho už polovica v Amerike rodených a vychovaných. Možnosť a voľnosť vývinu pre Slovač, v Uhorsku ujarmenú, dokázaly jeho veľkú, ba nadpriemernú schopnosť tak organizačnú ako aj obsahovú, kultúrnu, tak hospodársku ako aj náboženskú. Tento vývin kulminoval v povojnových rokoch, keď Slováci v Amerike mohli sa chlúbiť svojimi pevne zorganizovanými spolkami podpornými, tak kultúrno-národnými, tak cirkvami troch väčších vyznaní (r. k. — gr. k. — evanj. a. v.), ba i školami a ústavmi (sirotince). Casopisov dodnes máme vyše 30, počet podporných organizácií vyše 50, z ktorých niektorá má až do 20—30 tisíc členov. Mali svoje banky, peňažné ústavy, Slov. Ligu, veľkú to národnú organizáciu, ktorej pomocou soshieralo sa počas vojny milión dolárov na osvob. akciu. Tu bol vrchol vývinu. Prevrat spojil všetkých Slovákov v Amerike v jednotu nadšenia bez rozdielu na stav a náboženstvo. A predsa hovoriť musíme po krátkych 10 rokoch o úpadku a to na celej čiare.“

Tu hovorí pôvodca o úpadku hmotnom, rečovom, národnom a náboženskom.

Zvláštnej pozornosti zasluhujú posledné dva odstavce:

„Úpadok národný. Myslím pod týmto uvoľnenie národnej jednoty a spolupatričnosti medzi evanjelikmi a katolikmi. Antagonizmus a nedôvera medzi našou evanj. a r. k. časťou národa je v Amerike väčšia ako na Slovensku. Na Slov. sú predsa aj spoločné podniky, podujatia,

ale v Amerike (myslím vždy Spojené štáty) len veľmi zriedka kde. Nemáme dnes jediného spolku, časopisu, človeka alebo myšlienky, ktorá by nás všetkých spojovala. Čo začnú katolíci, to ignorujú evanjelici a naopak. Ešte aj taká akcia, akú podnikla Slov. Liga: pomáhať nezamestnaným Slovákom, zlyhala. Pre túto národnú rozdrobenosť nemôžu Slováci docieľiť pri politickej a verejnej správe žiadané úspechy, t. j. pre rozbitosť nemôžu vyvolať Slovákov do mestských, okresných alebo aj štátnych úradov. (V Amerike sa tieto miesta voľbami zaplňujú.) Výnimku tvorí Chicago, kde Slováci s Čechmi spolu (v Amerike ojedinelý prípad!) vyvolili za starostu Čecha, Čermáka, alebo taký Luzerne, okres v Pensylvánii, kde Slováci bez rozdielu náboženstva a polit. klubov kandidujú do štátnej legislatúry svojho poslanca Jurišina! Na pr. naše 10tisícové mestečko má asi 55% Slovanov (Slováci, Rusíni, Poliaci), vo väčšine z toho Slovákov, ale v mestskej správe nemáme ani 10% svojich zástupcov pre národnú a politickú rozbitosť, ktorá korení najviac v náboženských rozdieloch. (Nie je to aj náboženský úpadok: nenávidieť sa?)

Úpadok náboženský. Slovákov r. k. je asi 500.000, uniátov (gr. k.) 150.000, protestantov asi 120.000 a do 50.000 iných a bez vyznania. Úpadky badáme aj tu. Veľká, krásne chrámy a školy udržiavajúca r. k. cirkev nemá ani jedného slov. biskupa, ale iba nášmu živlu neprajúcich Irčanov. Mládež ľahostajnie, hoci chrámová návšteva je vo všeobecnosti veľiká. Zaujímavé je, že z radov bývalých r. k. utvorily sa aj čs. sbory (cirkvi československej). Evanjelici sú zorganizovaní až v piatich telesách, nie sú jednotní, hoci nábožensky a vierovyznansky stoja na jednej pôde. Grécko-katolíci majú veľké boje ohľadom celibátu. kňazov, ktorý im chcú biskupi nanútiť. Mnohí odstúpili ešte pred svetovou vojnou k pravoslávii.

Opísal som niektoré naše rany a bolesti. Podal som predbežne len celkový a všeobecný obraz. V budúcnosti budeme hovoriť konkrétnejšie a presnejšie. Áno, upadávame. Treba sa nám zobudiť, pracovať, aby sa zachránilo. aspoň to, čo sa zachrániť dá.“

nechce dobrú shodu v národe, chce bellum omnium contra omnes.

Temperamentný spôsob, akým pertrakuje otázku konfesijnú na pr. dr. Milan Ivanka, neposlúži cieľu: sliať národ náš v jeden celok.*

Sbližovanie medzi konfesiami

V novšom čase nastalo u nás medzi oboma konfesiami sblížovanie. Čítali sme mužné slová otvoreného priznania sa k potrebe priateľskej kresťanskej dohody a solidarity medzi evanjelikmi a katolikmi, napísané ev. farármi Ďurovičom a Rázusom v Cirk. Listoch, Andrejom Plávkom v Kostnických Jiskrách (14. júla 1932), boli sme svedkami pekného spolurokovania mladých ľudí oboch konfesií v Trenč. Tepliciach, návštevy ev. farára Lukáča na schôdzke katol. mládeže v B.

*) „Slovák“ zo dňa 28. sept. 1932 sa s oprávneným rozhorčením pozastavuje nad takýmto článkom dr. Milana Ivanku:

„Sovy, kuvici a netopiere nenávidia svetlo, čierne duše klerikálne nenávidia vedu, pokrok a svobodu. V tomto protisokolskom boji každodennými frázami neujasnenej autonómie narkotizovaná a hypnotizovaná časť akademickej mládeže bezvládne, bez kritiky vlečie sa za týmito černokňažníkmi, čarodejníkmi na hanbu a potupu vedy, pokroku a svedomia, papúškujúc (?) za nimi nasugerované im slová náboženského formalizmu a protiprirodných, protirozumových dogmát. A takáto reakcionárska, protisokolská mládež sa chce menovať — mládežou! A to ešte akademicou!“

Kolké z týchto vecí by bolo možno, keď chceme byť spravodliví, i na protestantizmus vzťahovať! Prečo táto jednostranná zášť?

Bystrici a zase reprezentanta tejto mládeže na schôdzke mládeže ev. v Ružomberku. Vyšiel osobitný spis tajomníka Maticy, kedysi tiež ev. farára Štefana Kréméryho o katolíkoch a evanjelikoch, ktorý na tomto poli razí cestu a svedčí o čestnej snahe autorovej spájať nás dovedna. Za farármi musia sa aj svetským oči otvoriť, že vzájomné znemožňovanie sa je pre nás oslabovaním, v solidarite je ale sila.

To platí aj o štáte. Keby štát náš oproti slovenským katolíkom nastúpil cestu tej mnou pri riešení našich problémov vôbec odporúčanej generóznosti, ale bez újmy pokrokových ideí — všetko by sa mohlo napraviť. Menovite keby ľudovci pritiahnutí boli zas k vláde, ako už v nej raz boli. Oni čím ďalej tým lepší materiál budú dávať, lebo ich mládež dorastá na ľudí traitabilnejšieho rázu a nie tak jednostranne konfesijných, ako boli starí.

Nacionálne problémy

Eudevít Štúr a jeho noví odporci

Martinská deklarácia znamená vrchol elánu, na ktorý sa vyšvihla adhézia naša k národu českému. Po prevrate prišiel i tu — podľa pravidiel prítoku a odtoku — pokles, otriezvenie a rozladenie. Uprostred takejto nálady vynorily sa potom pochybnosti a kritiky, ktoré začínajú napádať dielo Eudevítom Štúrom a jeho prívržencami vykonané a vynorujú sa tendencie, ktoré sa s nacionalizmom slovenským, so storočnou tradíciou našou stavajú do protivy.

Dvaja prominentní reprezentanti českej kultúry na Slovensku, univ. profesori dr. Pražák a dr. Chaloupecký konzekventne odtajujú oprávnenosť slovenčiny* a negujú slovenskú národnú individualitu. Keďže to oni robia menom hesla česko-slovenskej jednoty národnej, prichodia všetci tí, ktorí túto jednotu hlásajú, do podozrenia, že aj oni sú proti slovenčine, uznanej to reči štátu a reči už v literatúre dosť vyvinutej, a bolo by ich povinnosťou určite označiť svoje stanovisko.

* Známa je výpoveď posledného, že načo je Slovensku bastardná kultúra (keď má pohotove českú). Keď som na toto v Dérerovom „Hlase“ (aprílové číslo z r. 1929) poukázal, ma tam práve dr. Dérer i bez skúmania, či mám pravdu, či nie, dezavoval. Uvádzam to ako príklad konnivenie i vážnych oficiálnych činiteľov našich s podobným vystupovaním s českej strany.

Ľudevít Štúr pri tvorení slovenského literárneho jazyka protestoval proti tomu, že by sa tým Slováci chceli od Čechov odtrhnúť. Naopak. „My chceme v tom sväzku s nimi,“ — hovorí v Nárečí slovenskom — „ako sme boli, aj na ďalej ostať, čokoľvek znamenitého vyviedli, si osvojovať,* s nimi v duchovnom spojení stáť a kde im čo dobrého budeme môcť vykonať, ako to nazpät od nich ako od bratov očakávame.“

Ľudevítovi Štúrovi možno ako politikovi vytýkať reakcionárstvo, že zastával v spise „Slavianstvo i mir budúščago“ cársky absolutizmus,** ale mu nemožno vytýkať nedostatok slovano- a slovakofilstva a nejaké klonenie sa k hungarizmu.

Zavedenie slovenčiny ako spisovného jazyka sankcionovala historia a pozitívny štátny zákon. Na tom stojí dnes celý národ náš a možno povedať, že si na Slovensku nie 99%, ale snáď 99.9% slovenského obyvateľstva želá podržať slovenčinu i naďalej. Tejto otázky nemal sa nik dotýkať, ona mala zostať: Noli me tangere.

V tom okamžení, keď začalo sa hľadiť na slovenčinu ako na prekážku dobrého českoslo-

* Česi sú či na kultúrnom, či na inom poli sebestační. My opierať sa musíme v každom ohľade na nich. Pred veľkým svetom spolu s nimi cele inak vystupujeme, než sami. Príkloňujúc sa k nim, môžeme si všetko, čo je v Čechách veľké, tak ako to Štúr povedal, svojit si a i za svoje predstavovať.

** Ak je v rokoch štyridsiatych minulého storočia cársky absolutizmus pre Rusko ako-tak odôvodniteľný, nebolo odôvodnené schvaľovanie, ba zveľbovanie jeho skrze epigonov Štúrových o dve generácie pozdejšie.

venského pomeru, prišiel tento pomer do závozu. (Viď o tom článok J. Mihala v 72. čísle Nár. Nov. z r. 1932.) Urážlivé bolo, že prívrženci jednoty mali vždy slová kritiky len pre prestrelky obrancov nacionalizmu slovenského, ale nikdy pre chyby urobené z českej strany. Slovenčina s úľubou pomenovaná bola nárečím (Večerník Nár. Listov 31. marca 1926 píše: Bratislavské národné divadlo zahralo pred pražským obecenstvom dva kusy v slovenskom nárečí...) a pláne upierané jej bolo právo na existenciu.

Rečové pomery pri vojsku, v úradoch a v škole ešte ani zďaleka neuspokojujú.

Bez ohľadu na zákon logiky, že vec treba ponechať prirodzenému vývinu, postavená bola u nás už v časoch povedal by som medových týždňov otázka jednoty. Začala sa bez potreby diskusia: či sme jeden, či dva národy, alebo — podľa analogie škriepky byzantínskych mníchov o bohu rovnej a bohu podobnej náture Kristovej (homoiusios a homousios) — či sme národu rovní, alebo len podobní.

Podľa toho, ako podáva Masarykov naučný slovník (sv. I. str. 1131) smysel slova československý, nemožno na inú konzekvenciu prísť, ako na to, že sa pod národnou jednotou rozumie úplná, i rečová asimilácia Slovákov.*

* Rečený citát zneje nasledovne: Československý: Československý, pôvodne československý (slovenský = slovenský) znamenalo toľik, ako český. Termin slovenský, slovenský (slovensky), československý, československý, český

se užíval v jazykovém i národním smyslu nestejně a kolísavě až po Štúra. Kosmas užíva místo „český“ slova „slovanský“.

I v XV. století a později se mluví o slovanském jazyku místo českém jazyku. Podobně na Slovensku Daniel Sina-pius Horčička a Daniel Krman ztotožňují jazyk slovenský a český. V XVIII. století se užívá zhusta přídavného jména československý (bohemo-slavus, bohemo-slavica). Je-suita Konstantin (Praha 1715), Pavel Doležal (1742), Jiří Papánek (1793), Jiří Palkovič, M. M. Hodža (1833), Ján Kollár, Tablic, Benjamin Červenák atd. píší více méně důsledně o československém jazyku, československém náro-du. Podobně se užívá slova československý i ve vědě, lite-ratuře — historii až po Štúra. V novější době užíváme slova v kolektivním smyslu pro všechna nářečí česká a slovenská a pro obě spisovné řeči = československý jazyk, čl. mluv-nice; písemnictví československé; dějiny, národopis, právo atd. Sociologové vkládají do slova čs. pojem vývojo-vý a postulativně unifikaci a rozeznávají „československý“ (český) od „československého“ přesně. Nevidí v definici slova „československý“ jenom kumulaci všeho, co je české, po př. slovenské, t. j. pouhou subsu-maci vlastnosti české a slovenské. Do slova vkládají psychologicky a historicky oduševněnou tendenci spojovací a asimilační.

Tak pojímají jmenovitě slovenští literáti a politikové problém čs., o němž usuzují, že bude v budoucnosti rozře-šen v smyslu nejužšího splynutí Čechů a Slováků, i jazy-kově v novou nár. individualitu. Úředně a zejména ve školství se užívá jazyka československého, částečně i práva čl. dualisticky, t. j. českého a slovenského, ale vědomý neb podvědomý postulát po asimilaci a unifikaci je v něm vyjádřen tak, jako byl vyjádřen v slovan-ském, československém a československém nacionalizmu v nejstarších dobách v čes. zemích i na Slovensku. — Lit.: Albert Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu (1922, 1. kap.); Anton Štefánek, Slovenská a českosloven-ská otázka (Průdy 1922/3).

Možno pri takomto stave veci výrazu toho bez výhrady používať?

Na miesto toho, aby sme boli hľadali duševne si blízko stáť (jednota ducha), pustili sme sa do škriepky o dogmate jednoty, dvojjednosti atď.*

Ako máme chápať pojem národa a národ-nosti? Neprehrešujeme sa proti jednote, keď sa i my menujeme národom, čo robíme každodenne? P. N. Miljukov v spise: Národnost, její vznik a vývoj (Praha, 1930) vychodí z toho, že národ netreba si predstavovať ako niečo hotového, ale ako niečo takého, čo sa postupne vyvinuje. Zta-diaľ i názov spisu.

Národ je kolektívny psychický produkt (tamže str. 59), každý národ má svoj zvláštny sociálny rozum (tamže str. 63), národnosť utvára kolektívne uvedomenie členov náro-da ako členov jedného kolektíva, ktoré má jedno myslenie a jednu vôľu (str. 68 tamže) a dovŕši sa tento národný vývin objavením inte-ligencie, ktorá stvorí nad nárečím jediný lite-

* Z príležitosti konferencie anglických dominií bola v žurnalistike vyslovená myšlienka: že čo je vlastne do-minion, to definovať nemožno, lebo v tom okamžení, keď sa prikróčí k úradnej definícii tohoto pojmu, prestal dobrý pomer.

Tak je to vari i s československým pomerom.

Spôsob, ako chcú niektorí par force tú jednotu usku-točniť, upomína na francúzsku revolúciu, kde bolo nivelované všetko: správa rozdielných provincií a roz-dielcy spoločenské, všetko sústrednené a dekretovaná aj jednota reči.

rárny jazyk, ktorý sa potom stane jazykom národným (tamže str. 73).*

Oproti tomuto vedeckému určeniu pojmu národa stojí náhľad iný, opierajúci sa o nespornú skutočnosť, že sú si reč česká a slovenská tak blízky, že je to akoby jedna reč, a v dôsledku toho vraj tí, ktorí takýmito podobnými si nárečiami hovoria, tvoria akoby jeden národ. Nechtiac upadnúť do chyby teoretizovania, nepúšťam sa do polemizovania s týmto náhľadom mnohých. Akceptovanie tohoto náhľadu viazal by som len k jednej dôležitej podmienke, aby tí, ktorí kritérium jednoty národa vidia v blízkosti reči, určite a jasne vyslovili svoje krédo ohľadom podržania slovenčiny ako úradného obcovacieho a literárneho jazyka Slovákov. Ak sa v podstate shodujeme, stávajú sa naše ďalšie škriepky jaľovými.

Miljukov, ako Rus, nacionálne hnutie Ukrajincov, ba aj Bielorusov nielen že nezatraca, ale nazýva ich snahu po národno-teritoriálnej autonomii niečím pomerne skromným (str. 154) a

*) Dr. Sh. J. G. Locher konštatuje v spise „Die nationale Differenzierung und Integrierung der Slovaken und Tschechen in ihrem geschichtlichem Verlauf bis 1848“ (Haarlem 1931), že obyvatelia Slovenska napriek blízkemu príbuzenstvu s Čechmi majú svoju individualitu. „Slovenská idea nie je len zpiatočnosť, alebo hungarizmus, ale sú to aj mnohé pozitívne hodnoty.“ Vytýka Čechom, že pri všetkej veľkej práci na Slovensku dopustili sa mnohých chýb tým, že nerešpektovali dostatočne slovenský svojráz a slovenskú citlivosť, čím vyvolali nespokojnosť a podopreli odstredivé snahy.

podľa neho len nacionalizmus vládných strán ruských potlačovaním spomenutého hnutia zapríčinil, že sa prešlo od autonomizmu k separatizmu (str. 157).

Na ťažkosť rozlúštenia problému československého poukazuje prof. dr. Zubatý v Sborníku Matice Slovenskej (č. 3. a 4. z r. 1922) nasledujúcimi slovami: „Žádný jazykozpytec Vám nepoví, kde přestává pojem jazyk a začíná se obor pojmu nářečí. Právě tak jako v přírodě nemožno často určit, zda jde o různé druhy, či odrůdy aneb varianty.“ „Není přesných výměrů, co je druh, co odrůda, co plémě, t. j. jakých rozdílů a jak velkého množství jich je třeba, abychom v tom aneb onom viděli druhy neb odrůdy nebo plemena.“

Jurista by náš pomer azda tak formuloval, že tu vlastne ide o fiktívnu jednotu: sme ako by jeden národ, quasi jedno.

Ak je hádka, čo sa povahy veci týka, ťažká, obťažujú ju subjektívne momenty (na ktoré váhu kladie na príklad prof. Tomsa), keďže s určitou možnosťou možno tvrdiť, že veľká väčšina Slovákov chce svoju osobitosť zachovať, chce sa národom menovať. Snahu túto podporuje literatúra slovenská, ďalej dost určitý kultúrny typ a potom tá okolnosť, že je slovenčina vyhlásená za štátny jazyk, tak že celé snaženie nemožno viac pokladať za chůtľku niekoľkých felibristov, ale za dielo celého národa, ktoré čas sankcionoval. Parforce jednotárenie má v sebe zárodok rozdeľovania a rozkolu.

Hovorí sa, že budúcnosť československej republiky zabezpečená je len v národnej jednote československej. Ale k povstaniu republiky tohoto dogmatu nebolo treba, stačila naša vzájomná láska a dôvera Slovákov k Čechom. Ak štáty, ako to Montesquieu hovorí, na tom základe udržať možno, na ktorom povstali, nestačila by táto láska a dôvera i na budúce bez forsírovania myšlienky jednoty?

Tú jednotu rozdielne chápu s českej a slovenskej strany. Väčšina Čechov je toho názoru, že je treba jedného literárneho jazyka českého (Nár. Listy z 9. júna 1921). Na Slovensku tej jednote rozumejú viac v duchovnom ohľade.*

„Duchovná jednota Čechov a Slovákov vyrastie sama sebou. Treba jej času dať k tomu, kým dozrie. Od Slovákov, vyvinuvších sa za tisíc rokov inak, žiadalo sa naraz primého. Odtiaľ konflikt dvoch bratov, ktorí vyrástli v rozdielnych kultúrnych prostrediach.“ „Akkulturácia, vyrovnanie hmotné i duchovné potrvá 2 až 3 generácie.“

V tieto vety vyznela anketa časopisu Kostnické

*) Povstanie toho ducha jednoty medzi nami a Čechmi je vecou evolúcie. Nešlo to svarenie v jedno ani u Nemcov tak rýchlo. Emil Ludwig poukazuje v Goetheovom životopise na to, ako sa Goethe oduševňoval za Napoleona a to ešte i v časoch vojen nemeckého národa za svoju svobodu.

Podľa Ludwiga i veľký historik nemecký Treitschke píše dňa 7. dec. 1864 Gustavovi Freitagovi, ako zúrive nenávidel jeho otec Prusov.

Jiskry o otázke československej. (Kostnické Jiskry čísla z marca a apríla 1926.)

V hlase dr. Ivanku, dr. Jána Slávika st. vyznieva tam ona v dožadovanie odstránenia krívd, „lebo prv na Slovensku dobre nebude“. Lidové Noviny (Bohd. Haluzický) 29. nov. 1921 direktne za vinu kladú vedúcim ľuďom slovenských vládnych strán, že sa nepostarali o odčinenie týchto krívd, aby tie diferencie prestaly.

Lenže prvou podmienkou odčinenia chýb je uznanie nacionalizmu slovenského. Tak to hlása dr. Šrobár (Slov. Denník č. 168 r. 1925): Porobily sa chyby pri prevrate, základná chyba všetkého bolo, že sa povedalo: Slovensko nie je problém kultúrny a politický, ale je to otázka čisto administratívna.

Dr. G. Ráth (Slov. Denník č. 193 r. 1921) hlása v článku „K otázke bratislavskej univerzity“ potrebu svojskej kultúry, slovenskej univerzity.

Ale časopis Pondelok (č. 14. r. 1932) zamotáva vec: „My sa stavíme na stanovisko nekompromisného čechoslovakizmu v tom poctivom vedomí, že len spojením českých síl so slovenskými vybudujeme silný štát. To je ideový obsah nášho čechoslovakizmu.“

S týmto musí každý statočný Slováč súhlasiť. Ale vývody, ktoré pisateľ ďalej ťahá z tejto premisy, vzbudzujú pochybnosti o ich logickej správnosti: „Každý nacionalizmus vymedzený hranicami českých zemí a Slovenska smeruje k oslabeniu štátneho celku, každý tento

úzký nacionalizmus stane sa vždy len premisou rozopri, bolesti a zla.“

Či sa tedy Slováci majú zriecť svojho nacionalizmu a vtopiť do nacionalizmu českého, aby tých rozdielov nebolo?

Veľký Slovan dr. Kramář to inak vyslovuje: Slováci sa musia stať najprv dobrými Slovákami.

Nerešpektovanie slovenčiny padá u mňa pod pojem nerešpektovania vôle ľudu, prehrešovania sa proti prirodzenému ľudskému právu. Padá ono aj pod kategóriu tých rozličných nástrah na slobodu, čoho sme boli tak často svedkami v histórii. Neprestajné poručníkovanie.

Hneď po prevrate konal som cestu k Slovincom do Mariboru a Lubľany, abych videl, ako tam hľadajú otázku národnej jednoty. Veď ich národné pomery sa veľmi ponášajú na naše. Cestu konal som v spoločnosti terajšieho prepošta Karla Medveckého. Presvedčili sme sa, že predbežne o nejakom rečovom splynutí Slovincov so Srbmi a Chorvatmi nemôže byť ani reči. Povedali nám, že novodobyta sloboda je vlastne na to, aby žil slovinický a jeho reč k čím intenzívnejšiemu rozkvetu privedla.

Teda oni chcú i naďalej ostať Slovincami, tak ako my Slovákami.

Ale týmto nie je povedané, aby sa mohutné spojivo, ktoré nás s Čechmi spája, negligovalo a aby sa o otázke československej neláskave a nemiestne písalo. Faktum je, že náš pomer vyžaduje nápravy, pociťujeme to vo veľkej miere

i na poli spoločenskom po celom Slovensku. Či je tomu čiastočne nie na vine i nedostatočné spoločenské spolunažívanie Slovákov medzi sebou? A či priťahujeme českých hostí do našich domácností? Či konáme svoju povinnosť tak, ako sa patrí, i oproti cudzím: či oficiálnych reprezentantov cudzích štátov nezaberá neslovenská spoločnosť?

Nesprávne ocenenie zásluh Čechov o naše osvobodenie

Nehovoriac o ľudovej strane, vyskytli sa i v slovenskej národnej strane, ktorá by podľa svojej misie mala viesť v slovenskosti a nacionalizme, hlasy takejto neláskavosti, nepriznávajúce Čechom nijakú zásluhu o naše osvobodenie. Tak v článku Nár. Nov. číslo z 8. aug. 1925, a volebnom letáku tejže strany z r. 1928.

Abý medzi nami bolo jasno, musíme si uvedomiť: kto sme a čím sme boli my, a kto sú a čím boli Česi. Zdôrazňujem ale, že tým, čo tu ďalej nasleduje, nechcem národ náš tlačit do blata.

Boly časy, časy českého úpadku (ako o ňom, najmä o nemeckej vlne, ktorá sa privalila na Prahu, písal z vlastnej zkušnosti i Palacký), keď Slovensko preukazovalo väčší duchovný rozmach. Ale keď nastalo české obrodenie, my sme už za Čechmi veľmi pokulhávali. Bloudek hovorí o nás r. 1849 podľa zkušnosti z r. 1848: „Die Slovaken sind die Alten: gutmütig, gefühlvoll, aber ohne Kraft.“* V rokoch osemdesiatych vy-

* Vid' Slov. Pohľ. č. 7—8 r. 1932, str. 466.

slovil sa o nás profesor berlínskej univerzity dr. Bresslauer vo svojich prednáškach o histórii stredoveku, na ktorých som bol prítomný, ešte pesimistickejšie: „Die Slovaken sind ein durch lange Knechtschaft herabgekommenes Volk.“ Hviezdoslav nás menuje „zbiednelými“.

Keď skúmame minulosť, môžeme iba periodu trvania ríše Veľkomoravskej porovnať s veľkosťou Čechov v minulosti, s tým však rozdielom, že kým si Česi samostatnosť zachovali, my sme ju v tej istej dobe, v tých istých okolnostiach utratili. Od pádu tejto ríše spali Slováci 1000 rokov. Za ten čas odohraly sa v Čechách a na Morave veľké deje.

Až v 18., 19. storočí sme sa prebrali zo sna a vystúpili s činmi, aké boli r. 1848, doba mačičná, doba prebúdajúceho sa Slovenska a potom r. 1914—1918.

Za 1000 rokov bol národ náš skoro národom bez činov. (Dejstvovanie nášho zemanstva v uhorskom štátnom živote nemožno, pravda, nášmu národnému celku uprieť.) Mestá boli cudzie, zostala misera contribuens plebs, národ roľnícky, z veľkej čiastky horniacky, z teritoria ním obývaného len menšiu časť držali slovenskí gazdovia a želiari, väčšej časti zmocnil sa štát, feudálni páni, zemanstvo a mŕtva ruka (viď o tom štatist. údaje, uverejnené na konci tohoto spisu).

Vystríham však, hľadiet pod zdreujúcim dojmom spisu Janšákovho (Slovensko v dobe uh. feudalizmu) na hospodársky stav Slovenska a

Slovákov i v staršej dobe cez príliš čierne okuliare. Náš hospodársky život bol v porovnaní s hospodárskym životom najmä Chorvatov, Rumunov (a Rusov), ako o tom mnou uvedené štatistické dáta svedčia, pokročilejší.

Mimo toho treba vyzdvihnúť veľkého faktora, ktorý reprezentuje — podľa Adama Smitha — práca v živote národov. Slovák vyhľadával so zvláštnou zručnosťou príležitosti k práci, či už ako remeselník, či ako robotník a kupec (podomový kupec), pláteník, šefraník, podomový remeselník, pltník, sklár, drotár, sezonný robotník, drevorubač, furman atď. U nás vždy kvitol domáci priemysel. Kde mohol náš človek súťažiť ľahšie, ako najmä v Rusku a na Balkáne, tam sa znamenite uplatnil, vysielajúc tu tisíce súkmeňovcov, z ktorých početní založili kvitnúce obchodné domy, ba aj fabriky vo Varšave, Moskve, Petrohrade, Bukurešti, Sofii, atď. Podobne to bolo v Amerike, kde mal úplnú voľnosť. Amerika náš národ počnúc od rokov osemdesiatych minulého storočia i politicky i majetkovo úplne pretvorila, zvlášť kraje, odkiaľ bola väčšia emigrácia. Poukazujem i na výkaz národného majetku Slovenska na konci tohoto spisu uverejnený. Faktum ale je, že ho feudálne pomery a mŕtva ruka (majetky cirkevné, štátne atď.) zabíjaly.

Už ztadiť — nehovoriac o číselnej prevahе Čechov — pochádza ten nepomer síl, ktorý sa javí medzi vystupovaním Čechov v politickom živote, v parlamente, v zemských snemoch, žurnalistike, verejnom živote a medzi vystupova-

ním našim.* Kým u nás pri voľbách za národných kandidátov hlasovala azda $\frac{1}{10}$ ľudí, tam nebolo takmer človeka, ktorý by sa pri hlasovaní nebol pridržiaval svojho národného katastru.

Konklúzie

Dnešné hospodárske pomery nevlivajú blahodárne na naše národné spolužitie. Mój priateľ prof. dr. Ján Kvačala hovorí, že sjednotenie Nemecka ďakovať možno hlavne ekonomickému vzrastu. Dnes je u nás veľká nespokojnosť a musíme si želať i v záujme dobrej národnej shody nápravu nášho dnešného hospodárskeho položenia.

Jedno ale nesmieme zabudnúť: že sme pomocou Čechov dosiahli politickej svobody, že nám Česi v mnohom vypomáhajú, že sú povolani byť v kultúrnom, priemyslovom a hospodárskom živote vôbec našimi učiteľmi, a to i tým cieľom, aby sme sa stali schopnými závodit' s nimi — čo je aj záujem celého štátu. Spojením s nimi

* Maďarský spisovateľ Braun Róbert konštatuje v časopise „Huszadik század“ (č. 4. z r. 1917), že aj vydobytie národnostných práv Slovincov za Rakúska bolo dielom Čechov. V Oesterreichische Rundschau (14. júla 1923) konštatuje Otto Bauer, že Česi zbili Habsburgov a rozbili monarchiu.

O imponantnosti aj ich medzinárodného vystupovania svedčí na pr. „Prohlášení českoslovanského lékařstva, odůvodňující neúčast jeho na XVI. mezinárodním sjezdu v Budapešti r. 1909 konaném.“ Neúčast táto bola demonštráciou proti tomu, „že je Slovákom každá možnosť samostatnej kultúrnej práce odňatá“ a proti iným vyrátaným krivdám.

stali sme sa príslušníkmi väčšieho kultúrneho a aj politického celku, čoho blahodárne účinky pociťujeme i dnes a pociťme ešte väčšmi v budúcnosti. Zamoravské zeme možno si ako politicky samostatný celok predstaviť, nie ale Slovensko s jeho geografickým nevýhodným položením a s jeho nacionálnou nepohotovosťou, kde stále číha ešte na nás náš bývalý podmaniteľ.

Ponechajme voľnému vývinu* otázku rečovú. Ak je slovenčina vec praktická a životaschopná, ako som presvedčený, že je, udrží sa i napriek momentánnym nevýhodám. V knižnej produkcii na pr. veľkú rolu hrá i otázka konzumu; upozorňujú nás s českej strany, že by bolo pre nás výhodnejšie písať jazykom spoločným, vzhľadom na knižný trh. Nuž ale u nordických národov vidíme popri intenzívnom čítaní spisov najbližšieho kmeňa podržanie svojho jazyka a pestovanie svojej literatúry.

Po prevrate sme si povedali: vernosť za vernosť. Česi potrebujú nás, ale ešte väčšmi my ich, lebo my sme pars minor. Preto hľadme s nimi bratsky spolunažívať. Mój záver je: eliminujme škriepky o jednote a akcentujme viac jednotu v čítaní a smýšľaní a hľadájme cesty k sblíženiu a spolupráci.

* S vylúčením biblickej češtiny z bohoslužieb protestantských nesúhlasím. Hurban, Hodža, Štúr sa toho netýkali. Ako si viem v slovanskej liturgii cele dobre predstaviť staroslovancinu, tak v protestantskej u nás starú bibliétinu akožto posvätnú reč našich obradov.

Zo štatistiky Slovenska predprevratového

L'udnatost Slovenska

Úvodom

Hmotný a azda aj kultúrny stav Slovenska a Slovákov neposudzovali správne ani v býv. Uhorsku a často ani dnes v republike: vytýkala a vytýka sa mu prílišná zaostalosť a chudoba.

Snaha zistiť presnejšie stav národa nášho viedla ma už pred tridsiatimi rokmi k štatistickému štúdiu, ktorého výsledkom bol spis Štatistika Slovenska, vydaný r. 1912 v Turč. Sv. Martine ako osobitný odtlačok zo Slovenských Pohľadov. Z dát v spise tom uverejnených vysvitá, že Slováci — čo sa fázy ich vývinu týka — stoja jaksi v prostriedku medzi východom a západom. Svedčia o tom menovite kapitoly o pôrodoch, úmrtiach, o zamestnaní, o ich vzdelanosti, o majetnosti.* Keďže po spise tom predtým bola shánka a je i dnes, podávam z neho v krátkosti v podobe tejto štúdie kratší výťah, doplňujúc ho novšou prácou svojou o národnom majetku Slovenska. Žiadúca by bola štatistika dane.

Stav ľudnatosti Slovenska

O Slovákoch bola v popisoch obyvateľstva v Uhorsku konaných vždy osobitná rubrika. Kde

* Ako sa obyvateľstvo naše blíži pomerom českým a západným vôbec, o tom podáva zaujímavý doklad porovnanie doby 1900—1905 s dobou z r. 1923—1928. Pôrody klesly v tej dobe na Slovensku z 38.1 na 33.1 na 1000 duší, úmrtia z 26.1 na 18 na 1000 duší.

toho nebolo, nútený som bol, aby som aspoň približný obraz Slovákov a Slovenska dostal, shrnúť jedenásť najslovenskejších stolíc (Oravu, Tekov, Hont, Liptov, Nitru, Prešporok, Trenčín, Turiec, Zvolen, Šariš, Spiš) s plochou 33.207 km² a obyvateľstvom 2,069.424 (bez Štiavnice a Bratislavy 1,987.182)* a tak konštruovať dáta Slovenska, resp. Slovákov sa týkajúce. S týmito 11 slovenskými žúpami porovnal som 20 najmaďarskejších žúp (bez mesta Budapešti) so 4,608.452, potom 12 najrumunskejších žúp (bez Kluže a Aradu) s 2,572.263 a Chorvatsko-Slavonsko s 2,302.000 obyvateľov. Základ dát je popis z r. 1900.

Obcí malo týchto 11 stolíc r. 1900 2561, na obec padlo 818 duší, v 20 najmaďarskejších žúpách padlo na obec 2360 obyvateľov (bez Budapešti 2050), v 12 najrumunskejších žúpách 1870, v Chorvatsku-Slavonsku priemerne 4533. Tu bolo len 533 politických obcí, ale sídel bolo mnoho a padlo na jedno sídlo len 308 duší.

Pohlavie: Na Slovensku (11 stolíc) padlo na 1000 mužských 1077 žien, v maďarských 20 žúpách 984, v rumunských žúpách 994, v Chorvatsko-Slavonsku 998. Ženy teda u nás prevažovali.

* Aby mestá s municipálnym právom s ich odchodným obyvateľstvom porovnávania jednotlivých skupín nerušili, vynechané sú v porovnávaní skupín žúp u nás mestá Prešporok a Štiavnica, u Rumunov Kluž a Arad, u Maďarov Budapešť.

Vek: U nás (11 žúp) bolo vo veku nižšie 15 rokov 37.1%, od 15—59-ročných 54.9%, u Maďarov (20 žúp, bez Budapešti) 36.3 a 56%, u Rumunov 34 a 57%, v Chorv.-Slav. 36.1 a 56.6%. Rozvrstvenie vekové bolo teda asi rovnaké.

Stav rodinný: na Slovensku bolo neženatých 54.6%, v maďar. žúpách (bez Budapešti) 53.3%, v rumun. žúpách 52.2%, v Chorv.-Slavonsku 53.4%.

Bývacích domov bolo u nás 309.510, na 1 dom padlo 6.6 duší, v maďar. žúpách (bez Budapešti) 5.9 duší, v rumunských 5 duší, v Chorv. Slavonsku 5.7 duší.

Národnosť. Len pre kuriozum udávam i mýlne dáta o národnosti. R. 1900 bolo: všetkých Slovákov v Uhorsku 2,019.641, v 11 najslovenskejších žúpách bolo: Slovákov 1,416.549, Maďarov 384.080, Nemcov 195.674, Rusov 48.468, iných 128.222.

Vierovyznanie. Zo Slovákov bolo: rím. katolíkov 70.3%, grécko-katolíkov 5%, evanjelikov a. v. 23.7%, a. v. reform. 0.5%, židov. náb. 0.5%.

Zamestnanie: V 11 slovenských žúpách bolo roľníkov 65.7%, priemyselnícko-kupeckého obyv. 22.1%, vo verejnej službe 2.7%, rozličných nádenníkov a ich rodín 3.3%, domácej čelade 2.5%, iného zamestnania 3%. Roľníkov bolo v maďar. žúpách 67.4%, v rumunských žúpách 76%, v Chorv.-Slavonsku 82.6%.

Zamestnaní v priemysle sú u nás v relatívne výhodnom počte 22.1%, v maďar. župách bez Budapešti 20%, v rumunských župách 14.6%, v Chorv.-Slavonsku 11.3%.

V poľnom hospodárstve bolo u nás: I. Samostatných majiteľov: statkárov s majetkom vyše 100 kat. jut. 1044, prenájemníkov s majetkom vyše 100 kat. jutár 522, malostatkárov a prenájomníkov na majetku nižšie 100 kat. jut. 135.170, malostatkárov-nádenníkov 59.213, prenájomníkov z časti 265, majiteľov majerov 40, zahradníkov 410. II. Výpomocných členov rodiny 201.216. III. Uradníkov, sluhov, nádenníkov 203.623. Všetko spolu: 596.503.

K tomu vydržiavaných a živých 727.781. Všetkých spolu bolo v poľnom hospodárstve 1,324.284.

Vo verej. službe bolo Slovákov 3418, Rumunov 10.022, Nemcov 13.370, Maďarov 111.208. Malý počet náš pripísať možno jedine nesprávnej fassii (priznanie príjmu úradom).

V administratíve bolo Slovákov 296, v pravosúdí 200, advokátov 72, kráľ. notárov 1, kráľ. sudcov 4, kandidátov advok. 25, v cirkevnej službe 926, vo výučbe 1029.

Vzdelanie: Zpomedi 100 vyše 20 ročných bolo r. 1903 Rusov 14.4%, Rumunov 29%, Srbov 56.9%, Slovákov 71.2%, Chorvatov 73%, Maďarov 81%, ktorí vedeli čítať a písať. Tu markantne vystupujú Slováci medzi najpokročilejšími národami štátu.

Pohyb ľudnatosti Slovenska

Sobášov padlo r. 1900—1902 u Slovákov na 1000 duší 8.8, u Maďarov 8.8, u Nemcov 8.7, u Rumunov 9.8, u Rusov 8, u Srbo-Chorvatov 9. R. 1900—1901 padlo pôrodov na 1000 vo veku 15—49 sa nachodiacich žien u Maďarov 222.5 (nezákonných 37.4), u Nemcov 198.3 (nezákonn. 38.9), u Slovákov 240.5 (nezákonn. 38.1), u Rumunov 192.7 (nezákonn. 63.0), u Chorvatov 243.8 (nezákonn. 45.6), u Srbov 217.0 (nezákonn. 59.9). (Najplodnejšie manželstvá boli v Nitre: 264 dietok, najneplodnejšie v Honte 168 dietok, kde však bola aj najnižšia úmrtnosť.)

Úmrtnosť. R. 1900—1902 činila u nás úmrtnosť na 1000 duší 29.2%, u Maďarov 25.2%, u Nemcov 24%, u Rumunov 27.9%, u Rusov 28%, u Chorvatov 27.9%, u Srbov 31%. (U nás bola r. 1900—1901 najvyššia úmrtnosť v Trenčianskej 31.6, najnižšia v Honte 22.9.)

Úmrtnosť dietok: r. 1900 umrelo u nás 49.2%, r. 1901 46.5%, teda temer polovica detí nižšie päť ročných.

Rozprestiera sa spis môj i na konštatovanie vlivu dobrých úrod, špeciálne zemiakov, tak na sobáše, ako aj na pôrody a úmrtia. Tak stúpily pôrody r. 1893 následkom dobrej úrody zemiakov: vo Zvolene z 38.1 na 43.0, v Liptove z 37.5 na 44.0, v Trenčíne zo 42.2 na 44.0, v Turci z 34.8 na 40.3, v Orave z 35.2 na 41.3 na 1000 duší.

Úmrtia klesly následkom tej istej príčiny v tom

roku: v Turci z 36.6 na 25.4, v Liptove z 36.5 na 32.1, v Orave z 32.7 na 29.6.

Stahovanie. Po vyhnaní Turkov, začiatkom 18. storočia vystaňovalo sa zo Slovenska podľa Acsádyho spisu „Magyaország népessége a pragmatica sanctio korában“ v r. 1715—1720 z Oravy 1451 rodín, z Liptova 1100 rodín, zo Spiša 1/6 obyvateľstva na Dolnú zem.

Epochálne bolo u nás pozdejšie stahovanie do Ameriky. Pre r. 1912 odhadujem počet ta vystaňovalých Slovákov na základe súčtu vystaňovalých po odrátaní vrátiivších sa na 740.000 duší. Dnes odhaduje sa počet ten spolu i s tam narodenými na 800.000 (Krajan č. 6 z r. 1932).

V akej veľkej miere vlivalo ono na stagnovanie obyvateľstva zvlášť na východe Slovenska, toho dôkazom je, že počet sobášov klesol v r. 1866 až 1905 v Šariši o 44%, v Spiši o 45%, počet pôrodov ale o 17, resp. 21%.

R. 1907 dosaňovalo stahovanie u Slovákov počtu 28.136, u Maďarov 48.226, u Nemcov 27.400, u Rumunov 21.395, u Chorvatov a Srbov 28.438 ročne.

Vzrast ľudnatosti

R. 1720 malo 11 najslovenskejších žúp 560.000, roku 1787 1,487.000, roku 1900 2,069.424 obyvateľov. V období 1850—1900 činil prírast u Maďarov 81%, u Nemaďarov 25.8%, a to u Slovákov 16.0%, u Rumunov 25.0%, u Nemcov 57.3%, u Srbov 7.4%, u Chorvatov 44.6%, u Rusov ubudlo 4%.

Dáta tieto treba korigovať naturálnym prírastom (prebytok pôrodov nad úmrtiami), ktorý v r. 1869—1900 činil podľa mojich výpočtov v 11 najslovenskejších stoliciach (bez mesta Prešporku a Štiavnice) 29.6%, fakticky pribudlo 13.0%, vystaňovalo sa 16.5%, t. j. najmenej 305.409 duší. V 20 najmaďarskejších župách (bez Budapešti) činil prírast naturálny 34%, faktický 28.6%, vystaňovalo sa 8.4%. V najrumunskejších 12 župách (bez Kluže a Aradu) činil naturálny prírast 18%, faktický 14.2%, vystaňovalo sa 3.8%.

Zistiť veľký zástoť stahovania sa, a to tak vnútorného, ako stahovania do cudzozemska — v jednotlivých krajoch Slovenska bolo mi možné v záznamoch jednotlivých ev. cirkví liptovských podľa pripojeného výkazu.

Cirkev	Počet duší r. 1824	Naturálny prírast od r. 1824-1890	Skutočný prírast od r. 1824-1890	Počet duší r. 1890	Vystaňovalo sa od r. 1824-1890
1. Vrbicko-sv. mikulášska a 2. smrečsko-žiarska	6144	2162—35%	654—10%	6798	1508
3. Bansko-bocká	1068	482—45%	69—6%	1132	413
4. Sv. peterská	2735	1064—39%	658—24%	3393	406
5. Važecká	2015	1110—54%	406—20%	2421	704
Spolu	11957	4818—40%	1787—15%	13744	3031
			ubudlo:		
6. Trnovecká	1751	76—5%	673—37%	1078	749
7. Sielnická	2460	350—17%	615—25%	1845	965
8. Hybská	3394	834—23%	631—18%	2763	1465
9. Štrbská	1507	263—17%	204—13%	1303	467
Spolu	9112	1523—17%	2123—23%	6989	3646

Z 9 ev. cirkví liptovských vystaňovalo sa r. 1824—1890, nerátajúc v to privandrovavších, ktorí iste slúžia za protiváhu prestúpivším do iných cirkví — 6667 duší, teda asi $\frac{1}{3}$ obyvateľstva.

Agrárne pomery Slovenska

Za účelom presnejšieho zistenia národno-hospodárskeho stavu Slovenska za dôležité som uznal zaoberať sa i s agrárnymi pomerami Slovenska — pravda, v rámci 11 najslovenskejších žúp, keďže iného spôsobu nebolo.

Podľa osobných zkuseností som vedel, že Horné Uhorsko v obchodnom svete požívalo omnoho lepšiu povesť, než ostatné kraje Uhorska, okrem Zadunajska. Štúdie konané o agrárnych pomeroch našich poučily ma, že aj v tomto ohľade zaujímalo Slovensko v uhor. krajine popredné miesto.

Majitelia pôdy

Rozdelenie pôdy. Na základe popisu z r. 1895 bolo možno zistiť, koľko je u nás drobných majiteľov, čo držia do 5 kat. jutár, resp. koľko je malých, čo majú do 100 kat. jutár, koľko stredných s pôdou až 1000 jut. a veľkých s vyše 1000 kat. jut. pôdy. Porovnával som vždy s pomerami ostatných národností Uhorska. Ako o tom nasledujúca tabella svedčí, boly pomery vo všeobecnosti všade podobné.

11 stolíc sloven.

Hospodárstva	Počet	V %-och	Plocha v kat. jut.	V %-och
Drobné . . .	149.554	50.07	281.560	6.2
Malé	143.230	48.04	2,102.670	46.4
Stredné . . .	2.185	—75	691.724	15.4
Veľké	419	—15	1,442.349	32.0
Spolu	295.388	100.00	4,518.303	100.0

12 stolíc rumun. bez miest s municip. právom

Drobné . . .	228.075	48.05	437.684	7.2
Malé	239.251	50.08	3,450.561	56.5
Stredné . . .	2.759	0.59	806.940	13.2
Veľké	482	0.11	1,413.660	23.1
Spolu	470.567	100.00	6,108.845	100.0

20 stolíc maď.

Drobné . . .	357.508	57.70	543.311	4.8
Malé	255.148	41.00	4,361.618	39.0
Stredné . . .	7.109	1.10	2,082.399	18.6
Veľké	1.499	0.20	4,209.196	37.6
Spolu	621.264	100.00	11,196.524	100.0

Chorv.-Slav.

Drobné . . .	180.175	44.23	395.004	8.47
Malé	226.089	55.49	2,977.000	63.83
Stredné . . .	930	0.23	243.444	5.23
Veľké	209	0.05	1,047.540	22.47
Spolu	406.403	100.00	4,662.995	100.00

Ornej pôdy je relatívne viac v držbe drobných a malých statkárov, než ostatných (u nás padne na ornú pôdu a lúky u drobných a malých hospodárstiev 69.3%, resp. 75.6%).

Komposesoráty a viazané majetky

Krikľavú proporciu medzi majetkami malých ľudí a latifundiami mierni špeciálne u nás tá okolnosť, že sú tu tak zv. komposesoráty, t. j. spoločné majetky bývalých urbarníkov, ku ktorým sa časom mnoho zemianskeho majetku prikúpilo. Veľkosť týchto spoločne spravovaných majetkov treba pričítať k jednotlivým hospodárstvám. Nimi rozmnožuje sa plocha drobných a malých majetkov o 667.000 kat. jut., t. j. asi o $\frac{1}{8}$ celej plochy všetkých drobných a malých majetkov. Pravda, v tomto obsažené sú i zemianske komposesoráty, lebo štatistika nevykazuje tamtie a tieto osobitne.

Veľkú rolu hrajú viazané majetky. Sú to majetky štátu, obcí, stolíc, fundácií, cirkví, komposesorátov, fideikomisov, spolkov, korporácií, úč. spoločností, železníc, škôl. Majetky tieto sú najväčším dielom pašienky, hory a neúčinné, preto výnos pôdy, hoci viazané majetky tvorily $\frac{1}{3}$ pôdy celého býv. Uhorska, odhadujem len na asi $\frac{1}{6}$.

Podávame tabellu, vykazujúcu, v číh rukách sú v 11 najšlovenskejších župách tieto majetky:

Erárnych majetkov je v Liptove a vo Zvolene 36% resp. 34% celej plochy stolice, preto je v týchto župách 57% celého územia župy viazaný majetok.

Obečných majetkov je mnoho v Spiši, t. j. 16%.

Majetky rímsko-katolícke dosahujú najväčších rozmerov v Tekove: 13% celej plochy.

Fideikomisy zaujímajú najväčšiu plochu v Prešporskej, 12% celej plochy. V Gemerskej — ktorú preto, lebo r. 1900 nemala 50% Slovákov, nerátal som medzi župy slovenské — zaujímajú fideikomisy (Coburg) 22% celej plochy, tak že je tam majetku viazaného rázu 44%.

Komposesoráty sú najsilnejšie v Orave: 32% celej plochy, v tom komposesorát Oravského panstva 71.381 kat. jut., t. j. 20% celej plochy Oravy.

Výnos pôdy podľa národnostných území

Skúmanie výnosu pôdy malo za účel opatrit dáta o majetkovom stave Slovákov a to v porovnaní s inými. Tu treba bolo vyrátať výnos každej jednej plodiny (hlavné, vedľajšie plodiny, záhrady, industriálne rastliny, tráva na roliach úhorom ležiacich, výnos lesov — pri týchto opieral som sa o dáta Bedčove — slama atď.) a podľa tak obdržaného výsledku porovnávať.

Ceny obilia a hlavných poľných plodín boli r. 1901, resp. r. 1911 (k vôli porovnaniu uvádzam i ceny o 10 rokov pozdejšie) nasledujúce:

	Stolica	Erárne majetky kat. jut.	Obečné mestské a stoličné majetky kat. jut.	R. katol. majetky kat. jut.	Ev. majetky kat. jut.	Fideikomisy kat. jut.	Kompos. a byv. úrbanst. kat. jut.	Iné viaz. maj. kat. jut.	Spolu v kat. jut.	V % celej plochy stolice
Oravská	—	—	22.484	2.015	13	—	112.156	81	136.749	39.0
Tekovská	4.613	30.344	61.767	175	5.476	33.925	1.771	181.671	38.5	
Hontianska i so Štavnícou	12.387	44.333	53.397	1.210	31.863	33.700	1.646	178.536	39.2	
Liptovská	115.871	24.746	2.312	551	1.837	76.524	333	222.174	57.6	
Nitrianska	36	62.247	52.462	346	66.571	59.655	2.111	243.428	25.5	
Prešporská i s Presporkom	565	48.278	19.749	312	91.899	33.420	3.399	197.622	26.3	
Trencianska	6	39.823	13.398	523	10.693	107.047	962	172.452	22.3	
Turčianska	1.460	26.947	11.136	170	5.476	20.026	486	65.701	33.5	
Zvolenská	1.538.262	69.433	5.377	646	—	31.730	531	265.979	57.3	
Sarisská	13.628	23.039	6.143	472	2.410	78.753	8.626	133.071	21.0	
Spišská	21.103	104.062	33.847	1.203	11.344	80.850	6.523	258.932	41.0	
Spolu	370.931	496.336	269.603	5.621	227.569	667.786	26.469	2,056.315	34%	

na budapešt. burze stálo	r. 1901 okt.	r. 1911 okt.
100 kg pšenice	15.44—16.74 kor.	24.80—25.80 kor.
100 kg raže	13.25—13.85 kor.	21.00—21.70 kor.
100 kg jačmeňa	11.50—12.70 kor.	17.60—21.40 kor.
100 kg ovsu	13.67—14.27 kor.	19.80—20.90 kor.
100 kg kukurice	10.36—11.46 kor.	19.80—20.20 kor.

11 slovenských stolíc s plochou 6,037.630 kat. jutár a 1,987.182 obyvateľmi (okrem miest s municipálnym právom) malo takýto výnos pôdy:

1901	Sožatá plocha kat. jut.	Urodilo sa vcelku metr. centov	na kat. jut.	Hodnota úrody spolu so slamou v korunách
Pšenica	285.267	1,771.125	6.2	34,813.108
Raž	252.263	1,435.056	5.7	27,693.793
Jačmeň	483.004	3,094.710	6.4	58,292.584
Ovos	298.827	1,484.391	5.0	28,604.497
Zemiaky	281.616	13,888.986	49.3	35,652.288
Kukurica	71.587	695.296	9.7	8,916.743
	1,672.564	22,369.564		193,973.003
Výnos iných poľ. plodov				62,400.000
Výnos lúk	535.154	8,384.953	16.6	40,945.224
Výnos pasienok				10,700.000
Výnos lesov				13,200.000
Výnos vinobrania				3,000.000
Spolu				342,218.237

Výnos pôdy 12 rumunských stolíc s 9,927.000 kat. jutrami a 2,572.000 obyvateľmi (okrem Kluže a Aradu) bol nasledovný:

1901	Sožatá plocha kat. jut.	Urodilo sa vcelku metr. centov	na kat. jut.	Hodnota úrody spolu so slamou v korunách
Pšenica	790.042	4,206.161	5.3	68,356.462
Raž	93.903	525.912	5.6	7,437.642
Jačmeň	56.845	343.390	6.0	4,650.733
Ovos	227.821	1,302.710	5.7	17,578.324
Zemiaky	39.931	1,559.926	39.0	5,142.148
Kukurica	873.295	6,359.066	7.3	67,374.688
	2,081.837	14,297.165		170,539.997
Výnos iných poľ. plodov				42,000.000
Výnos lúk	1,320.471	23,160.108	17.5	80,037.198
Výnos pasienok				19,400.000
Výnos lesov				24,000.000
Výnos vinobrania				8,000.000
Spolu				343,977.195

20 maďarských stolíc (bez miest s municip. právom) s plochou 13,517.000 katastr. jutár a 4,550.000 obyvateľmi malo výnos pôdy tento:

1901	Sožatá plocha kat. jut.	Urodilo sa vcelku metr. centov	na kat. jut.	Hodnota úrody spolu so slamou v korunách
Pšenica	914.890	397.244	5.9	195,506.165
Raž	850.168	4,811.899	5.7	77,134.761
Jačmeň	704.395	4,183.998	5.9	63,530.555
Ovos	428.802	2,447.586	5.7	38,006.746
Zemiaky	262.574	13,440.586	51.10	31,006.493
Kukurica	943.594	8,064.992	8.5	87,965.623
	5,104.423	44,346.305		493,150.343
Výnos iných poľ. plodov				135,000.000
Výnos lúk	1,396.180	23,362.768	16.7	99,396.929
Výnos pasienok				27,500.000
Výnos lesov				16,000.000
Výnos vinobrania				28,000.000
Spolu				799,047.272

Kráľovstvo chorvatsko-slavonské s plochou 7,350.000 kat. jutár a 2,302.000 obyvateľmi:

1901	Sožatá plocha kat. jut.	Urodilo sa vcelku metr. centov	na kat. jut.	Hodnota úrody spolu so slamou v korunách
Pšenica	466.581	2,881.353	6.2	52,303.292
Raž	143.856	698.565	4.9	13,726.888
Jačmeň	123.995	653.456	5.3	9,534.412
Ovos	172.063	833.288	4.8	12,351.050
Zemiaky	117.931	4,713.829	40.0	19,486.637
Kukurica	665.132	5,103.976	7.6	53,057.007
	1,689.558	14,884.467		160,459.286
Výnos iných poľ. plodov				53,500.000
Výnos lúk	899.658	13,903.226	15.4	77,939.597
Výnos pasienok				14,600.000
Výnos lesov				17,000.000
Výnos vinobrania				14,000.000
Spolu				337,498.883

Celkový obraz bol by nasledujúci:

		Pripadne na 1 kat. jutro	Na dušu
Na celé Slovensko bez Preš- porka a Stiaavnice pripadá výnosu pôdy	342 mil. kor.	53.5 kor.	162.5
Na 12 rumunských stolic	344 „ „	34.4 „	134.0
Na 20 maďarských stolic	800 „ „	59.2 „	175.0
Na Chorvatsko	337 „ „	46.0 „	147.0

Vidíme, že Slovensko stojí i ohľadom výnosu na jutre, i ohľadom výnosu na dušu na druhom mieste, hneď za Maďarmi. (O Nemcoch je tu, pravda, nie reč.)

Pozrime teraz na jednotlivé naše stolice:

Stolica	V ý n o s p ô d y r. 1901		
	vcelku	na 1 k. jut. na dušu	v korunách
Oravská	13,200.000	38.0	155.0
Tekovská	27,400.000	58.0	166.0
Hontianská bez Stiaavnice	20,060.000	45.0	176.0
Liptovská	12,480.000	32.0	152.0
Nitrianska	72,990.000	76.0	170.0
Prešporská bez Prešporka	56,600.000	77.0	189.0
Trenčianska	38,450.000	50.0	134.0
Turčianska	7,520.000	39.0	145.0
Zvolenská	16,630.000	36.0	134.0
Sarišská	29,250.000	46.0	168.0
Spišská	28,750.000	45.0	167.0
Spolu	323,330.000	53.5	162.5

Pri sledovaní výnosu pôdy jednotlivých stolic reprezentujú u nás maximum a minimum nasledujúce stolice: Nitrianska 76 K na kat. jutre, Prešporská 77, Liptov 32 K na kat. jutre. V Nitrianskej a Prešporskej stolici je tedy výnos pôdy viac než raz tak veľký, ako v Liptove. Sledujúc však ďalej, nakoľko sa výnos tento delí, vidíme, že v Nitrianskej a Prešporskej následkom omnoho značnejšej zaľudnatelosti na 1 dušu

nepripadne raz toľko ako v Liptove, ale len o $\frac{1}{7}$ poťažne $\frac{1}{5}$ viac, totižto tam 170, poťažne 189, tu 152.

Z tohoto porovnania vidíme, že pri otázke výnosu pôdy vždy treba mať na mysli i hustotu obyvateľstva s jednej, rozdelenie majetku s druhej strany.

Výnos jednotlivých plodín

Pohľad náš na Slovensko by nebol úplný, keby sme sa nepodívali bližšie na jednotlivé druhy poľných plodov a na väčšiu-menšiu úrodnosť jednotlivých krajov — vždy v porovnaní s ostatnými národnosťami Uhorska. I tu pripomíname, že úroda z roku 1901, ktorej dáta nám tu za základ slúžia, bola slabšia úroda. Taktiež podotýkame, že ceny obilia, ako sme tu hore vyššie spomenuli, v posledných rokoch značne stúpily.

V slovenských župách urodilo sa r. 1901 pšenice na 1 kat. jutre 6.2 metrov, v župách rumunských 5.3, v župách maďarských 5.9, v Chorv.-Slavonsku 6.3.

U nás boly, pravda, značné rozdiely — ako aj inde. Výnos v Liptove a Orave činil $4\frac{1}{2}$ m. centa, v Trenčianskej 7.3, v okresoch: Zabokreky, Senica, Skalica, Bánovec, Ilava 8—10 m. centov, v Kremnici naproti tomu 3.60, v okrese Kysucké Nové Mesto 3.50, v okrese Veľká Revúca 3.90.

Raže urodilo sa u nás 5.7 m. ct. na kat. jutre, u Rumunov 5.6 m. ct., u Maďarov 5.7 m. ct., v Chorv.-Slavonsku 4.9 m. ct.

Čo sa jednotlivých žúp týka, urodilo sa v Spišskej 6.3 m. ct., vo Zvolenskej 4.2 m. ct. na kat. jutre.

Medzi okresmi najnižšie stojí v tomto ohľade Trstená v Orave (3 m. centy), najvyššie skalický, ružomerský, ilavský.

Jačmeňa urodilo sa u nás po 6.4 q na kat. jutre, u Rumunov po 6 q, v 20 maď. župách po 5.9, v Chorv.-Slavonsku po 5.3 q na kat. jutre.

U nás urodilo sa jačmeňa vcelku 4 razy tolko, ako v rumunských župách a v kráľovstve Chorvatsko-Slavonskom. Jačmeň je náš hlavný produkt (na burzách: „Slovakische Gerste“).

V Nitrianskej a Trenčianskej tvorí jačmeň 24—25% celej hodnoty výnosu pôdy. Diferencie medzi krajmi sú: Tekov 6.9, Orava 4.6 q. Čo sa okresov týka: Kremnica 2.7 q, okres Trstená 3.7 q, Krupina 3.6, Senica 8.5, Trenčín 8.2, Ilava 11 q.

Ovsa urodilo sa u nás po 5 q na kat. jutre, u Rumunov po 5.70, v 20 maď. župách po 5.70, v Chorvatsku po 3.13 q na kat. jutre. Ovsa urodilo sa u nás práve tolko, ako v Chorvatsko-Slavonsku a v 12 rumunských stoliciah dohromady. Že je ale Slovák nie odkázaný len na ovsený chlebič, to ukazujú vyššie uvedené výnosy iných plodín.

V Orave urodilo sa ovsna na 24%-och, v Šariši na 22%-och, v Prešporskej len na 3%-och celej plochy. Na kat. jutre urodilo sa pomerne 5 q, v Orave len 3.35, v okrese staroveskom 2 q na kat. jutre. Maximum bolo na dolnom Považí.

Zemiakov urodilo sa u nás po 49 q na kat. jutre. Zemiaky sú hlavným potravným článkom nášho ľudu; urodilo sa ich u nás tolko, ako v 12 rumunských a 20 maďarských župách dohromady (13.8 mil. q). U Rumunov hrá kukurica veľký zástoj.

Kukurice urodilo sa u nás po 9.7 q na kat. jutre (iba asi 1/2 mil. q), u Rumunov po 7.3, u Maďarov po 8.5, v Chorvatsko-Slavonsku po 7.7 q.

Sena urodilo sa u nás na lúkach a v záhradách po 16.6 q na kat. jutre (8 mil. q), u Rumunov po 17.5 q (23 mil. q), u Maďarov po 18.07 q (23 mil. q).

Pri všetkých týchto výpočtoch nesvobodno zabúdať, že samé široké vrstvy ľudu participovali na nich len v porporcii svojej hore vyššie vylkázanej držby.

O nár. majetku Slovenska

Doplňujem obraz národohospodárskeho stavu nášho svojím článkom o celkovom národnom majetku Slovenska, uverejneným v Hospod. Rozhľadoch (roč. III, č. 2.).

Odhad národného majetku republiky Československej a Slovenska

Maďarský štatistik prof. Fridrich Fellner vykonal odhad nár. majetku Predlitavska a Zalitavska v posledných rokoch pred vojnou. Výsledky jeho práce uverejnené boli v posledných rokoch predvojnových v Bulletin de l'institut international de Statistique (Tour XX., livraison 1915).

Odhad národného dôchodku uverejnený bol v článku „Das Volkseinkommen Österreichs und Ungarns“ v „Statistische Monatschrift“ (Mme Folge XXI. Jahrgang 1916).

Na žiadosť úradu práce Spoločnosti národov a prof. Gruiho podobral sa náš štátny úrad štatistický vybrať z dát Fellnerových tie kvoty, ktoré sa vzťahujú na krajiny teraz československé, neprejímajúc, pravda, zodpovednosť za to, či postup Fellnerov a predpoklady jeho — proti ktorým je dosť námietok — sú správne, alebo nie.

Napriek týmto pochybnostiam svojim spracoval štatistický úrad náš dáta Fellnerove a uverejnil ich s istými zmenami, ktoré za dobré uznal, až v troch číslach tohor. Československého štatistického vестníka (soš. 1—3., 7—8., 9—10.).

Rozvrstvenie národného majetku v oboch skupinách československých krajín je asi rovnaké, iba že pôda na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi tvorí omnoho značnejšiu časť národného majetku (43%) ako v troch krajinách západných (34%).

Čo sa podrobností týka, podotknúť sluší, že v baniach a hutách je investované v Čechách, na Morave a v Sliezske sumy pomerne vysoké, 9,3% národného majetku, kdežto na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi len 4,3%. Aj budovy tvoria tu menšiu kvotu, než tam.

Slovensko a Podkarpatská Rus, hoci býva v nich 25,77% obyvateľstva republiky, participujú na celom národnom majetku 18,50%-ami. Kvota, pripadajúca na jedného obyvateľa zemí historických (3510 K na dušu), je o polovicu, presne o 52,5% väčšia, než na Slovensku a v Podk. Rusi (2301 K na dušu).

Porovnávajúc národný majetok Československej republiky s býv. Predlitavskom a Zalitavskom, nachodíme, že republika naša tvorila 27,6% obyvateľstva býv. monarchie a jej podiel v hrubom národnom majetku monarchie činí 32,1%. Slovensko a Podkarpatská Rus mali 16,9% obyvateľstva býv. Uhorska a z hrubého majetku tohoto štátu pripadalo na ne 16,3%. Čechy, Morava a Sliezske mali 35,5% obyvateľstva býv. Predlitavska, hrubého majetku 41,2%.

Celý hrubý majetok býv. Predlitavska činil pred vojnou 86 miliárd K, majetok Uhorska 50 miliárd K (rozumej vždy zlaté koruny).

Fellnerov odhad národného majetku Slovenska a Podkarpatskej Rusi

Pri vyjednávaní z príležitosti mierových smlúv bolo treba vyrátať celý rad dát, vzťahujúcich sa na jednotlivé štáty nástupnícke, aby medzi nimi mohly byť rozdelené predvojnové dlžoby rakúske i uhorské. Na žiadosť maďarskej vlády vykonal výpočet, koľko pripadlo z národného majetku uhorského na Slovensko, sám dr. Fellner a uverejnil ho v časopise Meterone (sv. III., čís. z 2. septembra 1923) v článku s nadpisom: Die Verteilung des Volksvermögens und Volkseinkommen der Länder der Ungar. Heiligen Krone zwischen dem heutigen Ungarn und den Successions-Staaten.

V nasledujúcom prehľade uverejnené sú hlavné položky národného majetku Slovenska a Podk. Rusi podľa výpočtov Fellnerových a podľa výpočtov čl. štátneho štatistického úradu.

	Slovensko a Podkarpatská Rus	Fellner Kčs	V % Uhor- ska	Štát. úrad štatistický Kčs	V % Uhor- ska
Pôda	3.199,940.212	16.14	3.465,530.665	17.49	
Baníctvo a hute . . .			352,006.060	15.83	
Budovy	1.073,915.881	12.52	1.047,467.893	12.21	
Dopravné prostriedky	1.013,533.301	17.48	961,682.586	16.59	
Movitosti	2.098,572.594	15.77	2.280,823.679	17.14	
Spolu	7.756,122.386	15.60	8.107,519.883	16.31	
Pohľadávky v cudzine	7,173.430	3.73			
Závazky voči cudzine	955,216.393	11.38			
Čistý majetok	6.899,079.426	16.40			

Čo sa jednotlivých výpočtov týka, treba poznamenať nasledovné:

1. Majetok pozemkový

Roku 1912 v Uhrách všetky ústavy, ktoré vypúšťaly dlžné úpisy a pri tom uverejňovali dáta o odhadnej cene dotyčných nemovitostí, požičaly hypoték na 7,946.285 katastr. jutár, majúcich hodnotu 2.652,283.532 K, na 1 kat. jutro pripadlo vtedy 333.79 K dlhu. Podľa tohoto predpokladu činí úverná hodnota pôdy na Slovensku a Podk. Rusi, t. j. 10,733.267 kat. jut. násobných 333.79 K = 3,579.319.29 K.*

2. Baníctvo a hutníctvo

Fellner a za ním Čsl. štátny štatistický úrad čerpal dáta o výnose baníctva a hutníctva zo „Statisztikai évkönyvek“, ktoré pre roky 1911 až 1913 vykazujú pre Slovensko a Podkarpatskú Rus priemerne 35,200.606 K hrubého zisku. Berúc 40% za čistý zisk, činil on K 14,080.242.40,

* Druhá metóda: K vyrubeniu pozemkovej dane v celom Uhorsku na rok 1913 slúžil za základ čistý katastr. výnos vo výške 343,683.650 K. Podľa tohoto pripadlo na 1 kat. jutro produktívnej plochy 6.08 K. Tento koeficient bol by prijateľný pre Slovensko a Podkarpatskú Rus, keby obe tieto krajiny mali v priemere takú bonitu pôdy, akú malo v priemere celé Uhorsko vôbec. Nemajúc, alebo lepšie rečeno neznajúc číselné doklady, mnou v Štatistike Slovenska o výnosnosti pôdy Slovenska uverejnené, domnieva sa Čsl. štatistický úrad, že správne pokračuje, keď výnosnosť pôdy týchto dvoch krajín nižšie taxuje, lebo že ani úrodnejšie kraje Slovenska nevytváňa „chudobu skalnatých krajov na severe“.

Z opatrnosti snižuje teda koeficient 6.08 (výnos kat. jutra) na K 5.5. Tak potom produktívna pôda oboch krajín (10,208.766 kat. jut.) poskytovala čistý vý-

kapitalizujúc toto na základe 4%-ového výnosu, reprezentuje baníctvo a hutníctvo hodnotu 352 mil. 006.060 K.

Vládnym komisárom B. Križkom mne postúpené dáta vykazujú na rok 1915 (výnos predchádzajúceho roku je väčší):

zlata v hodnote	347.947.81 K	predvojn.
striebra	273.132.—	„ „
mede	445.155.70	„ „
olova	1,008.114.80	„ „
želez. rudy	2,368.342.82	„ „
surového železa	8,056.541.18	„ „
kam. uhlia	2,800.213.06	„ „
solí	4,133.331.40	„ „
pyritu	7,753.106.15	„ „
antimonu	1,315.972.—	„ „
rtuti	317.766.—	„ „

nos 56,178.213 K. Kapitalizujúc túto sumu, vidíme, že by hodnota pozemkového majetku bola príliš nízka. Preto Fellner porovnáva u pozemkov vyárendovaných roku 1899 v Uhorsku katastr. výnos s prenájomným, ktoré je mu ukazovateľom skutočného výnosu, a dochádza k pomeru 1:2.40. Podľa toho skutočný výnos možno pokladať za 2.4 ráz väčší, než výnos katastrálny; výnos ten kapitalizujúc na základe 4.5%, dôjde me pre Slovensko a Podkarpatskú Rus k hodnote pôdy 2.994,571.358 K.

Štatistický úrad neuspokojuje sa ani s týmto číslom, ale použijúc i metódy Fovilleovej, prirába k priemeru, ktorý dáva úverná a výnosová hodnota ešte titulom smennej hodnoty 16% a príjma za základ odhadu hodnoty priemer úverný 3.579,319.292, výnosový: 2.994,571.358 a smenný 3.822,701.345 a tak dochádza k priemernej sume 3.465,530.665 K.

Toto ocenenie predvojnovej hodnoty produktívnej pôdy

manganu	79.340.58 K predvojn.
nafty	521.711.04 „ „
spolu	28,799.594.73 K predvojn.

3. Budovy

Odhad budov zakladá sa pri domoch podliehajúcich domo-nájomnej dani na kapitalizovaní päť percentového čistého dôchodku z r. 1910 až 1912, pri domoch podliehajúcich dani domotriednej vyrátaná je hodnota tak, že sa daň domotriedna násobí dvestoma.

4. Dopravné prostriedky

Cesty. Minister Hieronymi odhadol pre rok 1869 stavebné náklady 1 kilometra štátnych ciest na 11.088 zlatých, župných na 5.676 zlatých. Fellner preberá tieto jednotné ceny.

Mosty. Fellner určuje hodnotu všetkých mo-

na Slovensku a Podkarpatskej Rusi zakladá sa, ako už hore spomenuté, na tom podstatnom omyle, že je produktívna pôda Slovenska a Podkarpatskej Rusi menej cenná, než pôda ostatného Uhorska.

Zaoberajúc sa agrárnou štatistikou Slovenska, prišiel som, čo sa brutto výnosu produktívnej pôdy Slovenska týka v porovnaní s ostatnými časťkami Uhorska k nasledujúcim výsledkom (Dr. E. Stodola: Štatistika Slovenska 1912, str. 136 a nasled.):

Pečlivými výpočtami zistil som na základe vydaní štatistického úradu uh., berúc pri tom za základ úrodu z r. 1901, že hrubý výnos produktívnej pôdy z r. 1901 v 11 najslovenskejších stoliaciach (bez miest s municipálnym právom) s plochou 6,037.630 kat. jut. a 1,987.182 obyvateľmi činil 342,218.237 K. Vo výpočtoch týchto nie je obsažený

stov v Uhorsku na 80,930.026.—. Z toho berie — vzhľadom na nákladné budapeštianske mosty — $\frac{1}{10}$ časť na Slovensko a Podk. Rus.

Vodné cesty. Splavné vodné cesty v Uhorsku meraly pred vojnou 6011.4 km, a Fellner odhaduje ich hodnotu (regulačné práce, prístavy) na 341,727.856. Z celkovej dĺžky splavných riek pripadá na Slovensko a Podk. Rus 17.7%.

Železnice. Fellner odhaduje hodnotu uh. železníc na rok 1914 na základe 4%-ovej kapitalizácie na 4.131,203.125; počítajúc z toho na Slovensko a Podkarpatskú Rus 16.2%, činila by ich hodnota 669,254.907 K.

Pošta, telegraf, telefon. Kapitalizujúci výnos pošt, telegrafov a telefonov na základe 4%-ov, možno ich predvojnovú hodnotu na Slovensku a Podk. Rusi v pomere k celému Uhorsku ustáliť na K 71,958.687.

výnos baní a hút, ktorý činí, ako dolu nižšie uvedieme ohľadom 16 býv. žúp Slovenska a Podkarpatskej Rusi r. 1915, 28 milionov korún, čím sa celkový výnos pôdy Slovenska značne zväčšuje.

Hneď tu poznamenávam, že výnos pôdy terajšieho Slovenska so 16 býv. župami a Podkarpatskej Rusi so 6 župami s plochou spolu 61.577 km² a 3,605.615 obyvateľmi oproti Slovensku 11 žúp za základ mojej štatistiky slúžiaccho s plochou 33.044 km² a obyvateľstvom 1,987.182 je pomerne o toľko väčší. Podľa mojich hore uvedených výpočtov padne na 1 kat. jutro produktívnej pôdy na Slovensku K 53.5, na dušu 162.5, v 12 rumunských stoliaciach Kč 34.4, resp. 134.0, v 20 maďarských stoliaciach K 59.2, resp. 175.0, v Chorvatsko-Slavonsku K 46.0, resp. 147.0.

Ba skúmajúci výnos ornej pôdy (a nie sožatej) bez

5. Movitý majetok

Odhad Fellnerov opiera sa o odhady asekuračných spoločností. Pri viditeľnom nemovitom majetku odhad na takomto základe snáď obstojí; slabinou jeho odhadu je však množstvo nepoisteného movitého majetku. Vypomáhal si údajmi štatistiky finančnej, menovite dátami, týkajúcimi sa pozostalostných movitostí, berúc pritom za základ, že aspoň polovica (!) movitostí býva pred fiskom zatajená.

Pod touto položkou obsažené sú: živý a mŕtvý fundus instructus hospodárstva, zásoby obilia a surovín, pochádzajúcich z ročnej úrody, zásoby surovín a tovarov v priemyslových závodoch a v skladištiach, movitý majetok štátny, movitosti v domácnostiach (náradie) atď.

Podľa náhľadu českoslov. štátneho štatistického

obľadu na lúky, pašienky, lesy a vinice vidíme, že u Slovákov padá na 1 kat. jutro K 106, u Maďarov 92.4, v Chorvatsko-Slavonsku 90.2, u Rumunov 75 K.

Väčšia výnosnosť ornej pôdy poukazuje na väčšiu intenzitu hospodárenia na Slovensku. Toto posledné vysvetľuje, že je výnos pôdy produktívnej na Slovensku napriek väčšiemu procentu pôdy neúrodnej o málo čo menší, než v krajoch maďarských, a rozhodne väčší, než v krajoch ostatnými národmi býv. Uhorska obývaných.

Sníženie koeficienta katastrálneho výnosu jedného kat. jutra so 6.08 na K 5.5, teda o celých 10%, bolo by teda len voči krajom maďarským odôvodnené, nie ale voči ostatným krajom Uhorska a nasledovne ani nie proti krajinskému priemeru. Preto konečná suma štatistického úradu K 3.465,530.665.—, čo hodnota produktívnej pôdy vyžaduje podľa mojej mienky asi 10%-ovej rektifikácie nahor.

úradu je odhad movitosti najväčšou slabinou Fellnerovej práce.

Fellner doplnil svoje výpočty movitého majetku i druhou metódou.

Prehľad výpočtov hodnoty jednotlivých skupín movitého majetku Slovenska a Podkarpatskej Rusi v pomere k celému Uhorsku podáva nasledujúca tabelka:

1. Dobytok	799,213.228	17.38%
2. Zásoby plodín, hosp. stroje a náradia	352,378.763	16.22%
3. Zásoby tovaru a materiálií vo fabrikách a podnikoch	113,577.439	17.30%
4. Movitý majetok štátny	106,602.380	18.20%
5. Nábytok, odev a iné movitosti v domácnostiach	327,174.876	16.20%
6. Tovar v obchodoch, poklady chrám., muzeá, obrazárne, kovové peniaze	560,458.077	17.10%
Uhrnom	2.259.404.763	

Československý štátny štatistický úrad odhaduje cenu tohoto movitého majetku na 16.3% celkového hrubého movitého národného majetku Uhorska, Fellner na 15.6%.

6. Aktívne a pasívne záväzky, pripadajúce na Slovensko a Podkarpatskú Rus, činia podľa Fellnera 95.5 mil. K (predvojnových), t. j. 11.38% z celého Uhorska.

Obraz majetku čsl. republiky v porovnaní s inými štátmi podáva nasledujúca tabella:

	miliard zl. frkov	na dužu zl. frkov
Nemecko (Helferich-Stamp) 1914	417	6140
Anglicko (Stamp) 1924	361	7850
Rusko (Fisk)	303	1740
Francúzsko (Colson) 1913	302	7580
Taliansko (Gini) 1913	114	3160

Poľsko (poľské ministerstvo financií)	88.41	3250
Španielsko (Berthe)	74	3630
(Gini v „Metrone“)	60	7800
Belgicko (belgické min. financií)	30	4000
Československo (odhad štatist. úradu)	45.9	3359
Nizozemsko (Gini v „Metrone“)*	45	7100
Rumunsko (Gini v „Metrone“)	45	2900
Juhoslavia (Gini v „Metrone“)	30—35	2300
		—2700
(Gini v „Metrone“)	24.5—25.0	4400
		—4500
Švédsko (Fahlbeck) 1913	19.6	3600
Dánsko (Gini v „Metrone“)	18.5—19.5	6000
		—6500
Maďarsko (Fellner)	16.5	2170
Švajciarsko (Gini)	16—20	4000
		—5500
Grécko (Fisk)	14.25	2800
Portugalsko (Fisk)	12.4	2000
Bulharsko (Gini v „Metrone“)	11—13	2500
		—2900
Norsko (Gini v „Metrone“)	9—10	3700
		—4100

Podľa tejto tabelky odhaduje sa národný majetok republiky Československej na 45.9 miliard frankov = asi 322 miliard korún čl.**

Národný majetok Slovenska a Podkarpatskej Rusi činí asi osem miliard zlatých korún, čo zodpovedá asi 56 miliardám korún čl. a činí takmer toľko, čo národný majetok Norska.

Kvota pripadajúca na jednotlivého obyvateľa historických zemí je, podľa týchto odhadov, ako je vyššie spomenuté, asi o polovicu väčšia, ako kvota pripadajúca na jednotlivého obyvateľa Slovenska a Podkarpatskej Rusi: 3510 zlatých korún oproti 2301 zlatým korunám.

* Majetok súkromný.

** Sú štatistici, ktorí ho odhadujú na viac, tak dr. Hotoetz odhaduje ho na 400 miliard.